

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CIV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1967
Aflevering 3-4

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1968

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St.-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening: Société d'Emulation Brugge, nr. 107939.

Abonnement op de «Handelingen» : 200 fr. per jaar.

I N H O U D

I. BIJDRAGEN

- C. De Clercq, *La dévote Marie de Louvencourt d'Amiens*
(† 1778), *et ses écrits conservés à Courtrai* 141-151
- A. Schouteet, *De bouwrekening van twee gewone burgers-*
huizen te Brugge 1541-1542 152-171
- L. Schepens, *Het Engels Seminarie te Brugge* 172-197
- H. Vlieghe, *Een Aanbidding van de Herders door Theodoor*
Van Loon in de H. Bloedkapel te Brugge 198-202

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Viaene *De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van*
Geraardsbergen en van Gent 203-214
- E.I. Strubbe, *Naamlijst van de gezinshoofden te Klerken*
in 1770 215-226
- D. Verstraete, *Werk van Rijckaert Brouckman en andere*
kunstwerken in de kerk van St.-Laureins 227-230
- A. Schouteet, *De gedenksteen uit het grafmonument van*
J. de Matance - B. Pardo 230-235

III. BOEKBESPREKINGEN

- L'Impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat. Actes. — De*
belasting in het raam van Stad en Staat (J. Mertens) 236-238
- R. Haelewyn, *Torbout onder het Frans Bestuur* (V. Arickx) 238-239
- M. De Bruyne, *Museum van Roeselaarse honderdjarigen*
(L. Danhieux) 240-242
- M. De Bruyne en E. Reynaert, *Branden en brandweer te*
Roeselare van de 15e eeuw tot heden (L. Danhieux) 240-242
- KRONIEK 243-253
- BOEKENSCHOUW 254-281

La dévote Marie de Louvencourt d'Amiens († 1778), et ses écrits conservés à Courtrai

Marie-Joachim-Elisabeth de Louvencourt naquit à Amiens le 1er juin 1747. Son père, Nicolas-Barthélemy, seigneur de Louvencourt, avait épousé Marie-Joachim Gougier de Seux le 19 janvier 1734 en l'église Saint-Remi d'Amiens, où furent également baptisés les enfants ¹. Il mourut le 18 août 1756. Marie-Joachim-Elisabeth fut envoyée chez les religieuses cisterciennes de l'abbaye du Paraquet, transférée à Amiens depuis 1648, afin de se préparer à sa première communion, celle-ci eut lieu le 15 août 1760. En 1761-1762 Marie séjourna dix-huit mois à l'abbaye de Panthémont à Paris. Elle perdit sa mère le 6 août 1766. Sans entrer dans l'Ordre, Marie alla habiter le prieuré des bénédictines de Moreaucourt, réfugiées à Amiens depuis 1736. Elle songea à une double fondation : une œuvre d'Adoration perpétuelle et une du soin des malades pauvres. Elle trouva un sérieux appui auprès de l'évêque d'Amiens, Louis-François d'Orléans de la Motte, et auprès de son coadjuteur Louis-Charles de Machault, sacré en 1772. L'Adoration perpétuelle fut établie chez les clarisses d'Amiens à titre d'essai le 1er janvier 1773, puis définitivement au Nouvel An suivant ². Mgr de la Motte mourut le 10 juin 1774 et Mgr de Machault lui succéda. Le 15 octobre suivant, Marie de Lou-

---

1. Louvencourt est situé dans l'arrondissement de Doullens. Les armoiries de la famille sont d'azur à la fasce d'or accompagné de trois croissants du même et chargé de trois merlettes de sable. Cfr Comte A. de Louvencourt, *Notices sur les familles nobles existant actuellement dans le département de la Somme*, Abbeville, 1909, p. 211-225. - Les registres paroissiaux de l'église Saint-Remi d'Amiens sont conservés aux Archives départementales de la Somme.

2. *Mandement de Monseigneur l'Evêque d'Amiens pour l'établissement de la Confrairie de l'Adoration perpétuelle du Très-Saint Sa-*

vencourt, quittant à jamais Moreaucourt, se rendit à la chapelle des clarisses, après avoir assisté à la messe et communiqué de la main de Mgr de Machault, elle se retira dans une petite maison contiguë qui avait été aménagée pour elle, d'une tribune adossée à la chapelle elle pouvait adorer le Très Saint Sacrement. Elle partageait ses journées entre ce pieux office et la visite des pauvres. Dans les derniers mois de 1775 elle acquit une maison attenant à la sienne et y établit un petit nombre d'incurables. Le 21 novembre elle renouvela une consécration déjà plusieurs fois faite à Dieu et prit le nom de Sœur Marie-Louise du Sacré-Cœur. Au début de 1776 quatre jeunes filles vinrent partager sa vie et sa double activité : Mesdemoiselles Potdevin, Niquet, Pouillet-Gosson et Clément, ainsi naquit l'Institut du Sacré-Cœur. Une cinquième recrue³ s'ajouta avant le décès de Marie de Louvencourt, qui eut lieu le 14 octobre 1778. Son

---

crement dans l'Eglise des Religieuses de Sainte-Claire, et la publication des Indulgences accordées à ladite Confratrie par le Souverain Pontife, sans lieu ni date, 1 page in-folio; Pratiques de Piété, à l'usage des Personnes associées à l'Adoration perpétuelle du Très-Saint-Sacrement exposé perpétuellement dans l'Eglise des Religieuses de Sainte-Claire de la Ville d'Amiens, Amiens, L.C. Caron, 1774 (H. Macqueron, Bibliographie du département de la Somme, t. I ([Mémoires de la Société des Antiquaires de Picardie, t. XVI], Amiens, 1904, n° 4167, 4168). - Cfr Le monastère de Sainte-Claire d'Amiens, Amiens, 1961, p. 17, 19.

3. Voici ce qu'écrivit Marie de Louvencourt le 13 juillet 1778 : « Ce que coûte, l'un portant l'autre, un de nos pauvres du petit hôpital, par semaine : Un pain de 8 livres, 15 s.; Deux livres de viande, 14 s.; Beurre pour le déjeuner, 5 s.; Bière, qui revient par tête à 5 s.; Légumes pour les jours maigres et dont on met pour 2 repas des 5 jours gras dans la soupe grasse, 1 s. 6 de.; Sel, petites douceurs, œufs et soupes pour les jours maigres, 9 s.; Total, 3 liv. 9 s. 6 deniers. Nous ne comptons pas le tabac que nous donnons à ceux qui en ont l'habitude, ainsi que le vin, l'eau-de-vie et les autres douceurs qu'exigent des infirmités plus particulières. Voici la dépense des six sœurs, servantes des pauvres, pendant une semaine : 5 pains de 8 livres, 3 l. 15 s.; 3 quarterons d'œufs, en moyenne, 2 l. 5 s.; Une livre et demie de beurre, 1 l.; Légumes, 12 s.; Une livre de riz, 7 s. 6 de.; Lait pour la soupe, 12 s.; Bière, la même que celle de nos pauvres, 8 s.; Salades, fruits ou fromage, 6 s.; Sel et soupe maigre, 12 s.; Total, 9 l. 17 s. 6 de. Quand nous sommes malades nous faisons gras et avons quelques petits adoucissements. » (*Le dimanche*, 17 mai 1874, p. 418-419). Une religieuse coûtait donc moins de la moitié d'un pauvre.

corps fut déposé chez les clarisses ⁴ et un *Cantique spirituel* sur sa mort sortit de presse ⁵.

Dès l'année suivante parut à Amiens, chez J.B. Caron fils, un *Abrégé de la vie et des vertus de Mademoiselle Marie-Joachim-Elisabeth de Louvencourt. Décédée à Amiens en odeur de sainteté le 14 octobre 1778* ⁶. Le petit ouvrage comportait cent pages. En 1781, le chanoine Jean-François-Ghislain Huleu, président du séminaire de Malines ⁷, en publia une réédition ⁸, ainsi qu'une traduction flamande ⁹, les deux opuscules parurent chez P.J. Hanicq, à Malines, l'imprimatur du deuxième porte la date du 10 avril 1781, celui du premier la date du 1er mai. Huleu était à la fois bibliophile et mystique, nous ignorons si c'est une circonstance particulière ou tout simplement un libraire qui attira son attention sur cette biographie d'une pieuse personne qu'on publiait dès l'année après sa mort. Quoiqu'il en soit, Huleu entra en rapports

---

4. Aux Archives départementales de la Somme, nous lisons dans le registre des vêtures, professions et sépultures des religieuses du couvent de Sainte-Claire : « Le quinze du mois d'octobre de l'année mil sept cent soixante dix huit, a été inhumé dans la chapelle du cimetière des externes de cette communauté, le corps de mademoiselle Marie Joachim Elizabeth de Louvencourt, dame de la Cour des fiefs de Flixecourt et autres lieux, fille de messire Nicolas Barthelemi de Louvencourt, chevalier seigneur de Bethancourt, Rivière, Courchon, Beaupré, Villeux et autres lieux; par Monseigneur l'illustrissime et Révérendissime Evêque d'Amiens Louis Charles de Machault, et le 17 du même mois son cœur placé dans une boîte de plomb, fut déposé par Mondit Seigneur Evêque au milieu du sanctuaire de cette église en présence des témoins sousignés. † Louis Ch. Evêque d'Amiens. Frère Joseph Marie de Bethune, capucin, confesseur de ce monastère. Frère Manuel de Baparenne, capucin. »

5. *Cantique spirituel sur la mort de Mademoiselle de Louvencourt sur l'Air de la Complainte de la mort de Monseigneur le Dauphin*, Amiens, 1778, 8 pages de petit format.

6. Cfr H. Macqueron, *Bibliographie du département de la Somme*, t. II [Mémoires de la Société des Antiquaires de Picardie, t. XVI], Amiens, 1907, n° 11817.

7. Cfr *Biographie nationale ... de Belgique*, t. IX, Bruxelles, 1887, col. 681-688.

8. Cfr note 15.

9. *Kort begryp van het leven en deugden van Jouffrouw Marie-Joachima-Elisabeth de Louvencourt, gestorven tot Amiens in opinie van heyligheyd den 14 October 1778. Uyt het Fransch vertaelt in het Neder-duyts.*

avec les autorités ecclésiastiques d'Amiens, afin d'obtenir plus de renseignements sur Marie de Louvencourt.

En 1784 Huleu publia chez Hanicq un traité sur la dévotion au Saint-Sacrement en deux petits volumes ¹⁰, on y lit la biographie de ceux ou celles qui promurent cette dévotion, notamment de Melle de Louvencourt et de Mgr de la Motte, leurs noms figurent d'ailleurs sur la page de titre du tome II. La dernière partie de ce tome est formée par des prières, nous y trouvons six prières attribuées à Marie de Louvencourt. Fin octobre de la même année Huleu s'entendit avec le même imprimeur pour publier des lettres de l'abbé Louis-Michel d'Argnies, vicaire-général de Mgr de la Motte, devant servir à l'histoire de la vie de celui-ci. Suivant une inspiration assez subite, Huleu quitta Malines en secret le 4 novembre de bon matin afin d'aller se présenter à l'abbaye de la Grande Trappe, il était à Genette, près de l'abbaye, le 10 novembre. Il n'est pas certain qu'il se présenta effectivement, en tous cas à la fin de l'année il était de retour à Malines, peut-être passa-t-il par Amiens.

Les *Mémoires en forme de Lettres, pour servir à l'histoire de la vie de feu Messire Louis-François-Gabriel d'Orléans de la Motte évêque d'Amiens*, parurent à Malines en 1785, en deux petits volumes ¹¹. Certains exemplaires portent :

10. *Tractatus historico-asceticus de SS. Eucharistiae Sacramento, sive Jesus in Sacramento Amoris sui praecipui patiens, triumphans et de injuriis per veros suos Adoratores se vindicans. Tomus primus, Ascetice exhibens SS. Sacramentum ut maxime adorandum et minime adoratum; historice deinde per saecula proponens varia praelia et triumphos Jesu Eucharistici, atque mirabiles vitas S. Julianae Virginis Leodiensis, ac venerabilis Matris Mechthildis a SS. Sacramento (330 p.). - Tractatus historico-asceticus de SS. Eucharistiae Sacramento, sive Jesus per Adorationem Perpetuam SS. Sacramenti de injuriis vindicatus. Tomus secundus Exhibens historice Vitas mirabiles venerabilium personarum, H.M. Boudon Archid. Ebroicensis, AE. J. Bar. de Hubens Dec. ad S. Mart. Leodii, M.J.E. de Louvencourt, L.F.G. de la Motte Episc. Ambianensis, et B.J. Labre; atque ascetice varias Orationes et Praxes pias ad usum Confratrum perpetuae Adorationis (352 p.) - L'imprimatur date du 16 août 1784.*

11. De 306 et 406 pages. On trouve le portrait de Mgr de la Motte en frontispice au tome I. Cfr H. Peltier, *Les Portraits de Mgr de la Motte*, dans *Bulletin trimestriel de la Société des Antiquaires de Picardie*, 1952, p. 213-220.

Seconde édition, revue et corrigée, alors qu'ils sont en tout semblables à ceux qui n'ont pas cette mention et qui contiennent cependant à la fin du tome II la même liste d'errata. A notre avis Huleu a dressé cette liste à son retour de Malines et a obtenu alors que la mention *Seconde édition* fut mise sur les exemplaires non encore en vente. Il avait sans doute pris connaissance des *Lettres spirituelles de feu Messire Louis-François-Gabriel d'Orléans de la Motte*, publiées par d'Argnies chez G.P. Berton à Paris en 1787¹² et les considérait comme une première édition.

Le 24 avril 1785 Sébastien-Fidèle de Douay de Baisnes, archidiacre d'Amiens et chanoine de la cathédrale, qui avait été le confesseur de Marie de Louvencourt depuis 1774, envoya à Huleu « une petite provision de matériaux » pour l'ouvrage que Huleu préparait sur Marie de Louvencourt, ainsi que les écrits de Melle Pouillet-Gosson, seconde supérieure de la petite communauté, décédée en 1779. Huleu répondit en réclamant les écrits de la troisième supérieure, Melle Clément. Mais son projet de nouvel ouvrage fut retardé par une nouvelle fugue, le 6 octobre il quitta Malines, le 17 il se présenta chez les carmes déchaussés de Charenton, où une réforme locale avait réintroduit les sévérités primitives, le 22 il y reçut l'habit de novice et le nom de frère Arsène des Sacrés-Cœurs de Jésus et de Marie, il fut rejoint plus tard par deux autres prêtres belges : Joseph Forgeur¹³ et Jean

---

12. Cfr H. Macqueron, *Bibliographie ...*, t. II, n° 10596, 10599.

13. Comme sa notice ne figure pas dans la *Biographie nationale ... de Belgique*, voici quelques renseignements à son sujet : fils de Jean-Joseph Forgeur et d'Anne-Catherine Daemagne, né à Liège le 6 octobre 1741 et baptisé à Notre-Dame des Fonts le même jour, reçoit à Liège la tonsure le 4 décembre 1755, étudie la philosophie au Collège du Lys à Louvain et est proclamé premier le 18 novembre 1763, bachelier formé en théologie en 1767, reçoit à Liège les ordres mineurs le 18 avril et le sous-diaconat le 30 mai 1767, le diaconat le 19 mars 1768, la prêtrise le 20 mai 1769, professeur de philosophie au Collège du Lys le 23 décembre 1771, désigné par l'université de Louvain pour une prébende de chanoine à la cathédrale d'Anvers le 3 mars 1783, prend possession le 19 novembre 1785 mais ne réside pas, séjourne à Charenton du 6 mars au 29 décembre 1786, abandonne son professorat à Louvain le 25 août 1790 et vient se fixer à Anvers, nommé par

Buydens¹⁴. Tous trois n'achevèrent pas leur noviciat et rentrèrent dans leur diocèse, Huleu reprit ses prébendes mais ses fonctions de président de séminaire avaient été données à autrui. Il continua son travail sur Marie de Louvencourt, mais comme son écriture n'était pas assez lisible pour l'imprimeur, il envoya son manuscrit à Amiens et Melle Clément le recopia. Le 18 octobre 1786 de Douay de Baisnes lui transmit les huit premiers cahiers recopiés. En 1788 parut sous l'anonymat chez P.J. Hanicq à Malines la *Vie édifiante de Mademoiselle de Louvencourt décédée à Amiens, en odeur de sainteté, le 14 8bre 1778, âgée de 31 ans. Dans laquelle se trouvent toutes les lettres qu'elle reçut de Mgr d'Orléans de la Motte Evêque dudit Amiens, et où l'on a soigneusement ménagé tous ses précieux rapports avec ce vénérable Prêlat. Seconde édition, considérablement augmentée par un Chanoine de Malines*. L'ouvrage compte 266 pages. Le privilège civil d'imprimer est du 23 et l'imprimatur ecclésiastique du 25 février 1788, donnés tous deux à Malines. Ainsi qu'il ressort de la préface, ce que Huleu appelle première édition est l'Abrégé de 1779-1781¹⁵. La seconde lui reprend à peine quelques phrases, c'est un travail absolument neuf basé sur les documents reçus d'Amiens.

Quatre manuscrits de la Bibliothèque de la ville de Courtrai ont rapport avec Marie de Louvencourt¹⁶. Le manuscrit

l'évêque du lieu professeur au séminaire en cette ville le 27 juin 1792, vicaire général à Anvers du 23 juin 1794 au 26 septembre 1795 et du 30 août 1796 au 4 juillet 1802, chanoine de la cathédrale et vicaire général à Malines du 15 juillet 1803 à sa mort, le 5 février 1833.

14. Cfr *Biographie nationale ... de Belgique*, t. III, Bruxelles, 1872, col. 216-219. Sur la réforme de Charenton, cfr Jean-Marie de l'Enfant Jésus, *Deux siècles de vie carmélitaine. La province des Carmes déchaussés de Paris aux XVIIe-XVIIIe siècles*, dans *La vie carmélitaine*, 1935, p. 35-36.

15. La préface débute comme suit : « L'Abrégé de la vie et des vertus de Mademoiselle Marie-Elisabeth-Joachim de Louvencourt, publiée peu de temps après sa mort précieuse, a été si favorablement accueilli tant à Amiens, théâtre de son héroïsme, que partout où il perça d'abord, qu'on s'empressa ici d'en procurer une nouvelle édition et une traduction Flamande. »

16. P. Faider, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque publique de la ville de Courtrai*, Gembloux, 1936, p. 20-23, 27.

n° 15, 4° de Courtrai est constitué par un écrit en cent feuillets de la main même de Marie de Louvencourt sur l'esprit religieux, le 1° est une note de la main de Huleu, le 2° et le 3° sont probablement de brefs écrits de Marie, mais copiés par une autre main. Huleu n'utilisa pas cet important manuscrit dans son ouvrage de 1788, sans doute le reçut-il postérieurement ou envisagea-t-il de faire une publication séparée de l'autographe. N'étant pas affiliée à une congrégation déterminée, Marie insiste plus sur l'esprit qui doit être celui de la personne consacrée à Dieu que sur les observances régulières.

Le manuscrit n° 19 de Courtrai, en soixante feuillets, contient des copies d'autres écrits ascétiques de Marie. Ils sont le fruit de ses méditations quotidiennes et des entretiens qu'elle faisait à ses compagnes : pas de plan systématique, les sujets s'interpénètrent, mais beaucoup de réflexions à la fois simples et élevées, des applications pratiques dénuées de formalisme. Marie met en lumière le bienfait réciproque d'un juste partage entre la prière et le soin des pauvres. Huleu utilise quelques fragments dans son ouvrage de 1788 (p. 141-142) ¹⁷.

Le manuscrit n° 20 de Courtrai contient des lettres concernant Marie de Louvencourt, Huleu de son côté en reproduit dans son ouvrage de 1788. Le manuscrit comporte notamment : 1° six lettres écrites pendant les années 1763 et suivantes par Madame de Bethisy, abbesse du Panthéon à Paris, à Marie et deux à sa mère, Huleu a utilisé ces dernières (p. 11-12); 2° dix importantes lettres de Mgr de Machault à Marie, des années 1771 à 1777, dont Huleu en

---

17. Notamment ce passage, qu'on lit au fol. 51 r° du manuscrit : « Nous devons nous appliquer à être Marie et Marthe, en sorte que la vie intérieure de Marie ne diminue pas le zèle et la ferveur de Marthe, de même que les soins de Marthe ne doivent ni diminuer, ni rendre moins exacts le silence et la vie intérieure de Marie. Quel bonheur, quel mérite n'aurons nous pas ? Puisqu'ainsi nos âmes seraient toutes à Dieu par la vie intérieure et nos corps travailleront pour Dieu en la personne de ses membres ... ».

utilise quatre, et une lettre de Marie à de Machault, que Huleu reproduit (p. 71, 153, 163-164); 3° une lettre de Mgr de Machault, du 14 octobre 1778, au P. Joseph de Béthune, confesseur des clarisses d'Amiens, au sujet des honneurs funèbres à rendre à Marie, Huleu reproduit ce texte (p. 227), 4° trois lettres de Mgr de la Motte à Marie de 1769-1770 (la dernière est incomplète) et cinq d'août-octobre 1772, Huleu (p. 22-54) utilise les deux premières, donne la troisième au complet, reproduit neuf lettres de 1771 et une de mars 1772, deux lettres d'août-octobre 1772, quinze lettres de 1773-1774, donc beaucoup plus que ce qu'on trouve à Courtrai; 5° sept lettres de Marie de Louvencourt au P. Joseph de Béthune, que Huleu a utilisées, et une réponse (p. 78-85); 6° quatre de Marie de Louvencourt à de Douay de Baisnes et seize lettres de celui-ci à Marie, de 1774-1778, quatre lettres du même à la communauté après la mort de Marie, Huleu reproduit (p. 86-125, 144-204) sept lettres de Marie et vingt-deux de son confesseur; 7° trois lettres adressées en 1785-1786 par de Douay de Baisnes à Huleu, celui-ci au contraire reproduit une autre lettre, du 15 mai 1784. Le manuscrit n° 20 de Courtrai est incomplet, certains cahiers semblent être perdus, mais il présente un texte plus sûr que celui de Huleu, qui souvent abrège et retouche.

Le manuscrit n° 29 de Courtrai, de vingt-quatre feuillets, reproduit des prières rédigées par Marie de Louvencourt, mais n'est pas de sa main, il porte des annotations de Huleu. Celui-ci a traduit certaines prières au Très-Saint Sacrement dans son ouvrage de 1774, dont nous avons parlé; d'autres prières sont adressées au Sacré-Cœur et sont importantes pour l'histoire de cette dévotion qui était en honneur à Amiens¹⁸. Huleu n'a pas utilisé ce manuscrit pour sa biographie de 1788.

18. *Mandement de Monseigneur l'Evêque d'Amiens par lequel est ordonnée la Fête du Sacré-Cœur de Jésus, publié en son Synode de 1767, sans lieu ni date, 4 pages; Office du Sacré-Cœur de Jésus à l'usage du Diocèse d'Amiens, Amiens, Veuve C. Caron-Hubault, 1767,*

La pensée religieuse de Marie de Louvencourt a élaboré à sa manière les nombreuses lectures qu'elle avait faites pendant ses séjours au couvent mais dont on trouve peu de traces littérales ; Marie cite l'Écriture, se réfère à Saint Paul, Sainte Térèse d'Avila, Saint François de Sales.

Des exemplaires mêmes de l'ouvrage de Huleu de 1788, ainsi que la typographie l'atteste, parurent avec une page de titre différente. On lit au lieu de *Vie édifiante*, simplement : *La vie, âgée* est remplacé par *âge, reçut* par *a reçut*, le mot *dudit* est supprimé avant Amiens, au lieu de *ce Vénérable Prélat* on lit *ce St Prélat, etc.*, puis on trouve : *Par M. l'abbé ... Chanoine de ... . Amiens, Chez Fr. Caron-Berquier, 1788*¹⁹. En 1822, parut à Bruxelles chez Aug. Wahlen et Co, une *Troisième édition*, elle comprend 178 pages, elle est en tout conforme à l'édition de Malines de 1788 jusque même le permis civil d'imprimer et l'imprimatur ecclésiastique²⁰. Deux recueils de vies de pieuses femmes, l'un paru à Versailles chez J.A. Lebel en 1816²¹, l'autre à Paris dans la Bibliothèque catholique en 1828²², font une place à Marie de Louvencourt, mais utilisent l'*Abrégé* de sa vie, l'un l'édition d'Arras de 1779, l'autre celle de Malines de 1781.

Par suite de la Révolution française, l'institut de Marie de Louvencourt ne reçut aucune forme civile ou ecclésiastique définitive, mais il échappa ainsi aux persécutions et se recruta même pendant la tourmente, cependant il épuisa toutes ses ressources et n'accepta plus de nouveaux malades. Après le Concordat, sous la quatrième supérieure, Melle Niquet, il se consacra de façon non officielle à l'éducation des enfants aisés, puis aussi, sous la Royauté de Juillet, des

102 pages; 2me édition chez L.C. Caron en 1778, 108 pages (H. Macqueron, *Bibliographie du département de la Somme*, t. I, n° 1731, 1938, 1947).

19. Cfr H. Macqueron, *Bibliographie ...*, t. II, n° 11818, qui voit en ce chanoine l'abbé d'Argnies.

20. *Ibid.*, n° 11819.

21. *Vie des Justes parmi les filles chrétiennes*, p. 419-448.

22. *Abrégé de la vie des Dames les plus illustres par leur piété et leur charité*, p. 289-300.

pauvres et des orphelines, et devint une véritable congrégation religieuse, mais sans originalité spécifique. Le Manuel de prières et les Constitutions de la congrégation, parus à Amiens respectivement en 1844²³ et 1846²⁴, semblent ne faire aucun usage des écrits de la Fondatrice.

Vers les années 1860 l'imprimeur Rossignol d'Amiens procura, en polycopie, d'une part, sans nom d'auteur, *La Vie de Mademoiselle de Louvencourt*²⁵, comportant 204 pages, et *Les Ecrits de Mademoiselle de Louvencourt*, comportant 538 pages. La biographie reproduit au chapitre IV les « premières résolutions » de Marie (p. 54-67); les écrits se présentent comme un premier volume, mais nous n'en connaissons pas de second. Dans l'avant propos on lit : « Les écrits de Melle de Louvencourt ont été revus et classés, d'après un ordre indiqué, soit par l'auteur lui-même, soit par la nature des sujets traités ... on a remplacé quelques expressions impropres, coupé quelques phrases trop longues et éclairci certains passages qui paraissaient obscurs. Une division par chapitre, des sommaires et des notes ont complété le travail de la révision ». On trouve successivement un traité *De la vie religieuse* (p. 1-42), un *Abrégé et pratique des vertus religieuses* (p. 43-101), un écrit *Des vœux en général* (p. 102-106), de longs exposés sur la charité (p. 107-287) et sur l'obéissance (p. 288-517). Il y a peu de ressemblances littérales entre ces écrits et ceux reproduits dans les manuscrits de Courtrai.

En 1874 sortit de presse à Amiens chez Langlois, sous la signature du vicaire général d'Amiens, Pierre-Marie Fallières, plus tard évêque de Saint-Brieuc, une *Vie de Mademoiselle de Louvencourt, fondatrice des Religieuses des Sacrés*

23. *Manuel de prières à l'usage des religieuses des Sacrés-Cœurs de Jésus et de Marie dites de Louvencourt*, Imprimerie de Lenoel-Herouart.

24. *Règle et Constitutions des Filles des Sacrés-Cœurs de Jésus et de Marie dites de Louvencourt*. Duval et Herment, 130 pages (H. Macqueron; *Bibliographie ...*, t. I, n° 4173).

25. A la page 194 de l'ouvrage on lit : « il n'y a que quelques années, 25 août 1857 » (H. Macqueron, *Bibliographie ...*, t. II, n° 11822).

*Cœurs de Jésus et de Marie*²⁶, le volume a 232 pages, ce n'est autre que la vie polycopiée, avec une préface différente, et en appendice l'*Abrégé et pratique des vertus religieuses*, l'acte de baptême de Marie, son testament et le codicille à ce testament. Nous n'hésitons pas à voir en Fallières l'auteur et l'ordinateur de la double polycopie. Dans les numéros des 10 et 17 mai 1874 de la semaine religieuse du diocèse d'Amiens, *Le Dimanche*²⁷, Fernand Poujol de Fréchencourt publia en tout ou en partie huit *Lettres inédites de Melle de Louvencourt* qu'il possédait. Elles datent de mars-septembre 1778 et sont adressées à Nicolas-René Houzé de la Boullays, receveur des tailles à Amiens. Elles parlent surtout du soin des pauvres auxquels se dévouait Marie. La dernière biographie de Marie de Louvencourt date de 1899 et est due à l'abbé Gustave Monteuis, curé de Leers : *Marie-Elisabeth de Louvencourt. Fondatrice des Religieuses des Sacrés-Cœurs de Jésus et de Marie. Sa vie, ses œuvres*²⁸. L'ouvrage parut chez Victor Retaux à Paris et comprend 318 pages, il apporte peu de neuf, page 194, note 1, l'auteur signale les titres de divers écrits de Melle de Louvencourt qu'on ne trouve ni dans les manuscrits de Courtrai ni dans la polycopie. Celle-ci a utilisé des documents se trouvant à Amiens et il y en avait encore d'autres. La maison mère de l'Institut des Sacrés Cœurs de Jésus et de Marie a été détruite en partie en 1940, la congrégation elle-même a été dissoute après la seconde guerre mondiale et absorbée par une autre, ses archives semblent détruites ou égarées.

Une biographie de Marie de Louvencourt et une édition complète de ses œuvres reste à faire selon les exigences de la science moderne, l'originalité de la fondation primitive et de la pensée religieuse de Marie de Louvencourt le méritent.

MGR C. DE CLERCQ

---

26. *Ibid.*, n° 11820.

27. 3me année, t. VI, n° 150, p. 393-398, n° 151, p. 417-420 (H. Macqueron, *Bibliographie ...*, t. II, n° 11821).

28. *Ibid.*, n° 11823.

De bouwrekening van twee gewone burgershuizen te Brugge 1541-1542

Bouwrekeningen van voorname of historische gebouwen leveren belangrijke gegevens voor de studie van de geschiedenis, inzonderheid voor de geschiedenis van de kunst en de oudheidkunde. Dergelijke bouwrekeningen werden dan ook reeds meermaals uitgegeven. Nog onlangs verschenen in het onderhavige tijdschrift twee soortgelijke publicaties. Dr. L. Devlieghe bezorgde de uitgave van « De bouwrekeningen van het stadhuis te Damme, 1461-1470 » en dr. J. Mertens publiceerde « De bouwrekening van de schuur te Scueringhe, 1333 »¹.

Niet minder belangrijk zijn bouwrekeningen van gewone burgershuizen uit de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Ook zij leveren bijzonder kostbaar materiaal voor de studie van de geschiedenis, voornamelijk voor de geschiedenis van de bouwkunde, de sociaal-economische toestanden en het huiselijk en maatschappelijk leven van onze voorouders. Daarenboven zijn deze soort van bouwrekeningen uiterst zeldzaam, wat de waarde ervan nog verhoogt. Voor zover wij zijn ingelicht werden er tot nog toe geen dergelijke bouwrekeningen betreffende onze gewesten gepubliceerd noch in de literatuur aangewezen.

Onlangs hadden wij het geluk de hand te mogen leggen op de bouwrekening van twee gewone burgershuizen, die te Brugge in de jaren 1541-1542 werden opgericht.

---

1. *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, dl. CII (1965), blz. 134-202 en blz. 202-206.

Omstreeks 1541 werden door de kerkfabriek van de Sint-Gillis te Brugge twee kleine huisjes aangekocht om gesloopt en door twee nieuwe woonhuizen vervangen te worden. Al de kosten voor de aankoop van de twee kleine huisjes en voor de opbouw van de twee nieuwe woningen worden in de bouwrekening vermeld, vaak vergezeld van interessante bijzonderheden. Aan de hand van deze bouwrekening krijgen we een getrouw beeld van de toenmalige kostprijs van een nieuwgebouwd burgershuis, van de verschillende ambachtslieden die bij de opbouw waren betrokken, van het respectievelijk aandeel van ieder van deze vaklui, van de gebruikte materialen, zelfs doch in veel mindere mate van de indeling van het woonhuis en van de tijdsduur die voor de opbouw nodig was. Daarenboven worden we goed ingelicht over de categorie van burgers waarvoor deze huizen waren bestemd alsook over de huurprijs tegen dewelke de huizen werden verpacht. Hieruit kan dan afgeleid worden of het bouwen van woonhuizen om te verpachten in die tijd al dan niet een aantrekkelijke geldbelegging vertegenwoordigde.

De twee kleine huisjes stonden tegenover het westerse kerkhof van de Sint-Gillisparochie en waren met stro gedekt. Voor de aankoop ervan betaalde de kerkfabriek 5 pond groot. Deze huisjes werden gesloopt en zelfs de funderingen werden uitgebroken. De nog bruikbare stenen van de afbraak - blijkbaar bakstenen - werden gereinigd en voor hergebruik geschikt gemaakt. De afval en het gruis werd weggevoerd. Voor de afbraak van de huisjes, het reinigen van de stenen en het wegvoeren van afval en gruis, in uurloon uitgevoerd door Jan, de klokkenluider, en een zekere Hendrik, werd een bedrag van 2 pond 9 schelling groot uitbetaald. Het lood van de afbraak werd naar het stedelijk weeghuis overgebracht om er gewogen te worden ; hiervoor werd 4 denier groot uitgekeerd. Van verkoop van oud lood is geen spraak, alleen van het wegen ervan. Blijkbaar werd het oud lood eveneens opnieuw gebruikt, want verder zullen

we zien dat oud lood bij de bouw van de nieuwe huizen werd gebezigd.

Na deze voorbereidende werkzaamheden kon met de eigenlijke bouw van de twee nieuwe huizen begonnen worden. De bouwheer was de kerkfabriek van Sint-Gillis of zoals de tekst zegt : « den prochiepape ende kercmeesters ».

Van een bouwmeester of architect is er geen spraak, evenmin van een plan van de nieuw te bouwen woningen en van een bouwvergunning vanwege de stedelijke overheid. Het ligt evenwel voor de hand, dat er vooraf wel een plan of een schets van de nieuwe huizen werd opgemaakt, dat dit plan of schets aan het stadsbestuur diende voorgelegd te worden, en dat een bouwvergunning was vereist. In de regel werd de vergunning op het ingediende ontwerp zelf geschreven². Zoveel is althans zeker, dat het stadsbestuur bij de oprichting van de nieuwe huizen werd betrokken, want aan de twee « stedemeesters »³ werd een vergoeding van 2 schelling groot uitgekeerd om « de steke te ghevene ». Met de « steke te ghevene » bedoelde men blijkbaar de aanwijzing van de rooilijn.

Het toezicht op de bouwwerken werd toevertrouwd aan de ontvanger van de kerkfabriek. Hij diende tevens de nodige « loping » in verband met de bouwwerken te doen. Aan de ontvanger werd daarvoor een bijzondere vergoeding van 10 schelling groot toegekend.

Vierentwintig karren zand werden naar de bouwwerf gebracht om samen met de kalk verwerkt te worden. Daarvoor betaalde de kerkfabriek 12 denier groot. Om de kalk te « beslane » werd 20 denier groot uitgegeven. Wat onder « besla-

---

2. Vgl. A. Schouteet, *Catalogus van oude plannen en tekeningen van Brugse huizen en gebouwen op het Stadsarchief van Brugge*, in *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, dl. X (1960), blz. 350.

3. Destijds waren de twee « stedemeesters » : Antoon Lambrouck, meester-timmerman, en Christiaan Sixdeniers, meester-metselaar. Zie : Brugge, stadsarchief, *rekening van de stad Brugge over het dienstjaar 1541 sept. 2 - 1542 sept. 2*, fol. 55 v.

ne» van de kalk dient verstaan te worden, is ons niet duidelijk. Niettemin vermoeden we dat hiermede het blussen van de kalksteen en het verwerken van de kalk met het zand tot mortel kan bedoeld zijn. Jan Breydele leverde twee last en twee voer stenen - ongetwijfeld bakstenen - tegen 3 pond groot het last, wat een uitgave van 6 pond 7 schelling 6 denier groot betekende. Hardsteen (arduïn ?) werd geleverd door Frans van Oost voor een bedrag van 2 pond 12 schelling groot en door meester Lioen Valcke voor een bedrag van 8 schelling 5 denier groot. Welke soort van hardsteen werd geleverd en waarvoor deze steen moest dienen, wordt bij de eerstgenoemde leverancier niet gespecificeerd ; bij de tweede leverancier, waar het gaat om een veel minder bedrag, vernemen we dat onder meer stenen kolommen en « lanteynen » daarin waren begrepen. We vermoeden dat de stenen kolommen moesten dienen ter ondersteuning van de « bordexen » en wellicht ook van de « grote loge », waarvan verder nog zal gesproken worden. Met « lanteynen » zijn ongetwijfeld bovendrempels (Fr. : linteaux) bedoeld. Ook twee zerkstenen werden van het kerkhof naar de bouwplaats overgebracht. Deze zerkstenen, blijkbaar afkomstig van gesupprimeerde graven, dienden wellicht om regen- en aalput te overwelfen. Het moeten in ieder geval zware stukken geweest zijn, want voor de overbrenging van het kerkhof, dat toch dicht bij de bouwwerf was gelegen, werd een afzonderlijk bedrag van 6 denier groot uitbetaald.

Hiermede waren de bouwmaterialen grotendeels op de werf en kon met de eigenlijke constructie een aanvang gemaakt worden. Ingevolge overeenkomst - hiermede kan ook aanbesteding bedoeld zijn - werd het metselwerk toegevoerd aan meester metselaar Jan Kaerle tegen 20 pond 2 schelling groot. In de overeenkomst is bepaald de twee nieuwe woningen volledig op te bouwen of zoals de tekst zegt : « van die geheel up te maeckene ». Daarin is behalve het eigenlijke metselwerk, ook het pleisteren van de muren, het leveren van zand en kalk, het leggen van de stenen vloer-

ren en de uitkering van « handghedaghe » of uurlonen begrepen. Zoals gebruikelijk schijnt geweest te zijn kwam er nog overwerk en bijkomende leveringen van haardtégels en andere stenen bij te pas, waarvoor Jan Kaerle 19 schelling groot in extra kreeg.

De daken van de nieuwe woningen en van het « aysementhuus » of gemakhuisje werden met tegels bedekt. Dat het « aysementhuus » afzonderlijk wordt vermeld, wijst erop dat het op een zekere afstand van de eigenlijke woningen stond en een aparte constructie vormde. De dakbedekking, met inbegrip van de levering van de daktegels, werd uitgevoerd door de tegeldekker Joris de Hondt tegen 6 pond groot plus de stedelijke toelage, die aan de eigenaars van huizen werd uitgekeerd wanneer zij strodaken door tegeldaken lieten vervangen of huizen lieten optrekken voorzien van tegeldaken ⁴. Deze stadstoelage bedroeg 2 pond 5 schelling groot en was berekend op de aanwending van 27.000 tegels ⁵. Niet alle tegels waren nieuw ; ook oud materiaal werd gebruikt.

De boven het dak uitstekende schouw werd met Avesnessteen - dit is witte natuursteen uit de omstreken van Avesnes in Frankrijk - afgedekt. Deze witte steen werd met lood vastgemaakt of bevestigd. Het was de reeds genoemde metselaar Jan Kaerle die de Avesnessteen leverde en op de schouw aanbracht. Hij leverde daarenboven nog zes karren zand ten behoeve van de timmerman om in de beide huizen te « vloeren ». Voor dit alles samen werd aan Jan Kaerle een bedrag van 4 schelling 4 denier groot uitgekeerd.

4. Deze toelage is bekend onder de benaming van « den derden tegele » omdat de stadsregering een derde van de kosten voor haar rekening nam. Vgl. A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 233-234.

5. Zie Brugge, stadsarchief, *rekening van de stad Brugge over het dienstjaar 1541 sept. 2 - 1542 sept. 2*, fol. 88 nr. 7 (rubriek : Uutgherven van den derden teghele) : « De kercke van Sint-Gillis over 't derde van XXVII^m teghelen ghedaen verwercken in 't decken van twee huere huusen, staende jehens over 't nieu kerkhof van dezelve kercke, dewelcke van te vooren met stroo ghedect waeren : II lb. V s. gr. ».

Het is voor ons moeilijk te begrijpen wat een timmerman met zand te doen heeft in verband met « vloeren », althans wanneer men onder « vloeren » het leggen van een bodem mag verstaan. Timmerlieden leggen, menen wij, toch alleen plankenvloeren en gebruiken daarbij geen zand !

Het timmerwerk van de twee nieuwe woningen werd uitgevoerd door de timmerman Jan de Meestere. Het was ingedeeld in twee partijen : het timmerwerk van de daken en het zogenaamde binnenwerk. De eerste partij werd aangenomen tegen 12 pond 10 schelling groot. Daarin was niet alleen het arbeidsloon, maar de levering van het nodige hout begrepen, namelijk : de balken, de « strichhouten » en de « platen », of in moderne vaktermen uitgedrukt : de nok- en steekbalken, de kepers en de planken of het schalieberd. Ook voor de tweede partij, het binnenwerk, dat tegen 23 pond groot werd aangenomen, moest de timmerman de nodige grondstoffen leveren. Hem werd een zekere hoeveelheid reeds gebruikt hout door de bouwheer ter beschikking gesteld. Wat onder binnenwerk dient verstaan te worden, wordt in de tekst aldus nader omschreven : het vervaardigen van de « glenden » (houten schutten of wanden), van de banken (vensterbanken of zitbanken ?) en van de « bordexen » (overdekte houten portalen voor de in- of uitgangen van een huis ?). Dat deuren, vensters noch trappen worden vermeld, kan bevreemdend schijnen, aangezien deze gewrochten van de timmerman toch als de meest voor de hand liggende en veruit de belangrijkste onderdelen van het zogenaamde binnenwerk mogen beschouwd worden. Wat in het bijzonder de vensters aangaat, vernemen we dat er vier houten vensters door de bouwheer werden aangekocht aan meester Lioen Valcke. Gelet op het feit, dat meester Lioen Valcke geen ambachtsman maar klerk van de Brugse vierschaar ⁶ was, ligt het voor de hand dat zowel de vier

---

6. Een klerk van de vierschaar te Brugge was een door de stadsregering aangestelde notaris en procureur.

genoemde vensters als de andere materialen, die aan hem gekocht werden, van afbraak afkomstig waren.

Dezelfde timmerman, Jan de Meestere, leverde daarenboven nog twee « cafcoenhouten » (houten schoorsteenmantels ?), en één arduinen « cafcoensteen » (schraagsteen van de schoorsteen ?), waarvoor hem 6 schelling 6 denier groot werd betaald.

De twee nieuwe woningen hadden vier « bordexen » en één « grote loge ». De betekenis van « bordex » hebben wij hoger reeds gegeven ; deze van « grote loge » is ons niet duidelijk. Bordexen en grote loge waren in ieder geval uit hout vervaardigd en aan de ongunstige weersomstandigheden blootgesteld. Om ze derhalve tegen vroegtijdige verrotting te beschermen, werden ze in de pik gestoken, waarvoor 8 schelling 10 denier groot moest betaald worden.

Dat er ook voor de timmerman overwerk zou bij te pas komen, is bijna vanzelfsprekend. Hij ontving daarvoor 30 schelling groot in extra.

De loodgieter, Jan de Keysere, verwerkte aan de «slapere» drieënzestig pond lood tegen 1 denier groot het pond, hetzij 5 schelling 3 denier groot. Hij gebruikte daarbij nog tien pond soldeersel, met een kostprijs van 2 schelling 1 denier groot. Als loon kreeg hij 6 denier groot voor een halve dag arbeid. Met « slapere » wordt de inspringende hoek tussen twee dakvlakken bedoeld. Van eigenlijke goten wordt niet gesproken. Hoogst waarschijnlijk zal men het water, dat van de daken afliep, zomaar op de grond hebben laten vloeien. Overigens laat slechts een halve dag arbeid door de loodgieter genoegzaam blijken, dat goten, afvoerbuizen en wat daarbij hoort waren uitgesloten. Jan de Keysere verwerkt bovendien nog 15 pond nieuw lood aan de gootsteen van één van de beide woningen en zes pond oud lood aan de « clynckehaken », waarvan de betekenis ons ontgaat.

Door de nagelmaker, Nikolaas Revele, worden niet minder dan 315 $\frac{1}{2}$ pond nagels geleverd. Ongetwijfeld zullen daaronder verscheidene soorten van nagels begrepen geweest

zijn, onder meer kleinere en grotere. Desniettegenstaande is de prijs van de nagels uniform, namelijk 2 denier groot het pond, zodat in totaal een bedrag van 64 schelling 11 denier groot aan nagels werd uitgegeven. Op te merken valt, dat de aankoop van de nagels bij kleine hoeveelheden geschiedde, wat uit het gebruik van kerfstokken valt af te leiden.

Het ijzerwerk, waaronder ankers, « beslach » van de vensters, « gangen » (hengsels van deuren en luiken), « klinken » (soort van deursloten), werden door de slotenmaker, Joris de Pape, tegen de som van 4 pond 10 schelling 8 denier groot geleverd.

De glazenier, Cornelis vanden Dycke, bezorgde 87 voet wit glas tegen 3 $\frac{1}{2}$ denier de voet (ca. 27,5 cm bij 27,5 cm), hetzij 25 schelling 3 $\frac{1}{2}$ denier groot.

Ook een schilder werd bij de bouw van de huizen betrokken. Het was Paulus Cockuut. Hij verfde de kamers van de verdieping, die wanden hadden van oud hout, alsmede de « caken » of wanden van de standvensters met olieverf, en kreeg daarvoor een vergoeding van 4 schelling groot.

Ten slotte voerde meester Joris de Vriese, de kasseier, met de hulp van een knecht, gedurende vier dagen werk uit en leverde daarbij 12 karren zand, één kar straatstenen en zes « grippestenen », waarmede blijkbaar worden bedoeld stoepstenen of stenen voor de greppel of opene riool langs de straatzijde om water en vuilnis langs daar te laten wegvloeien. Voor arbeidsloon en levering van materialen ontving hij 9 schelling 6 denier groot.

Hiermede waren de twee nieuwe woningen klaar en mocht de klokkenluider Jan, die we bij de aanvang van de bouwwerken al ontmoet hebben, opnieuw de afval en het gruis opruimen. Hij kreeg daarvoor 18 denier groot.

Met het optrekken van de nieuwe woningen waren echter nog een paar andere uitgaven gemoeid, die slechts onrechtstreeks met de constructie betrekking hadden. De nieuwe huizen paalden langs de achterzijde aan de eigendom van de

weduwe van Francisque de Villegas. Beide eigendommen waren met een « glende » van elkander afgescheiden. Deze « glende » of heining gaf tijdens de bouwwerken aanleiding tot een geschil, dat tot een proces ten overstaan van de deelmannen ⁷ uitgroeide. Dat bracht voor de kerkfabriek onvermijdelijk kosten met zich mede. Aldus diende deze laatste 3 schelling groot voor gerechtskosten, 20 denier groot voor het opstellen van een rekwest en 16 denier groot aan een griffier voor een akte van autorisatie uit te keren. Nadere bijzonderheden over dit geschil zijn ons niet bekend. Alleen weten we dat de bewuste heining door een muur moest vervangen worden en dat de kerkfabriek een derde in de kosten voor haar rekening moest nemen, hetzij 20 schelling groot.

Niet alleen met de achterbuur, maar ook met de zijdelingse geuur, Jacob Tracille, ontstond een geschil betreffende een gemene goot. Blijkbaar is dit geschil niet tot een proces uitgroeid, maar het veroorzaakte niettemin een uitgave van 4 schelling 12 denier groot ten laste van de kerkfabriek, die daarenboven nog 2 schelling groot aan een loodgieter moest betalen voor uurloon en levering van 32 pond lood.

Tellen we nu alle uitgaven samen, die door de kerkfabriek naar aanleiding van de constructie van de twee nieuwe huizen moesten afgedragen worden, dan bekomt men een totaal bedrag van 95 pond 12 schelling 10 1/2 denier groot. Eigenlijk zou de globale kostprijs nog wat hoger moeten liggen aangezien afbraakmateriaal werd gebezigd dat door de bouwheer zelf werd geleverd en derhalve niet in rekening is gebracht.

Dit globale bedrag kan procentsgewijze aldus worden ingedeeld. De uitgave voor de aankoop van de twee kleine

7. Over de werkkning van de deelmannen te Brugge in de 16e eeuw, zie J. de Damhouder, *Van de grootdadigheyt der breedt-vermaerde regeringhe van de stadt Brugge ...*, Amsterdam, 1684, blz. 508-510; L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. II, Brussel, 1875, blz. 275-301.

huisjes vertegenwoordigt ongeveer 5,23 %. Het opruimen van afval en gruis, het reinigen van de oude bakstenen, het vervoer van oud lood en zand, het bewerken van de kalk, de aankoop van oud materiaal, vertegenwoordigen ca. 4,32 %. Aan de loodgieter wordt ongeveer 0,44 %, aan de tegeldekker ongeveer 6,18 %, aan de slotenmaker ongeveer 0,50 %, aan de metselaar ongeveer 22,14 %, aan de timmerman ongeveer 38,70 %, aan de schilder slechts 0,20 %, aan de kasseier bijna 0,50 % en aan de glazenier ongeveer 1,01 % uitgekeerd. Voor de aankoop van bakstenen wordt ongeveer 6,90 % betaald, voor de aankoop van nagels ongeveer 3,50 % en voor de aankoop van hardsteen bijna 0,89 %. De kosten van de schoorsteenmantels, de schouwbedekking samen met een paar andere kleinere uitgaven vertegenwoordigen ongeveer 0,65 %. De kosten wegens geschillen met de bureu belopen ongeveer 0,52 %, terwijl de tussenkost in het bouwen van een gemene muur ongeveer 1,04 % bedraagt. Ten slotte belopen de kosten voor het toezicht op de werken 0,52 % en de gratificatie voor het aanwijzen van de rooilijn ongeveer 0,10 %.

Na de afwerking van de beide nieuwe huizen werden ze verpacht: het huis aan de oostkant aan heer Nikolaas Dupuys, het huis aan de westkant aan heer Jan Wante. De beide personen waren priesters. Aangezien priesters tot de burgerstand mogen gerekend worden, mogen we de beide woningen gerust in de categorie van de burgershuizen onderbrengen.

De pacht prijs bedroeg voor het ene huis 24 schelling groot 's jaars, voor het andere 26 schelling groot 's jaars. Beide huizen brachten dus samen jaarlijks 50 schelling groot of 2 pond 10 schelling groot op. Bij het einde van de eerste pachttermijn van negen jaar verliet Nikolaas Dupuis zijn huis; het werd daarop dadelijk opnieuw voor de duur van negen jaar verpacht aan Adriaan vande Cappelle, eveneens een priester, maar nu tegen 32 schelling in plaats van 24 schelling groot. Ook met Jan Wante werd een nieuw pacht-

contract gesloten, waarbij de pachtsom van 26 tot 36 schelling groot werd verhoogd. Enkele maanden nadien, op 21 februari 1556, kwam Jan Wante te overlijden. Aan zijn opvolger als pachter, Jan Danckaert, volstond 32 schelling groot 's jaars, zodat slechts gedurende enkele maanden een huur van 36 schelling groot per jaar werd ontvangen. Van dan af bleef de pacht prijs gedurende verscheidene jaren op 32 schelling groot per jaar gehandhaafd, zowel voor het ene als voor het andere huis, wat aan de kerkfabriek een jaarlijks inkomen van 64 schelling groot of 3 pond 4 schelling groot bezorgde.

De vraag kan gesteld worden of het bouwen van de twee nieuwe woningen een winstgevende geldbelegging voor de bouwheer betekende. Welnu, toen de beide huizen tegen 50 schelling groot per jaar werden verpacht, bracht het geïnvesteerde kapitaal amper 2,61 procent interest op en toen de pacht prijs op 64 schelling groot per jaar werd gebracht betekende de opbrengst niet meer dan 3,34 %.

Benevens de reeds medegedeelde bijzonderheden omtrent het aantal daktegels, de hoeveelheid glas, bakstenen en andere materialen, die bij de constructie aangewend werden, levert de bouwrekening slechts enkele schrale bijzonderheden op betreffende de grootte en de indeling van de nieuwe woningen. Aldus wordt er in de rekening over slechts vier vensters gesproken, maar het is zogoed als zeker dat er wel meer vensters zullen geweest zijn. De vier vensters, in de bouwrekening uitdrukkelijk vermeld, waren oude vensters die zelfs niet door een timmerman werden geleverd. Anderzijds werd aan de timmerman een aanzienlijk bedrag uitbetaald voor het uitvoeren van vakwerk, waarvan de aard noch de hoeveelheid worden bepaald en ons laat vermoeden dat er daaronder ook nog andere vensters begrepen waren. Uit de bouwrekening vernemen we verder dat er « boven », dit is op de verdieping, kamers waren. Maar ook over de aard en het aantal van deze kamers - gewone of zolderkamers - kan men slechts gissen.

Ten slotte rijst de vraag of de nieuwgebouwde woningen, gelet op hun kostprijs, tot de mindere, de middelmatige of de meerdere klasse van de toenmalige burgershuizen behoorden. In ieder geval lagen de bouwkosten van de nieuwe huizen ongeveer twintigmaal hoger dan de kostprijs van de twee kleine huisjes, die gesloopt werden om de nieuwe woningen aldaar op te trekken. Het moeten ongetwijfeld zeer kleine en bouwvallige huisjes geweest zijn, want in het tegengestelde geval zouden ze wel niet voor afbraak zijn aangekocht en zou de aankoopprijs ook wel wat hoger gelegen hebben. Ter vergelijking kunnen we er op wijzen, dat Jan Dammaert op 30 december 1577 eigenaar werd van twee « cameran », staande in de Hoefijzerstraat, tegen 22 pond groot ⁸; dat Frans de Rouf op 3 juni 1585 drie met stro gedekte huisjes, staande in de Colettijnenstraat, tegen 16 pond 13 schelling groot aankocht ⁹; dat de schilder Remi Stalpaert eveneens op 3 juni 1585 eigenaar werd van de helft van vijf woonhuisjes, staande in de Oostmeers, tegen 22 pond 10 schelling groot ¹⁰; en dat Johanna Puseel op dezelfde datum de eigendom verwierf van vier kleine huisjes, staande in het Stoofstraatje nabij de Wulfhagebrug, tegen 20 pond 5 schelling groot ¹¹. In de hier aangehaalde gevallen bedraagt de aankoopsom van het minste huisje nog meer dan het dubbele van het bedrag dat voor de aankoop van één van de gesloopte huisjes werd betaald.

Vergelijken we anderzijds de prijzen van enkele burgershuizen te Brugge uit deze periode met het bedrag dat door de kerkfabriek van Sint-Gillis voor het bouwen van twee nieuwe woonhuizen moest uitgegeven worden. De kostprijs van één van deze nieuwe woningen bedroeg nog geen 50 pond groot. Daarentegen betaalde Jan Pauwels op 16 sep-

---

8. Zie: R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudbeidkunde en Kunstgeschiedenis*, dl. X (1940), blz. 143.

9. Zie: R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. XI (1941), blz. 26.

10. Zie: R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. XI (1941), blz. 27.

11. Zie: R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. XI (1941), blz. 28.

tember 1544 een bedrag van 30 pond groot voor de aankoop van een huis, staande in de Smedenstraat ¹²; kocht kanunnik Fremin de Fontaine op 12 januari 1560 een huis, staande in de Gozeputstraat, tegen 20 pond groot ¹³; verwierf de schilder Jan de Mil op 19 juli 1560 de eigendom van een huis, staande in de Hoedemakerstraat, tegen 8 pond 8 schelling groot ¹⁴; kocht Klaas van den Torre op 8 april 1565 een huis staande in de Noordzandstraat tegen 72 pond groot ¹⁵; betaalde Joost de Valcke op 6 augustus 1565 de som van 50 pond groot voor een huis staande in de Ridderstraat ¹⁶; werd Joris de Hondt op 13 september 1568 eigenaar van een huis staande in de Korte Waalsestraat tegen 30 pond groot ¹⁷; kocht Jacob Brouckman op 1 februari 1570 een huis, staande aan de Plaats Malberg, tegen 35 pond 11 schelling groot ¹⁸; werd Victor Sanders op 18 januari 1577 eigenaar van een huis, staande in de Langestraat, tegen 42 pond groot ¹⁹; betaalde Jacob de Turck op 16 april 1580 de som van 50 pond groot voor de aankoop van een huis, staande in de Eekhoutstraat ²⁰; en werd de schilder Nikolaas Puseel op 6 maart 1581 eigenaar van een huis, staande in de Langestraat, tegen 70 pond 10 schelling groot ²¹.

Al deze huizen mogen gerust als burgershuizen beschouwd worden. Zonder daarbij rekening te houden met hun ligging, hun toestand van onderhoud of verwaarlozing, en de lasten waarmede ze eventueel waren bezwaard, al

12. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen...*, t.a.p., dl. IX (1939), blz. 341.

13. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. X (1940), blz. 105.

14. Zie : A. Schouteet, *Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, dl. XXIX (1960), blz. 147.

15. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. X (1940), blz. 133.

16. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. IX (1939), blz. 56.

17. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p. dl. IX (1939), blz. 60.

18. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. X (1940), blz. 204.

19. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. IX (1939), blz. 64.

20. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. VIII (1938), blz. 271.

21. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen ...*, t.a.p., dl. XI (1941), blz. 9.

elementen die de waarde van huizen in grote mate beïnvloeden, blijkt uit de aangehaalde voorbeelden van de toenmalige waarde van burgershuizen te Brugge genoegzaam dat de twee nieuwe woningen, die de kerkfabriek van Sint-Gillis liet oprichten, kunnen gerangschikt worden onder de burgershuizen van middelmatige waarde.

A. SCHOUTEET

BIJLAGEN

1. *Tekst van de bouwrekening.*

(Rubriek:) Noch andre betalinghe ter causen van 't maken van den twee nieuwe huusen, staende jehensover 't westerste kerchof van der voors. kercke.

Alvooren betaelt Jacop Buscop ter cause van den coope van twee huusen ghedect met stroo, staende jehensover 't westerste kerchof, daar nu twee nieuwe huusen up ghemaect zyn : V lb. gr.

Betaelt Jan, de clocludre, ende Heindric voor 't ofbreken van dezelve huusen, 't steen te screpene, fundamenten uut te doene ende 't greys te voeren, voor al zoo 't blyct by diverssche dachueren in een boucxkin : II lb. IX s. gr.

Item, betaelt beede de stedemeesters van de steke te ghevene van de nieuwe huusen : II s. gr.

Item, betaelt Anthuenis de Waghenare voor 't loot te voeren ten weechuuse : IIII gr.

Betaelt voor XXIIII carren zant, die verbezicht waren in 't calc liggende in schole te voerene ende 't zant in te doene : XII gr.

Item, van tzelve calc te beslane : XX gr.

Item, meestre Lyoen Valcke¹ ter cause van den coope van vier houten veinsters beslegghen : XVIII s. gr.

---

1. Vermoedelijk identiek met « maistre Lyon de Valcke, clerc juré à la vierschare dudit Bruges, eagié de LVIII ans », « meestre Lyon de Valcke, LXIIII jaeren, ghezwooren clerck van de vierschare », « meestre Lyon de Valcke, ghezwooren clerck der voors. vierschare, LXIII jaren », meestre Lyon Valcke, ghezwooren clerq ter vierschare der stede van Brugghe, oudt LXXI jaeren », respectievelijk vermeld in documenten d.d. 27 maart 1549, 13 december 1554, 3 november 1554 en 4 maart 1562. Zie Brugge, stadsarchief, *Overleg 1548-1549*, nr. 63, 1554-1555, nrs. 72, 81, en 1561-1562, nr. 54.

Item, dezelve meestre Lyoen van steenen calommen, lanteynen ende andre hartsteen : VIII s. V d. gr.

Item, betaelt den lootghietre voor LXIII pondt loots, te 1 gr. 't pondt, verbezicht an den slapere : V s. III d. gr.

Item, voor tien pondt sauudere daeran verbezicht : II s. I d. gr.

Item, voor een alven dach by den lootghietre daeran ghewrocht : VI gr.

Betaelt Jooris de Hondt ², tegheldeckere, voor leveren ende maken van den nieuwen dake van den huusen, slapere ende aysementhuus, boven de derde teghele van der stede, ende de oude teghelen, by appointemente van prochiepape ende kercmeesters, per quantitie : VI lb. gr.

Betaelt Jan de Meestre ³ voor twee houtte cafoenhouten met huerliedre toebehoorten, midsgaders een ordun cafoensteen ooc met zyn toebehoorten ; VI s. VI d. gr.

Item, betaelt voor twee zarcken van 't kerchhof te doene tot in de nieuwe huusen : VI gr.

Betaelt Jan Breydele voor twee last ende twee voeren steens, te III lb. gr. 't last, per quantitie : VI lb. VII s. VI d. gr.

Betaelt Jan Caerle ⁴ voor een croonement van Avennes up 't cafoen, acht pondt loot daertoe, ende voor VI carren zant, die verbezicht waren omme den themmerman te vloeren in beede de huusen, tsamen : IIII s. IIII d. gr.

Betaelt Claeis Revele, naghelmakere, voor de leveringhe van LXX pondt en alf naghelen, die verbezicht waren an de daken, te II gr. 't pondt, by eenen kerf : XI s. IX d. gr.

Betaelt dezelve Claeis voor een hondert LVII lb., te ghelycke II gr. 't pondt, verbezicht an de huusen, per een kerf : XXV s. X d. gr.

Betaelt Fransoys van Oost ⁵ ter cause van leveringhe van hartsteen, zoo 't blyct per quantitie ende billet : II lb. XII s. gr.

Betaelt Jooris de Pape, slotmakere ⁶, voor leveringhe van yseren

2. Joris de Hondt was tijdens het dienstjaar 1538/9 derde vinder van het ambacht van de tegeldekkers, tijdens het dienstjaar 1542/3 voor de eerste maal deken, voor 1549/50 was hij tweede vinder en verder tijdens de dienstjaren 1553/4, 1558/9 en 1562/3 was hij andermaal deken van dit ambacht. Zie : Brugge, stadsarchief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 27 v., 57, 107, 139, 176, en 205 v.

3. We nemen aan dat deze Jan de Meestere de timmerman is waarover verder nog wordt gesproken.

4. Deze Jan Caerle mag blijkbaar vereenzelvigd worden met de metselaar Jan Kaerle, die verder nader zal behandeld worden.

5. Frans van Oost was een steenhouwer. Zie over hem : R. A. Parmentier, *Documenten betreffende Brugsche steenhouwers uit de 16e eeuw*, Brugge, 1948, nrs. 2, 2 bis, 3.

6. Vermoedelijk identiek met « Jooris de Pape, slotmakere, oudt

hanckers, beslach van cassynen, ghehanghen, grendels, clyncken ende ander yserwerck te verheghenen, zoo 't blyct per billet :

IIII lb. X s. VIII d. gr.

Betaelt Jan Caerle, maetsenare ⁷, voor leveren calc, zant ende handgheda an de twee nieuwe huusen, van die gheheel up te makene, te plaestren, paveerne ende voort al datter toebehoort, by appointementen van den prochiepape ende kercmeesters, per quitantie :

XX lb. II s. gr.

Betaelt Jan de Meestre, themmerman ⁸, ooc by appointementen van prochiepape ende kercmeesters, voor leveren ende maken van den daken, balcken, strichouten ende platen, zoo 't blyct per voorwaerde ende quitantie :

XII lb. X s. gr.

Betaelt dezelve Jan de Meestre, by accordatie van den kercmeesters, voor leveren ende maken van 't binnenwerck van de huusen, boven 't doude hout van der kercke, twelcke boven verbezicht es, daerinne begrepen beede de glenden, bancken ende bordexen, zoo 't blyct by voorwaerde ende quitantie :

XXIII lb. gr.

Betaelt Pauwels Cockuut, de schildre ⁹, voor 't schilderen van de camers boven, die afgheloken waren met ouden houte, midsgaders de caken van den standveinsters, in olyevarwe :

IIII s. gr.

Betaelt Jan de Keysere, lootghietere ¹⁰, voor XV pondt nieu loot,

XLVIII jaren of daeromtrent » en met « Jooris de Pape, slotmakere, oudt XLVIII jaren », vermeld in documenten d.d. 4 december 1560 en 26 januari 1560. Zie : Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers nr. 379*.

7. Jan Kaerle was vinder van het ambacht van de metselaars tijdens de dienstjaren 1536/7, 1546/7 en 1553/4. Voor het dienstjaar 1560/1 was hij deken. Zie: Brugge, stadsarchief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 12 v., 86, 139, en 191 v. In een document d.d. 29 oktober 1562 wordt van hem gezegd: « Jan Caerle, matsenare van zynen style, oudt LIII jaren of daeromtrent ». Zie : Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers*, nr. 467.

8. Vermoedelijk identiek met « Jan de Meestere, vindere van den scrynewerckers, oudt XL jaren », met « Jan de Meestre, temmerman, oudt XLIIII jaeren », vermeld in een document d.d. 4 november 1533. Zie: Brugge, Rijksarchief, *Découvertes*, nr. 203 ter, fol. 26 v. Hij is blijkbaar ook te vereenzelvigen met Jan de Meestere, die tussen 1535 en 1570 verscheidene keren lid was van het ambachtsbestuur van de timmerlieden en van het ambachtsbestuur van de schrijnwerkers, hetzij als vinder, hetzij als deken. Zie : Brugge, stadsarchief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 20 v., 57, 58, 65, 78 v., 79 v., 93, 124 v., 139, 147, 168, 191 v., 212.

9. Over Paulus Cockuut, zie : A. Schouteet, *Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw. V. Paulus Cockuut*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, dl. XXVIII (1959), blz. 85-99.

10. Jan de Keysere was tussen 1538 en 1564 verscheidene keren lid van het ambachtsbestuur van de loodgieters. Zie : Brugge, stads-

verbezicht an de watersteen van heer Jan Wante-huuse, ende zes pondt oudt loot, verbezicht an de clynckehaken : XXIII gr.

Item, betaelt voor vier bordexen te peckene, midsgaders eene groote looge : VIII s. X d. gr.

Betaelt meestre Jooris de Vriese, calcydre ¹¹, voor leveringhe van XII carren zant, een carre calcy, VI gripsteenende ende voor vier daghen met een cnappe ghewrocht, tsamen : IX s. VI d. gr.

Betaelt Jan, de clocludre, van alle 't gries, dat uut de huusen quam, uut te voerene : XVIII gr.

Betaelt Jan de Meestre van overwerck by hem ghedaen in dezelve huusen, by appointemente : XXX s. gr.

Betaelt Jan Kaerle, de maetsenare, ooc van overwerck ende leveringhe van eerteghelen ende steenen, per quitantie : XIX s. gr.

Betaelt Cornelis vanden Dycke, glasmakere ¹², voor LXXXVII voeten wit glas omme beede de huusen, te III ½ gr. de voet, per quitantie : XXV s. III ½ d. gr.

Betaelt Claeis Revele, naghelmakere, noch van leveringhe van naghelen, te II gr. 't pondt, ICLXXXVIII lb., comt :

XXIX s. VIII d. gr.

Betaelt voor diverssche wettelicke costen, ghedaen in 't proces van der weduwe van Francisque de Villegues dat zou hadde jehghens der kercke voor deelmannen ter cause van den glende, staende achter de nieuwe huusen, bedraghende XVI s. VIII d. gr., ende want die maer ghetauxceert en zyn XIII s. VIII d. gr., dus hier in laste :

III s. gr.

Betaelt voor 't maken van eene requeste omme te vercrighen lettrec van auctorisatie duer d'acte van condempnatie annegaende 't voors. proces jehghens der voorn. weduwe : XX gr.

Item, voor d'acte van de voors. auctorisatie, den greffier : XVI gr.

Item, desen ontfanghere voor alle zyne moyten ende vacatiën, die hy ghehadt ende ghenomen heift in 't maken van den voorn. huusen, die vele zyn, stellende tzelve ter discretie van ulieden mynheeren :

X s. gr.

---

archief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 27 v., 42, 57 v., 64 v., 79, 93, 99, 124, 132, 139, 146 v., 153, 168 v., 184, 198 v., 205 v., 212.

11. Joris de Vriese was tijdens de dienstjaren 1535/6, 1540/1 en 1543/4 telkens deken van het ambacht van de metselaars. Zie: Brugge, stadsarchief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 5 v., 42, 64 v.

12. Te Brugge ressorteerden de glazeniers onder het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers. De naam Cornelis van den Dycke komt nochtans niet in de gildeboeken van dit ambacht voor. Vgl. C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk (1912).

Item, betaelt Jacop Quareyt, de maetsenare ¹³, over 't derde van 't maken van eenen nieuwen muer, staende achter de nieuwe huusen, ghemeene metter weduwe Villeghes, by appointement: XX s. gr.

Item, betaelt eenen lootghietre, voor XXXII lb. loots by hem gheleyt an 't huus van Jacop Traille vooren ter straten, midsgaders handgheda, tsamen : II s. X d. gr.

Item, Jooris de Hondt voor 't onderdecken ende decken van tzelve gotkin, midsgaders voor 't leveren van calc, zant ende vanneelen, tsamen : XII gr.

Item, Jacop Traeille es heesschende over d'heltscheede van eene ghemeene gote, die de kercke thuerewaerts behouden heift, dewelcke liggende es tusschen de huusen der voorn. kercke toebehoorende ende zynen huuse, staende neffens elcandren, midsgaders ooc dat zyn huus moet houden liggende eene slapere, by die van der kercke ghedaen maken, ende dit boven de nieuwe goten die de kercke thure coste alleene an beeden zyden van den huusen heift ghedaen legghen up de handen van dien, al ter discretie : III s. gr.

Brugge, Rijksarchief, *fonds van de Sint-Gilliskerk te Brugge, nr 7: rekeningen van de kerkfabriek 1527-1543*, fol. 269 v. - 271 v. (rekening over het dienstjaar 1541 juni 24 - 1542 juni 24).

2. Uittreksels uit de rekeningen van de kerkfabriek van Sint-Gillis te Brugge betreffende het verpachten van twee nieuwe huizen.

Rekening over het dienstjaar 1544 juni 24 - 1545 juni 24, fol. 3, nrs. 1, 2 :

Heer Nicolaes Dupuis, priestre, heeft in huere 't oorsterste huus van den twee nieuwe huusen voor vierentwintich scellinghen grooten tsjaers ; ontfaen van denzelven van de 1en in hoymaendt XVC XLIIII tot hoymaendt vivenveertich : XXIIII s. gr.

Heer Jan Wante, priestre, heeft in huere 't westerste huus van den

---

13. Omstreeks 1541-1542 waren er te Brugge twee metselaars die dezelfde naam voerden : Jacob Quareit de jonge en Jacob Quareit de oude. De ene was waarschijnlijk de vader van de andere. Beiden zijn tussen 1536 en 1564 verscheidene keren lid geweest van het ambachtsbestuur van de metselaars. Zie : Brugge, stadsarchief, *register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571*, fol. 12 v., 34 v., 64 v., 71 v., 92 v., 106 v., 115, 139, 153, 160, 168 v., 184, 198 v., 212. Het zal wel Jacob Quareit de jonge zijn, die wordt vermeld als « Jacob Quareyt, oudt XLVII jaren, matsenare », en « Jacob Careyt, oudt XLIX jaeren » in documenten d.d. 17 oktober 1565 en 6 juni 1567. Zie : Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers*, nr. 771.

voors. twee nieuwe huusen voor XXVI s. gr. tsjaers; ontfæen van denzelve van eerst hoymaendt XLIIII tot eerst hoymaendt vivenveertich : XXVI s. gr.

Rekeningen over het dienstjaar 1551 juni 24 - 1552 juni 24, fol. 136 v., nrs. 1, 2, 3, 4 :

Heer Nicolaes Dupuich, priestre, heeft in huere 't oosterste huus van den twee nieuwe huusen voor XXIIII s. gr. tsjaers; ontfæen over een half jaer van zydert eersten hoymaent XVCLI totten eersten van laumaendt daernaer dat alsdoen den voorn. heer Nicolaes schiet uten voorn. huuse : XII s. gr.

Ende es 't voorn. parcheel verhuert meestre Adriaen vander Cappelle, cappellaen van der prochie van St. Gillis, den termyn van neghen jaeren voor de somme van XXXII s. gr. tsjaers, ingaende den eersten dach van lauwe in 't voorn. jaer XVCLI; ontfæen van denzelve over een half jaer, ghevallen den 1en hoymaent XVCLII : XVI s. gr.

Heer Jan Wante, priestre, heeft in huere 't westerste huus van den voorn. twee nieuwe huusen voor XXVI s. gr. tsjaers; ontfæen over 't laetste jaer van neghen van zydert hoymaent XVCLI tot hoymaent LII : XXVI s. gr.

Dezelve heer Jan Wante heeft wederomme 't voorn. parcheel jehghens desen commis in huere ghenomen den termyn van IX jaeren voor de somme van XXXVI s. gr. tsjaers, danof 't eerste jaer van betalinghe wezen zal den eersten van hoymaent XVCLIII.

Rekening over het dienstjaar 1555 juni 24 - 1556 juni 24, fol. 226 r.-v.

Meester Adriaen vander Cappelle, priestere ende wylen capellaen van der voornoomde prochie, bewuende 't oosterste huus van den tween nieuwe huusen in advenante van XXXII s. grooten tsjaers den termyn van drie maenden hendende letst septembre XVCLV, compt VIII s. grooten, ende stont tzelve huus ledich van Bamesse tot decembre XVCLV ende alsdoen tzelve huus bewuent wiert by heer Jan Descleny den termyn van zeven maenden hendende wedemaendt XVCLVI ten ghelycken pryse van XXXII s. gr. tsjaers, es XVIII s. VIII d. gr., compt tsamen : XXVI s. VIII d. gr.

Willem Wante, betalende over d'hoirs ende aeldinghers van wylen heer Jan Wante, als wylen bewuendt hebbende 't westerste huus van den voorn. twee nieuwe huusen voor XXXVI s. gr. tsjaers; ontfæen tydzert den 1en hoymaent XVCLV tot den XXIen in sporckele in tzelve jaer XVCLV alsdoen denzelve heer Jan Wante overleedt, by consente ende accorde van Jan de Meestere, kercmeestere van der voors. kercke, de somme van : XXIIII s. gr.

Rekening over het dienstjaar 1556 juni 24 - 1557 juni 24, fol. 251, nrs. 1, 2 :

Heer Jan Descleny, priester ende wylen capellaen van der voornoomde kercke, bewuende 't oosterste huus van den twee nieuwe huusen voor de somme van tweendertich scellinghen grooten tsaers ; ontfaen over één jaer ghevallen den laetsten dach van wedemaendt XVCLVII de somme van : XXXII s. gr.

Pieter Danckaert als in huere hebbende 't westerste huus van den voornoomden twee nieuwe huusen te tweendertich scellynghen grooten tsaers ; ontfaen over een jaer ghevallen den vichtiensten dach van wedemaendt XVCLVII de somme van : XXXII s. gr.

Brugge, Rijksarchief, *fonds van de Sint-Gillis-kerk te Brugge, nr. 8: rekeningen van de kerkfabriek 1544-1564.*

Het Engels Seminarie te Brugge

De contacten tussen Brugge en Engeland waren talrijk en veelzijdig, in de 19e eeuw. Het dode en arme Brugge was een mekka voor rijke, of zich als rijk voordoende engelse handelaars, renteniers en op rust gestelde kolonials, die kwamen profiteren van het goedkope leven te Brugge. Zij vormden hier een kolonie die in 1846, 404 leden telde, in 1869 bijna 1200 en in 1892 ongeveer 800. Het was een gesloten gemeenschap met een eigen theater, eigen scholen, clubs en een weeshuis. Sommigen onder hen bekleedden een vrij aanzienlijke positie in het - beperkte - zakenleven van de stad, zoals Richard Gallwey die rond de jaren 1870 ondervoorzitter was van het Koophandelscomité van de stad en het arrondissement, en verantwoordelijke voor de veertiendaagse bargediensdienst Brugge-Leith (bij Edinburg), die, naar ons gevoel, de slagader was van de wederzijdse betrekkingen.

Brugge voerde naar Engeland kant uit, maar ook... missionarissen. Het herstel, in 1850, van de kerkelijke hiërarchie in Engeland, en de goede betrekkingen die heersten tussen het Engels en het Belgisch episcopaat veroorzaakte een belangrijke uittocht van Vlaamse priesters naar Engeland¹.

Wij willen hier een spectaculaire bladzijde behandelen

---

1. De geschiedenis van de Engelse kolonie te Brugge moet nog geschreven worden. De hier vermelde gegevens werden ontleend aan de inleiding van J. Marechal tot de *Catalogus van de Tentoonstelling Britannica te Brugge*, Brugge 1966, pp. 29-34. Zie verder enkele korte bijdragen in *Biekorf* 55 (1954) pp. 31, 188-191, 56 (1955) 31, 216.

Voor de Vlaamse missionarissen in Engeland, zie P. Allossery, *Onze Westvlaamse Zendelingen*, Brugge, 1925, 2 vol., J. De Meülenaere, *Canon Benoît en Gezelle*, in *Gezellekroniek* 2 (1964) 81-98, 3 (1965) 67-88, en idem, *Bij het eeuwfeest van Mill Hill. Pieter Benoît van Kuurne en de Engelse missie*, in *Biekorf* 67 (1966) 341-348.

van deze religieuze contacten, bladzijde die ook wel bindingen heeft met het economisch aspect, nl. de oprichting van een Engels Seminarie te Brugge.

1. Een Schots of een Engels Seminarie te Brugge ?

Op 28 december 1850 richt Mgr. Gonella, Apostolisch Nuntius te Brussel, een brief aan Mgr. Malou ², waarin hij naar zijn mening vraagt over het inzicht van de apostolische vicarissen van Schotland, om onder leiding van Pater Van Roosbroeck en ander Premonstratenzer monniken, in België een Schots college op te richten. De bisschop antwoordt hierop in ongunstige zin, verwijzend naar het verleden van Pater Van Roosbroeck, dat geen voldoende waarborgen biedt voor een dergelijke onderneming, en vervolgt :

« Pour ce qui me concerne, je ne croirai pas pouvoir prêter la main à l'œuvre à moins que je n'aie l'assurance formelle, qu'on ne fera point de quête et qu'on ne cherchera pas les ressources nécessaires dans mon Diocèse ³... Je ne comprends pas non plus pourquoi on ne fonde pas plutôt la maison en Ecosse, où les catholiques jouissent maintenant d'une grande liberté et ne manquent pas de ressources » ⁴.

Ons is, van de hand van John Murdoch (of Meirdoch), apostolisch vicaris van het westelijk district van Schotland, een « Plan de la maison monastico-séminaire », in 18 punten, bewaard, dat de oprichting voorziet, te Brugge, van een missie-tehuis, aanvankelijk bestemd voor de opleiding van Premonstratenzer missionarissen, later ook van seculieren,

2. Joannes-Baptista Malou werd geboren te Ieper op 30 juni 1809, priester gewijd te Rome op 2 nov. 1834, doctor in de godgeleerdheid, 6 mei 1835, hoogleraar te Leuven, oct. 1837, bisschop van Brugge van 1 oct. 1849 tot 23 maart 1864. Hij werd opgevolgd door Joannes-Josephus Faict, geboren te Leffinge op 22 mei 1813, priester gewijd te Brugge op 9 juni 1838, leraar in de kerkgeschiedenis en de wetenschappen aan het Grootseminarie, jan. 1839, superior van het Kleinseminarie te Roeselare, aug. 1849, vicaris-generaal in 1856, bisschop van Brugge van 18 oct. 1864 tot 4 jan. 1894.

3. Men herinnere zich de hongersnood en de economische crisis die West-Vlaanderen teisterden van 1845 tot 1850.

4. Bisschoppelijk Archief te Brugge, *Acta* 1851, pp. 3-5. In Schotland werd de katholieke hiërarchie pas in 1878 hersteld, tot dan toe was de kerk, - zoals in Engeland tot 1850 - als katholieke missie ingericht.

uitsluitend bestemd voor de katholieke missie in Schotland. De seculieren moeten Schot geboren zijn om te kunnen toegelaten worden. De filosofische en theologische studies zullen doorgemaakt worden aan het Grootseminarie van Brugge. Verder wordt nog gestipuleerd dat het beginkapitaal van de stichting 36.000 Fr. zal bedragen, « les autres fonds, nécessaires à la continuation de l'œuvre ne manqueront point »⁵.

Het stuk dateert van 3 januari 1851, dag waarop Mgr. Malou aan de Nuntius zijn negatief antwoord laat geworden. Verder vernemen wij niets meer over dit plan.

In 1857 wordt te Leuven, door Kardinaal Spalding en Mgr. Lefevere, het Amerikaans College gesticht, dat tot doel heeft missionarissen op te leiden voor de katholieke missies in Amerika⁶.

Deze en gelijkaardige initiatieven in het buitenland, zijn gaan inwerken op de verbeelding van een jonge Engelse bekeerling, Sir John Sutton, die sinds 1855 te Brugge woont, en die een dergelijk plan opvat voor de Engelse katholieke kerk⁷.

5. Copie bewaard op de Bibliotheek en Cultuurarchief van de Provincie West-Vlaanderen voortaan aangeduid als PBCA.

6. E. Rembry, *De bekende pastors van Sint Gillis te Brugge (1311-1896)*, Brugge, 1890-1896, p. 637, en C. Maes, *Bisschop Lefevere. Het Amerikaans Collegie te Leuven*, in *Rond den Heerd* 12 (1876/77) 233-236 en 243-244.

7. Sir John Sutton of Norwood-Park, baronnet, zoon van Richard en Maria Elisabeth Burton, werd geboren te Norwood-Park (Nots) in 1821, als oudste van zeven kinderen. Hij studeerde te Eton en aan het Jesus College te Cambridge. In 1844 huwt hij Emma Helena Sherlock, die het jaar daarop reeds sterft. In 1853 komt hij naar België, met een aanbeveling van architect Welby Pugin voor baron Béthune. Hetzelfde jaar wordt hij te Roeselare gedoopt door E.H. Félix Béthune, econoom en professor aan het Kleinseminarie. Gedurende twee jaar verblijft hij te Kidrich aan de Rijn, bij Wiesbaden, waar hij bezittingen verwerft, en restauratiewerken laat uitvoeren aan een kerk en een kapel. Na de dood van zijn vader, op 14 november 1855, keert hij terug naar Brugge, waar hij het huis nr 10 betreft in de Gouden Hand straat. Hij ontpopt zich tot een waar maecenas voor de St. Gillisparochie: hij bekostigt de uitvoering van polyfonische muziek in de kerk, komt tussen in herstellingswerken, en schenkt 3 glasramen; koopt grond aan voor een lokaal van de jongenscongregatie en bekostigt de bouw van dit lokaal dat

Het eerste spoor van dit initiatief vinden wij terug in een brief van Mgr. Malou aan Kardinaal Wiseman ⁸, d.d. 4 mei 1858, waarin hij onderpastoor Boone, de vertrouwensman van J. Sutton, aan de Kardinaal aanbeveelt. Boone is belast met het Engels episcopaat contact te nemen betreffende de geplande stichting ⁹. Het plan wordt door het Engels episcopaat zeer koel ontvangen. De bisschoppen schuiven de zaak op de lange baan en oefenen drukking uit op Rome opdat de stichting in Engeland of te Rome zou worden opgericht. Op 9 juni 1858 acht Mgr. Malou zich verplicht, in een brief aan Mgr. De Neckere, te Rome, zijn standpunt en de juiste toedracht van het opzet aan de Romeinse curie bekend te maken. Deze brief leert ons de motieven van de stichter kennen : deze wil het Engels Seminarie te Brugge vestigen om te voorkomen dat zijn geld in de afgrond zou gesmeten worden door het zorgeloos karakter van sommige Engelse geestelijke administraties. Het Seminarie zou openstaan voor Engelse en Vlaamse seminaristen, en bestuurd worden onder leiding van het Engels episcopaat en de bis-

---

uiteindelijk op een andere plaats wordt opgetrokken. Hij sterft op 6 juni 1873, na een korte ziekte opgedaan bij zijn terugkomst uit het Zuiden van Frankrijk, waar hij een lid van zijn huispersoneel vergezeld had, die convalescent was. Hij werd begraven op 9 juni en bijgezet te Sint-Kruis, in de grafkelder van de familie Boone, « bachten den koor der kerk ». Rembry, *o.c.*, 642-647, 495, 510, 569 en 575.

8. Nicolas Wiseman werd geboren te Sevilla op 2 aug. 1802. In 1828 werd hij rector van het Engels College te Rome, in 1849 Apostolisch Vicaris van London en het jaar daarop eerste katholieke aartsbisschop van Westminster en kardinaal. Hij stierf op 15 februari 1865. Zijn opvolger, Henri Edward Manning, geboren te Totteridge, Hertfordshire, op 15 juli 1808, werd anglicaans priester, bekeerde zich tot het katholieke geloof in 1850 werd in 1851 katholiek priester. Van 1865 tot zijn dood op 14 jan. 1892 was hij aartsbisschop van Westminster, en sinds 1875 kardinaal.

9. *Acta* p. 151. Amatus Augustus Boone werd geboren te Vlamerdinge, op 14 dec. 1823, priester gewijd te Brugge op 25 mei 1850, hulp priester te Wulpen op 20 febr. 1851, onderpastoor van St. Gillis te Brugge op 11 juni 1851. Daar leert hij Sutton kennen, wiens vertrouwensman hij wordt, hij vergezelt hem o.m. op een reis naar Rome in 1860 (cf. *Acta* 1860, pp. 129 en 135). Econoom van het Engels Seminarie sinds juli 1859, geheim kamerheer van de Paus in 1860, huisprelaat van de Paus in 1866, erekanunnik van de kathedraal te Brugge op 31 aug. 1872. Hij sterft te Brugge op 23 febr. 1890.

schoppen van Brugge en Gent. Het aanvangskapitaal bedraagt 100.000 Fr, en een jaarlijks inkomen van 50.000 Fr wordt door de stichter beloofd. Mgr. Malou neemt geen stelling pro of contra, zijn enige bekommernis is, dat men de stichter niet voor het hoofd stote, opdat hij het beloofde bedrag niet voor andere doeleinden zou aanwenden ¹⁰.

In Engeland vindt Sutton echter een enthousiaste steun in de persoon van kardinaal Wiseman. Hij is het die het opzet doet slagen. De goedkeuring van Rome wordt bekomen, en op 19 november 1858 wordt in het bisschoppelijk paleis te Brugge door de kardinaal, Mgr. Malou en onderpastoor Boone, handelend in opdracht van Sutton, een overeenkomst ondertekend, waarbij Kan. Livinus Bruneel, president van het Bisschoppelijk Seminarie te Brugge, tot rector wordt aangesteld van het te stichten Engels Seminarie, en E.H. Felix Béthune tot vice-rector ¹¹.

Vervolgens begint men met de studie en het opstellen van het statuut en het reglement van interne orde. Als basis wordt, voor dit laatste, het reglement van het bisschoppelijk seminarie genomen, dat Mgr. Malou op 10 december 1858 aan de kardinaal zendt, samen met een brief waarin duidelijk zijn bekommernis tot uiting komt, dat de seminaristen van het anglo-belgisch seminarie zoveel mogelijk zouden behandeld worden als de Brugse seminaristen, en geen voorrechten zouden genieten ¹².

10. *Acta*, pp. 197-198.

11. Origineel op de PBCA. Baron Felix Archilles Laurentius de Béthune werd geboren te Kortrijk op 1 april 1824, ondersuperior van het Kleinseminarie te Roeselare in sept. 1849, priester gewijd te Brugge op 22 dec. 1849, leraar in de archeologie aan het Grootseminarie oct. 1859, erekanunnik 8 dec. 1859, ondersuperior van het Grootseminarie, sept. 1861, geheim kamerheer van de Paus 14 mei 1875, titulair kanunnik 2 juni 1876, huisprelaat van de Paus 13 jan. 1882, aartsdiaken van het Kapittel 18 maart 1891, gestorven te Brugge op 17 januari 1909.

12. cf. *Acta* 1858, pp. 445-446 en de brief van 4 nov. 1862 aan Kan. Dessen, *Acta* 1862, pp. 432-433.

Op de PBCA berust een geschreven ontwerp van statuut gedateerd van februari 1858 en een ongedateerd, gedrukt statuut. Het definitief statuut voorziet in de opneming van 25 studenten bij voorkeur Engelsen, met aanvulling door Westvlaamse en Oostvlaamse semina-

De benoemingen worden aan Kan. Bruneel en E.H. Béthune bekend gemaakt, maar zij wekken het ongenoegen van John Sutton, die zich zowel tot de kardinaal als tot de bisschop richt : « I am inclined to fear, that I may have failed in some measure, in making my intentions... fully understood... The College, of course cannot open until all matters are fully understood and arranged to the entire satisfaction of the Cardinal, your Lordship and myself »¹³. De bisschop antwoordt hierop dezelfde dag door Sutton te verwijzen naar de besprekingen die aan gang zijn in de schoot van het Engels episcopaat¹⁴.

Uit de brief van Kardinaal Wiseman, van 7 januari 1859, vernemen wij het precieze standpunt van Sutton :

- 1° Sutton wil medezeggenschap in de benoeming van de leiding van het College.
- 2° Hij wil dat deze leiding geen andere functies uitoefent.
- 3° « Pour éviter des conséquences possibles, et par une certaine délicatesse envers la famille Béthune, il désirerait que M. l'abbé Félix ne soit pas vice-recteur ».
- 4° Hij wil volgende personen benoemd zien : Rector : Kan. Dessein; Vice-rector : Dr. Leadbitter; Econoom : A. Boone. Indien tegen de benoeming van Kan. Dessein bezwaren bestaan verkiest hij in volgorde, één van de volgende personen : E.H. Crombez, Kan. Bruneel, E. H.

---

risten. Voor elke Engelse student zal het Engels episcopaat 40 £ betalen. De studenten moeten de verbintenis aangaan gedurende 10 jaar in de Engelse missie te werken. Het Engels episcopaat delegeert haar machten aan de bisschoppen van Brugge en Gent voor dringende beslissingen.

Bij ontbinding van de instelling, moet de helft van de verkoopsom aan het episcopaat toekomen, $\frac{1}{4}$ moet aangewend worden voor het stichten van studiebeurzen aan het Grootseminarie te Brugge, en $\frac{1}{4}$ toegekend aan de bisschoppen van Brugge en Gent tot steun van de oude humaniora's in hun diocesen. De PBCA bezit verder nog een gedrukt reglement van interne orde.

Wij willen er hier nog op wijzen dat wij nergens aanduidingen gevonden hebben dat de bisschop van Gent in het beheer van of het toezicht op het Engels Seminarie betrokken werd.

13. Brief d.d. 15 dec. 1858, origineel op PBCA.

14. *Acta* 1858, p. 453.

Frustraert, E.H. Minne of Kan. Benoît van Manchester. Tenslotte wenst Sutton dat het Seminarie niet zou geopend worden voor de rector er gevestigd is, en alles definitief geregeld¹⁵.

Het antwoord van Mgr. Malou getuigt van een verregaande toegevendheid. De voorstellen worden aangenomen op één detail na, de gedane benoemingen ingetrokken, en aangedrongen wordt op spoed bij het aanduiden van de eerste studenten door het Engels episcopaat. Van zijn kant kan (wil ?) de bisschop voorlopig geen Westvlaamse studenten aanduiden¹⁶. Zo kan de nieuwe stichting van wal steken.

2. *Het Seminarium Anglo-Belgicum.*

Op 26 februari 1859 komen de eerste vier studenten aan, samen met vice-rector Leadbitter¹⁷. Men betreft een huis (n° 55) aan de Lange rei, bij de Duinenbrug schuin tegenover het Grootseminarie. Op 25 maart 1859 zegent Mgr. Malou er de kapel in¹⁸. Op 26 maart 1861 zegent hij de

15. Brief d.d. 7 jan. 1859, origineel op PBCA.

16. Brief van 13 jan. 1859, *Acta* pp. 15-17: « Quoique les propositions de M. Sutton fussent bien dures... j'ai pris les mesures nécessaires pour pouvoir les accepter. M. le chanoine Bruneel et M. l'abbé Béthune, qui avaient déjà reçu les compliments de leurs amis, m'ont offert leur démission avec une générosité et un empressement, qui, sans m'étonner, m'a beaucoup édifié; et je suis parvenu à vaincre la répugnance de M. le chanoine Desein, au point qu'il a consenti de se charger de la place de recteur du collège Anglo-belge, à condition de continuer ses leçons de théologie au Séminaire du diocèse...

...Il serait à souhaiter que l'épiscopat d'Angleterre pût désigner dans un bref délai quelques élèves pour venir profiter de la fondation de M. Sutton... Avant le mois d'octobre je n'aurai aucun élève dans le diocèse... Après cette époque, j'en aurai deux ou trois... Il importe beaucoup, à mon avis, de ne point retarder l'ouverture de la maison.»

17. Cf. F. Van den Berghe, *Het Philosophische Onderricht van Guido Gezelle in het Engels Seminarie te Brugge*, in *Collationes brugenses*, 49 (1953) nr 5, overdruk p. 10.

Over het Engels Seminarie zie verder nog Rembry, *o.c.*, pp. 629-639, A. Duclos, *Bruges. Histoire et Souvenirs*, Bruges 1910, pp. 291, 522, 534, 536, en *Rond den Heerd*, 1 (1865/66) 401; 2 (1866/67) 267; 11 (1875/76) 2; 13 (1877/78) 368, 376; 14 (1878/79) 87-88, 168, 216. Aan deze bronnen zijn de meeste van de hier vermelde gegevens ontleend.

18. Brief aan kard. Wiseman, 25 maart 1859, *Acta*, pp. 134-135; cf. Rembry, *o.c.*, p. 631.

nieuwe kapel in van het Seminarie, dat, wegens plaatsgebrek, verhuisd is naar de Potterierei n° 11, het huidige St.-Leocollege. Op dat ogenblik herbergt de stichting 28 leerlingen, waaronder 9 Vlamingen ¹⁹.

Ondertussen kijkt Sutton uit naar een geschikt terrein voor een geheel nieuw seminarie. Op 25 januari 1860 meldt Mgr. Malou aan Kan. Benoît te Manchester dat Sutton een terrein van zeven hectaren aangekocht heeft om er een nieuw seminarie te bouwen en dat de eerste schetsen van de plannen aan Sutton werden voorgelegd ²⁰. Het is ons niet bekend om welke grond het hier gaat, vermoedelijk lag het aan de St. Jorisstraat (huidige Vlamingdam). In 1868 komt een ander terrein vrij in de St. Jorisstraat (Vlamingdam), het militair hospitaal, dat de gebouwen bevat van het afgeschafte klooster van de Karmelitessen van Sion. Op 29 april 1868 wordt tussen de ministers van financieën en van oorlog enerzijds, en anderzijds advocaat G. Soenens en Kan. de Haerne, gevolmachtigden van John Sutton, een voorlopige overeenkomst afgesloten, die de koopsom vaststelt op 307.000 Fr. Om deze overeenkomst te bekrachtigen, en de overdracht van het « krijgsgasthuis » mogelijk te maken, stemt het Parlement een wet op 27 mei 1868. De verkoopacte wordt dan verleden door het ambt van notaris van Elslande te Brugge, ten voordele van John Sutton, advocaat Soenens ²¹, Richard Roskell, bisschop van Nottingham, en Amatus Boone. De drie laatsten betalen elk 1/5 van de koopsom.

Op 4 februari 1870 wordt een voorlopige overeenkomst gesloten tussen de burgemeester van Brugge en de heren A. Boone en G. Soenens. De laatste treedt op zowel in eigen

19. Brief aan kard. Wiseman, 27 maart 1861, *Acta*, pp. 91-92.

20. *Acta* 1860, pp. 36-37.

21. Advokaat Soenens was tijdens een verblijf in Engeland in 1858, door het Engels episcopaat geconsulteerd geweest, bij de besprekingen over de oprichting van het Engels Seminarie. Hij had hiervoor, door tussenkomst van Kard. Wiseman, de titel van Kamerheer van de Paus verkregen, zoals blijkt uit een brief die hij op 24 juni 1860 richt tot de bisschop van Brugge (Origineel op PBCA). Van 1863 tot 1868 was hij volksvertegenwoordiger.

naam als in zijn hoedanigheid van zaakgelastigde van J. Sutton²². Deze overeenkomst voorziet in de ruiling van een stuk grond toebehorend aan Sutton, en palend aan het *Oude Hof*, *Jardin Saint Georges* of *Busschietershof* genaamd, in 1870 door de laatste leden van de Sint-Jorisgilde aan de stad geschonken, tegen de gebouwen en de hovingen van de huizen *Van Loo* en een vereffeningsom (soulte) van 10.000 Fr te betalen door de Stad. Deze overeenkomst wordt bekrachtigd door de gemeenteraad in zitting van 28 januari 1871 en door de Bestendige Deputatie van de Provincie op 8 maart²³ en heeft tot doel de stad in de mogelijkheid te stellen een voldoende stuk grond aan te bieden aan de Staat voor de bouw van een Rijksnormaalschool.

Sutton laat onmiddellijk door baron Béthune plannen maken voor de restauratie van de kerk van Sion, restauratie die in 1869 een aanvang neemt. Het klooster zelf wordt grotendeels afgebroken en door nieuwbouw vervangen. Bij de dood van Sutton waren drie vleugels van het nieuw complex onder dak²⁴.

Dat de instelling een succes geworden is laat geen twijfel. Van 26 februari 1859 tot 1 oktober 1872, telde het Seminarie 187 leerlingen. Van 21 oktober 1859 tot 7 juni 1873 werden er bij 16 wijdingen, 48 studenten priester. Onder hen bevonden zich twee latere bisschoppen. Van 1860 tot 1867 vonden wij in de *Acta* van het bisdom de toelating (*exeat*) voor 14 Westvlamingen, oudstudent van het seminarie, om in een Engels bisdom hun ambt uit te oefenen. Van 1868 tot 1870 treffen wij er nog vijf aan, na 1870 wordt

22. Rembry, *o.c.*, p. 750.

23. Cf. *Bulletin communal de la Ville de Bruges*, 16 (1871/72) 40 en 45. Over het *Oude Hof*, zie Duclos, *o.c.*, p. 522 en *La tour de l'Oud hof à Bruges*, in *Revue de l'art chrétien*, 1908, 2e livr., pp. 1-4.

24. In een brief van 31 maart 1869 aan Baron Kervyn de Lettenhove is er sprake van schade door de Engelse seminaristen aangebracht aan een hof (*Acta* 1869, p. 108), in de brief van 5 januari 1877 aan minister Delcour is er sprake van « un jardin donné comme part contributive par la Ville » aan Sutton (*Acta* 1877, p. 116). Ons is het niet duidelijk om welke hof het hier gaat. Van een eventuele schenking door de Stad vonden wij geen spoor.

niet meer vermeld of het gaat om oudleerlingen van het Seminarie, ofschoon, bv. in 1871 nog 5 seminaristen naar Engeland vertrekken.

Ondertussen zijn enige wijzigingen ingetreden in de samenstelling van het leidend personeel. Op 29 januari 1859 werd Kan. Dessein officieel benoemd tot rector van het Seminarium Anglo-Belgicum, maar hij bleef professor van theologie aan het Grootseminarie²⁵. Na zijn benoeming tot president van deze instelling, op 17 juni 1869, verlaat hij het Engels Seminarie, en wordt er opgevolgd door de latere Mgr. de Haerne, op 8 juli 1869²⁶. Deze blijft rector tot 16 augustus 1873, datum waarop het Seminarie gesloten wordt.

Vice-rector was Dr. Leadbitter, van Newcastle-on-Tyn. Na een verblijf om gezondheidsredenen, te Ieper, vertrok hij definitief naar Engeland, tot grote opluchting van eenieder, zoals blijkt uit een brief van Mgr. Malou aan Kard. Wiseman²⁷. Hij wordt opgevolgd door Guido Gezelle, die sinds 16 augustus 1860, professor was in de Wijsbegeerte, en kortstondig directeur van «het ongelukkig Engels Collegie»²⁸. Op 11 oktober 1865 wordt Gezelle onderpastoor benoemd op Sinte Walburgaparochie te Brugge. Als vice-rector wordt hij

25. Benoemingsacte in de *Acta* 1859, pp. 31-32. Petrus Ludovicus Dessein, geboren te Wervik op 13 nov. 1811, studeert aan het seminarie te Gent, wordt professor aan het seminarie te Brugge op 1 oct. 1833, priester gewijd te Brugge op 20 dec. 1834. Erekanunnik op 20 aug. 1841, rector van het Engels Seminarie 27 jan. 1859, doctor in de godgeleerdheid, 1862, titulair kanunnik en president van het Grootseminarie op 17 juni 1869, huisprelaat van de Paus in jan. 1870, geeft zijn ontslag als president op 16 nov. 1884, aartsdiaken van het Kapittel op 21 febr. 1885, sterft te Brugge op 10 maart 1891.

26. Geboren te Ieper op 4 juli 1804, studeert aan het seminarie te Gent, wordt opeenvolgend leraar te Gent, Kortrijk en Roeselare, onderpastoor te Moorslede en te Brugge, in 1830 is hij lid van het Congres, trekt zich uit de politiek terug in 1833, sticht het college te Kortrijk, en is opnieuw vanaf 1844 tot zijn dood volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Kortrijk. Gestorven te Sint-Joosten-Node op 22 maart 1890.

27. William Leadbitter, geboren te Newcastle-on-Tyn in 1832, doctor in de godgeleerdheid. Na zijn vertrek uit Brugge werd hij onderpastoor van St. Mary's Cathedral in zijn geboorteplaats, en sterft er op 8 mei 1863. Cf. F. Van den Berghe, *o.c.*, p. 12.

opgevolgd door E.H. A. Stroom²⁹, als professor in de Wijsbegeerte, vanaf 27 oktober 1872, door de duitser Victor Schobel³⁰.

Het is E.H. Stroom die, na de sluiting van de instelling, de leiding van de Engelse seminaristen blijft op zich nemen in het Grootseminarie. Hij doet dit vermoedelijk tot zijn benoeming te Torhout in 1880³¹. Van 20 oktober 1873 tot 19 mei 1883 werden nog 8 studenten, bestemd voor de Engelse missie, te Brugge priester gewijd³².

Op 6 juni 1873 sterft John Sutton. Hij wordt drie dagen later met grote eer begraven in aanwezigheid van zijn familie, Mgr. Boone en een overgrote menigte volk. Die dag worden 1200 broden van anderhalve kilo, en 800 Fr uitgedeeld aan de behoeftigen van de parochie³³. Hij laat een testament achter waarbij Mgr. Boone praktisch zijn enige erfgenaam wordt³⁴.

28. Aldus spreekt Gezelle nog in een brief van 28 december 1892, aan Duclos. Origineel op de PBCA. Over Gezelle's werkzaamheden aan het Engels College, zie A. Viaene, *Gezelle en het Engels College in Biekerf* 51 (1950) 121-134.

29. Albertus-Augustus Stroom, geboren te Stuivekenskerke op 26 april 1835, priester gewijd te Brugge op 21 december 1861, doctor in de godgeleerdheid 1866; professor aan het Grootseminarie en vice-rector van het Engels Seminarie in 1865, gevraagd in 1873, na de sluiting van het Engels Seminarie om in Engeland professor te worden, wat door Mgr. Faict geweigerd wordt (cf. *Acta* 1873, p. 315), directeur van het Grootseminarie en het Engels Seminarie dat aldaar een onderkomen vindt, in 1875. Erekanunnik 1876, pastoor-deken van Torhout op 20 aug. 1880, geeft er zijn ontslag in jan. 1906 en sterft er op 6 aug. 1910.

30. Victor-Januaris Schobel, doctor in de godgeleerdheid, werd geboren te Altstadt-Rottweil (Wurtemberg) in 1848.

31. Cf. brieven van Mgr. Faict aan Dr. Manning van 18 aug. 1873 (*Acta* pp. 315-16) en Kan. Benoît, van 20 aug. 1873 (*Acta*, p. 317); en brief aan Mgr. F. Béthune van 10 febr. 1881 (*Acta*, p. 65).

32. Lijst op de PBCA: 1 in 1873, 1874, 1876, 1879 en 1883, 5 in 1875.

33. Rembry, *o.c.*, pp. 646-47.

34. De PBCA is in het bezit van een « Codicil to the last will and testament » van Sutton, d.d. 15 april 1861, een testament van 15 nov. 1864, een codicil hierbij van 18 aug. 1867 en een testament van 3 juni 1871. In dit laatste stuk, - is het de allerlaatste wil? - komen volgende bepalingen voor:

1. De grond gelegen in Weelsby, county of Lincoln, wordt in vrucht-

Op 7 juni 187 worden de werkzaamheden op de werf van de Vlamingdam stilgelegd. Zij zullen in september 1874, voor een korte tijd hernomen worden.

3. Engels Seminarie of Rijksnormaalschool ?

De ontzuivering, na de dood van Sutton is vrij brutaal. Op advies van zijn advocaat, beslist Mgr. Boone, op 16 augustus 1873, het Engels Seminarie te sluiten.

« The reason for so doing being not to give to the heirs any means of attacking the testament. My opinion is that the real cause of the suppression are the quantity of debts that are to be paid, and forbid, perhaps for long, any expense concerning the foundation »

schrijft Mgr. Faict aan aartsbisschop Manning op 18 augustus ³⁵.

In zijn brief van 20 augustus aan Kan. Benoît te Mill-Hill, betreurt Mgr. Faict dat Mgr. Boone enige erfgenaam is van Sutton. Dit zou niet gebeurd zijn, had hij er vroeger kennis van gehad ³⁶.

Het Engels episcopaat is misnoegd over de sluiting van het Seminarie, en over de erfenis die Mgr. Boone te beurt gevallen is. Het eist voorlegging van alle stukken die verband houden met het beheer van het Seminarie en de bezittingen van Sutton. Mgr. Boone weigert enig stuk voor te leggen. Uit de correspondentie van die dagen tussen het Engels episcopaat en de bisschop van Brugge blijkt dat beiden veronderstellen dat de andere regelmatig ingelicht werd over het beheer van de instelling. Men moet vaststellen dat dit niet gebeurde en Mgr. Faict concludeert :

---

gebruik afgestaan aan Richard Roskell, bisschop van Nottingham, en aan E.H. James Waterworth, en hun erfgenamen.

2. De twee testamentuitvoerders, Sir Francis Whitgreave en Sir Robert Thomas Eyston, krijgen elk 1000 £ netto voor hun inspanning.
3. Een jaarlijkse rente van 200 £ netto moet toegekend worden aan E.H. A. Boone, voor zijn persoonlijk gebruik, en na zijn dood, zal een jaarlijkse rente van 100 £ toegekend worden aan Louisa Boone, spinster, zuster van Aimé August Boone, te betalen vanaf de 6e maand na de dood van haar broer, voor de duur van haar leven.

35. *Acta* 1873, pp. 315-16.

36. *Id.*, p. 317.

« Never have I doubted of Mgr. Boone's perfect honorability. But I know that he is neglectful, at the same disgree (sic) as Sir John Sutton was; and I perceive in him an inclination rather strong to independency »³⁷.

In september 1874 worden de werken aan de Vlamingdam hernomen. Dit lokt verzet uit vanwege mede-eigenaar Soenens, waarop Mgr. Faict, op verzoek van Mgr. Boone tussenkomt, en even de dreiging van de « sortie d'indivision par vente » laat opdoemen³⁸. Naar het gevolg van deze brief kunnen wij slechts gissen.

Op 29 mei 1866 werd door het Parlement een wet gestemd die voorzag in de oprichting van 2 nieuwe Rijksnormaalscholen voor jongens, één in Wallonië en één in Vlaanderen.

Het stadsbestuur van Brugge stelde haar kandidatuur. Op 31 juli 1866 liet de Minister van Binnenlandse Zaken weten dat hij akkoord gaat, op voorwaarde dat de Stad én de grond én de gebouwen zou ter beschikking stellen, én instaan voor hun onderhoud. Dit voorstel druiste in tegen de wet die de oprichting van de gebouwen en hun onderhoud ten laste legde van de Staat. Het stadsbestuur wees hierop.

Op 29 mei 1867 stemde de minister er dan mee in dat de Stad alleen de grond zou ter beschikking stellen. In 1870 stelt de Stad het zojuist gekregen *Oude Hof* voor, gelegen aan deze zijde van de Van Casselstraat (huidige Klaverstraat) en een hof gelegen aan de overzijde van de straat. De minister verwerpt het voorstel, en wenst één enkel stuk grond. Daarop beslist de Stad tot de hoger vermelde ruiling van het stuk grond palend aan het *Oude Hof*, en toebehoorend aan John Sutton, tegen de huizen en hovingen *Van Loo*. Op 28 februari 1873 gaat de minister hiermee akkoord. De oppervlakte van het nieuwe stuk bedraagt 1 Ha, 7 a en 37 ca, en de waarde ervan werd op 105.687,50 Fr geraamd³⁹. De minister blijft echter talmen met de bouw van de school.

37. *Id.*, pp. 315-316, brief van 18 aug. 1873 aan Dr. Manning.

38. Brief van 19 sept. 1874, *Acta*, p. 340.

39. Cf. *Bulletin communal...*, 17 (1872/73) 285-289, 342 en 474.

In juni-juli 1875 meent Mgr. Faict een oplossing gevonden te hebben zowel voor de Rijksnormaalschool als voor de leegstaande gebouwen van het Engels Seminarie. Hij stelt deze voor aan de minister om er de normaalschool in onder te brengen. Het stadsbestuur betuigt haar instemming met dit voorstel.

Op 16 juli 1875 schrijft de bisschop de eerste ons bekende brief in dit verband aan Minister Delcour⁴⁰. Op 25 juli 1875 een tweede merkwaardige brief :

«...Je ne saurais assez vous dire que l'occasion offerte au gouvernement est vraiment unique. L'on parle depuis quelques jours, de l'achat de la maison Dujardin⁴¹. Mais ici, il y aurait tout à reconstruire, tant à cause de l'étroitesse relative que du peu de solidité des locaux. J'ai eu l'honneur de Vous dire qu'il me tardait de sortir du provisoire actuel⁴². En effet, l'Ecole normale, telle qu'elle existe aujourd'hui et d'où sortent de 20 à 25 sujets par an, est sous la dépendance de l'Athénée et de M. le Bourgmestre de Bruges. Or, tout le monde désire que cette institution soit placée au plus tôt, sous la dépendance du Gouvernement et de la Loi »⁴³.

Het plan van de bisschop wordt echter voortdurend doorkruist door de oprispingen van het Engels episcopaat, dat de erfenis Sutton blijkbaar niet kan verteren. Op 29 mei 1875 schrijft Kard. Manning aan Mgr. Faict :

40. *Acta 1875*, p. 253. Charles Delcour, geboren te Dohain-Limbourg (prov. Luik) op 4 sept. 1811, studeert te Leuven, en promoveert te Luik tot doctor in de Rechten op 24 jan. 1834. Van 17 nov. 1834 tot sept. 1836 is hij privaat secretaris van minister van Binnenlandse Zaken de Theux. Op 1 oct. 1836 wordt hij professor aan de rechtsfaculteit te Leuven. Van 9 juni 1863 tot zijn dood is hij volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Leuven. In 1869 gemeenteraadslid te Leuven en van 7 dec. 1871 tot 19 juni 1878 minister van Binnenlandse Zaken. Op 20 mei 1888 wordt hij Staatsminister, en sterft te Leuven op 28 nov. 1889.

41. Genaamd « Schoon Hotel », opgericht op de gronden van de voormalige Abdij van den Eekhoutte, aan de Garenmarkt, thans St. Andreasinstituut. De Bank Dujardin werd op 10 dec. 1874 failliet verklaard. Cf. A. Maertens, *Leven en Dood van een Bank in de XIXe eeuw*, Brugge, 1948, pp. 24 en 98.

42. Bedoeld wordt zowel de voorlopige toestand van de Normaalschool te Brugge, als van het Engels Seminarie. Te Brugge bestond een stedelijke lagere normaalschool voor jongens.

43. *Acta 1875*, pp. 263-64. Burgemeester van Brugge was toen de h. Boyaval, liberaal en anticlericaal van het ergste soort. Met de verkiezingen van oktober 1875 haalde de katholieke partij echter de volstrekte meerderheid in de gemeenteraad.

« The subject of the English College in Bruges is one of considerable anxiety to the Bishops in England... Only one thing is clear, the College is a *locus pius* created by Sir John Sutton for the benefit of the Church in England. The Bishop ought therefore to possess full knowledge. But at this moment we know nothing except that Mgr. Boone possesses money and other property under Sir John Suttons will.

I cannot conceal from your Lordship that the Bishops sensibly feel this to be an abnormal state of things. We have taken no step as yet in the hope that Mgr. Boone would spontaneously lay open the state of the accounts... »⁴⁴.

Door deze houding van het Engels episcopaat komt Mgr. Faict in een moeilijke positie te staan tussen zijn broeders in Christus en Mgr. Boone. Men zal hierbij niet vergeten dat volgens de Statuten van het Engels Seminarie, bij verkoop, de helft van de koopsom aan de Engelse missie moet besteed worden, Anderzijds was een deel van het terrein van het Engels Seminarie mede aangekocht door bisschop Roskell, advocaat Soenens en Mgr. Boone, elk voor 1/5. Door de erfenis van Sutton, beschikte Mgr. Boone aldus over de 3/5 van het goed.

Iedereen is er mee akkoord dat het Seminarie moet verkocht worden, ofschoon de redenen voor de verkoping, en de bestemming die aan de opbrengst moet gegeven worden, bij ieder verschilt. Op verzoek van Mgr. Boone, en met instemming van de ander mede-eigenaars, richt Kard. Manning zich derhalve tot de Congregatie ter Verspreiding van het Geloof, te Rome, om toelating voor de verkoop te krijgen. Die toelating wordt op 4 juli 1875 door Paus Pius IX ondertekend⁴⁵. Het decreet stipuleert dat de opbrengst van de verkoping moet ter beschikking gesteld worden van de H. Stoel. Copieën van deze beslissing worden aan al de belanghebbenden rondgestuurd door de kardinaal. In een begeleidend schrijven vraagt hij aan Mgr. Faict, in naam van de bisschoppen van Engeland te willen waken over de toepassing van deze beslissing⁴⁶.

44. Origineel op de PBCA.

45. Afschrift op de PBCA.

46. Origineel d.d. 24 juli 1875 op de PBCA.

De contacten met Minister Delcour schijnen aanvankelijk te willen vlotten. De minister geeft aan de twee Brusselse architecten, die de plannen hadden opgemaakt voor de nieuw te bouwen normaalschool, opdracht, ter plaatse een onderzoek in te stellen naar de geschiktheid van de gebouwen van het Engels Seminarie. Dit rapport werd op 28 juni 1875 opgesteld. De minister stuurt er een copij van vóór 15 september aan de bisschop, en pas op 20 oktober aan het stadbestuur. Het rapport is, - vanzelfsprekend -, negatief :

« Non seulement les bâtiments figurés aux plans comme terminés ne sont pas encore qu'à peine et imparfaitement sous toit, sans pavements, sans planchers, sans enduits ni plafonds, mais encore leur disposition les rend impropres à y installer une école dans des conditions d'hygiène convenable »

Het gelijkvloers bevindt zich slechts 1 meter boven het waterniveau, en er zijn geen kelders, dus is er gevaar voor vochtigheid. De klassen zijn te lang en te smal. De slaapzalen te laag en onvoldoende verlucht. De kleine speelplaats is te klein, de grote te groot. Er is een moestuin van 1 Ha, in een normaalschool kan men daarmee niets aanvangen. Tenslotte, vanuit een urbanistisch standpunt, is de ligging van het gebouw niet gunstig, te meer daar er bij de normaalschool een Oefenschool moet gevoegd worden die zal dienst doen als gemeentelijke lagere school, en bovendien is de ligging gevaarlijk, aangezien er in de nabijheid een vaart ligt⁴⁷.

Zich beroepend op zijn jarenlange ervaring als bouwer van scholen, reageert Mgr. Faict zeer heftig op dit verslag, weerlegt sommigen beweringen, stelt bepaalde verbeteringen voor, en laat andere punten onaangeroerd. Hij stelt tenslotte voor dat architect Delancenserie in deze zaak zou geraadpleegd worden⁴⁸. Van haar kant debatteert de gemeenteraad langdurig over dit rapport en sluit zich uiteindelijk aan bij het verslag opgemaakt door de Commissie voor onderwijs, dat verschillende uitlatingen van het rapport

47. *Bulletin communal...*, 19 (1875) 850-53, zitting van 6 november.
48. Brief van 15 sept. 1875, *Acta*, pp. 328-29.

weerlegt en vooral de vraag opwerpt of de verbetering van de bestaande lokalen niet voordeliger zal uitvallen dan volledige nieuwbouw ⁴⁹.

Geallarmeerd door het rapport, doet Mgr. Boone aan Mr. Herreboudt, advocaat van de Staat, en gemeenteraadslid, in december 1875 nieuwe voorstellen :

« Je vous autorise à modifier comme suit les propositions faites au sujet du Séminaire anglais. - Je consens à les livrer au gouvernement au prix auquel je les ai achetés, tant au gouvernement lui-même qu'à d'autres propriétaires : indépendamment du prix de ces acquisitions, les constructions et améliorations faites sur cette propriété, ainsi que des intérêts des fonds engagés représentant une somme s'élevant à 615.000 Fr. Du chef de ces 615.000 Fr, je ne réclamerai du gouvernement à titre d'indemnité que le sixième de la somme, soit 100.000 Fr ».

Verder engageert hij zich om 6 weken na het afsluiten van de verkoop, de volledige plannen voor alle gebouwen ter beschikking te stellen ⁵⁰.

Deze voorstellen zijn geheel onduidelijk. Dit werd ook opgemerkt tijdens de zitting der gemeenteraad, van 11 december 1875, waar deze brief vrij onverwacht werd voorgelezen. Uit de bespreking die er op volgt leren wij wat Mgr. Boone bedoelt : voor de gebouwen vraagt hij 1/6 van het bedrag dat besteed werd aan nieuwbouw en verbouwing, dus 100.000 Fr; voor de grond vraagt hij de prijs die bij de aankoop ervan betaald werd ⁵¹.

Nog dezelfde maand krijgt Manning echter lucht van dit debat :

« J'apprends par « la Patrie » belge, que Mgr. Boone fait des démarches, à notre insu auprès du Conseil Communal pour la vente du Séminaire anglais. Les Evêques anglais prient la charité fraternelle de Votre Grandeur de protéger leurs intérêts. Nous déplorons la

49. Zitting van 27 november, cf. *Bulletin communal...*, 19 (1875) 910-917.

50. Eigenhandige, niet gedateerde copie op PBCA.

51. *Bulletin communal*, pp. 942-43. Men zal zich herinneren dat het krijgsgasthuis in 1868 aangekocht werd aan de Staat voor 307.000 Fr. Uit latere brieven blijkt dat in totaal 400.000 Fr. gevraagd werd voor het geheel.

conduite de Mgr. Boone, qui a attiré sur lui-même, et par ses propres actes, la diminution de confiance dont il se plaint »⁵²

Op deze brief reageert Mgr. Faict de dag daarop met een grondige uiteenzetting van de toestand: de gebouwen en omliggende 2 hectaren grond zijn alles wat overblijft van de stichting Sutton. Het voltooiën van de gebouwen zou 250.000 Fr kosten, die niet voorhanden zijn. De jaarlijkse last aan onderhoud en studiebeurzen zou 100.000 Fr belopen; daarom is tussen Mgr. Boone en Mgr. Faict overeengekomen de gebouwen te verkopen voor 100.000 of 150.000 F. Aangezien de Staat een gelegenheid zoekt om een Rijksnormaalschool op te richten, bestaat de mogelijkheid de gebouwen en gronden te verkopen voor 600.000 Fr, waarvan de intrest, 30.000 Fr, zou kunnen aangewend worden om het Engels Seminarie in stand te houden in de gebouwen die het vroeger betrok. Niets zal gebeuren zonder de instemming van het episcopaat. Mgr. Faict blijft waakzaam de zaak volgen⁵³.

De volgende dag reageert het episcopaat door een Engels advocaat, M. Sills naar Brugge te zenden, met de bedoeling zijn verslag aan de H. Stoel voor te leggen. De misnoegdheid over de houding van Mgr. Boone stijgt⁵⁴.

Tien dagen later is Mr. Sills reeds klaar met zijn rapport en wordt door Mgr. Faict ontvangen. Voelend uit welke richting de wind waait richt de bisschop een brief aan zijn aartsbisschoppelijke collega om de hoeken van dit rapport af te rondend, - zoals hij zelf schrijft in zijn brief van 3 januari 1876 aan Mgr. Boone.

« Au Cardinal Manning, Archevêque de Westminster, Archbishop's House, S. W. London (29 december 1875).

J'ai l'honneur de venir ajouter mes humbles réflexions au rapport que Mr. Sills vous aura sans doute fait déjà. Auparavant toutefois, j'ai le regret d'informer V. E. qu'aujourd'hui, mercredi matin, Mgr.

52. Origineel, d.d. 16 dec. ingebonden in de *Acta* tussen pp. 461-62.

53. Brief van 17 dec. 1875, *Acta* pp. 462-63.

54. Brief van 18 dec. 1875 van Kard. Manning aan Mgr. Faict. Origineel op PBCA.

Boone n'a pas encore réuni les comptes que j'ai réclamés. Mr. Sills vous en aura dit le motif, que j'ai lieu de croire fondé.

Pour la première fois j'ai vu, par l'entremise de Mr. Sills la liste des biens dont prétend disposer Mgr. Boone. Mettant à part les biens d'Allemagne malheureusement vendus et dont la rente annuelle pouvait s'élever à 80.000 frs, j'estime que le produit de tout le reste n'atteint pas 12.000 frs. D'où je conclus à l'impossibilité complète d'achever le bâtiment du Séminaire Anglais et de le faire servir à sa destination. Pour autant que j'en puis juger, la faute n'est pas seulement à Mgr. Boone, mais à Sir John Sutton, qui a laissé en mourant des dettes considérables ; Mgr. Boone m'a dit un jour de plus d'un million de francs.

Il en résulte d'une manière évidente, que cet établissement doit être vendu. Or, ainsi que j'ai eu l'honneur de l'écrire à V. E., l'occasion qui se présentera de vendre au Gouvernement est excellente ; puisque par cette voie Vous recevrez de 5 à 600.000 frs au lieu de 200.000, à appliquer au gré de la Propagande.

L'intérêt de ce capital suffirait à établir le Séminaire dans l'ancien local alors surtout que Mgr. Boone, comme j'en ai l'intime confiance, viendrait en aide, au moyen de ce qu'il croit être ses revenus ; et plus tard, comme il m'a affirmé qu'il ferait, au moyen d'un legs universel de tout ce qu'il détient, en faveur du Séminaire.

Je demande à le répéter à V. E., Mgr. Boone n'est pas une forte tête, ni un homme d'affaires. Mais il est parfaitement honnête, appartenant à une famille qui est un type d'honnêteté. Sir John Sutton lui a fait une position sociale, à laquelle il n'aurait jamais songé. Mais il y est ; faut-il l'en faire descendre avec éclat ? Je crois qu'il ne s'y résoudra pas facilement ; tout en sachant que depuis un an, il mène un train de vie intérieurement modeste.

Dans cette situation, si V. E. désire connaître mon avis, j'insisterai patiemment pour avoir les comptes, je ne ferais pas une nouvelle démarche à Rome, et je vendrais au Gouvernement, s'il veut acheter.

Signé J. J. Ev. de Bruges. ⁵⁵

Eindelijk slaagt Mgr. Faict erin van Mgr. Boone te bekomen dat hij de volledige boekhouding van het Engels Seminarie aan het episcopaat voorlegt. Dat gebeurt op 9 januari 1876 ⁵⁶ en daarmee zijn de spanningen tussen het epi-

⁵⁵. *Acta*, pp. 475-76.

⁵⁶. *Id.* 1876, p. 12. Mgr. Boone legt alleen de rekeningen en bewijsstukken voor in verband met het beheer van het Seminarie. Hij verklaart zich bereid onder eed te bevestigen dat alle andere bezittingen zijn persoonlijke eigendom zijn.

scopaat en de econoom van het Seminarie voorlopig geluwd.

Op 9 maart meldt Mgr. Faict aan Kard. Manning dat de Belgische regering bereid is het Engels Seminarie aan te kopen voor 400.000 Fr. Mgr. Boone heeft tegenover hem de verbintenis aangegaan, aan het Engels Episcopaat de som van 400.000 Fr over te maken na voltrekking van de verkoop. De bisschop weidt verder uit over het verschil tussen het thans voorgesteld bedrag en het vroeger vermeld cijfer van 600.000 Fr, en wijst er op dat de intrest van 400.000 Fr nog zal toelaten de instelling in leven te houden⁵⁷. London reageert niet, de bisschop zendt een rappel, en bekomt de toelating om tot de verkoop over te gaan, wat hij aan de minister op 15 april vertrouwelijk meedeelt⁵⁸.

De ministers van Binnenlandse Zaken en Openbare Werken komen dadelijk het Engels Seminarie inspecteren. Zij gaan akkoord met de aankoop en vragen in het bezit te worden gesteld van de eigendomsbewijsstukken. Dit verzoek maakt Faict aan Manning over :

« Déjà Mgr. Boone a exhibé ses titres, pour les 2/5 qu'il a acquis des héritiers Sutton. Restent les trois parts de Mgr. Roskell, Mgr. Boone et Mr. Soenens, dont les titres, à ce que Mgr. Boone m'assure, ont été déposés entre vos mains. J'ose prier V. Em. de me les faire adresser au plus tôt »⁵⁹

De kardinaal zendt de bewijsstukken naar advocaat Soenens, tot groot ongenoegen van Mgr. Faict :

« Je demande avec insistance que Mr. Soenens soit mêlé le moins possible à la présente affaire. Il ne peut que froisser d'avantage Mgr. Boone... Je suis profondément convaincu que les hommes dont nous avons à présent le moins besoin, sont les avocats »⁶⁰

Soenens heeft echter in de stukken een procedurefout ontdekt: één van de wettige bloedverwanten van John Sutton, nl. Charles heeft de overdracht van de 2/5 van de eigendom

57. *Acta* 1876, pp. 115-16.

58. *Id.*, p. 186.

59. *Id.*, p. 189. Brief van 18 april.

60. *Id.*, p. 200. Brief van 22 april. De kardinaal antwoordt droogjes dat de documenten eigendom waren van Soenens, en dat Mgr. Boone moet begrijpen dat het in Engeland de gewoonte is de stukken aan hun eigenaar terug te bezorgen. Origineel op de PBCA.

aan Mgr. Boone niet ondertekend. De bisschop laat hem weten dat dit tekort te wijten is aan het feit dat «ce Monsieur n'a pas toujours le libre usage de ses facultés». Er is naar Engeland geschreven om inlichtingen te bekomen nopens de actuele toestand van Charles Sutton⁶¹. Op 6 mei laat hij hem weten dat het nodige gedaan wordt opdat Charles de stukken zou ondertekenen. Hij verwondert zich over de traagheid van minister Delcour⁶².

De zaak is echter op de lange baan geschoven te Brussel. In oktober 1876 frist de bisschop het geheugen van de minister even op⁶³. Deze heeft echter het advies ingewonnen van een Engels rechtsgeleerde, Harting, die een ander moeijelijkheid opgeworpen heeft in verband met de minderjarigheid van de kinderen van Sutton's gestorven zuster. Hierover beklaagt Faict zich bij minister Beernaert⁶⁴. Andermaal dringt hij bij Delcour aan op spoed⁶⁵. De minister antwoordt op 7 januari 1877 dat hij de beloofde plannen voor de voltooiing van de gebouwen nog niet ontvangen heeft, maar dat de onkosten hiervoor geraamd worden op 500.000 Fr. Hij heeft Mr. Herreboudt te Brugge belast met Mgr. Boone tot een overeenkomst te komen betreffende de verkoop, en wacht het verder verloop af⁶⁶.

Moe van het wachten, zet Mgr. Faict op 14 maart 1877 voor het eerst de toestand uiteen aan eerste minister en minister van financieën J. Malou⁶⁷, neef van zijn voorganger :

---

61. Brief van 1 mei 1876. *Acta*, p. 208.

62. *Id.*, p. 211.

63. *Id.*, p. 473. Brief van 24 oktober.

64. *Id.*, pp. 479-480. Brief van 27 oktober 1876.

65. *Acta* 1877, pp. 5-6. Brief van 5 januari.

66. Origineel op de PBCA.

67. Jules Malou geboren te Ieper op 19 oct. 1810, doctor in de Rechten te Luik in 1833. Volksvertegenwoordiger van het arrondissement Ieper 1841-1848 en 1852-1859, van het arrondissement St. Niklaas 1862-1874. Gouverneur van de Provincie Antwerpen van 5 sept. 1844 tot 29 juli 1845. Minister van financieën 31 maart 1846- 12 aug. 1847. Senator van het arrondissement St. Niklaas 1886. Eerste minister en minister van financieën 7 dec. 1871 - 18 juni 1878 en van 10 juni tot 25 oktober 1884. Gestorven te St. Niklaas op 11 juli 1886.

« Cet établissement a été évalué par le receveur de l'Enregistrement à frs. 469.000. C'est le prix qu'en demandent les vendeurs ; bien entendu toutefois que ceux-ci reprennent au prix de 100.000 frs un jardin donné comme part contributive par la Ville ; de manière que le Gouvernement n'aura à payer que frs. 369.000.

Or, M. le Ministre Delcour, n'ayant dit-il, que 800.000 frs, à dépenser pour l'Ecole normale de Bruges, voudrait au préalable avoir les plans et devis de l'école complète ; pour ensuite n'attribuer aux vendeurs que le restant de ses 800.000 frs. Vous comprenez combien cela pourrait être long et ruineux !

Tandis que le Ministre Beernaert admet que le Gouvernement pourrait tout d'abord faire l'acquisition offerte, puis approprier et développer, comme je l'entends, les bâtiments et dépendances dont il s'agit.

M. Visart, Bourgmestre, partage entièrement cet avis. N'y aurait-il pas moyen d'obtenir que M. Delcour le partage également.»⁶⁸

Delcour blijft aarzelen, en deze aarzeling wordt in de hand gewerkt door de moeilijkheden die de Diensten van Bruggen en Wegen maken⁶⁹.

Eindelijk, op 22 september 1877 doet de regering een voorstel aan Mgr. Boone. De Staat biedt voor het Engels Seminarie 300.000 Fr. Uit de brieven van Mgr. Faict aan Mgr. Boone en Kard. Manning, blijkt duidelijk dat de bisschop met dit voorstel enorm verveeld zit. Inderdaad moet 152.600 Fr hetzij de helft van de koopsom, overgemaakt worden aan het Engels episcopaat. Dit bedrag steekt scherp af tegen de 400.000 Fr die Mgr. Boone vroeger beloofd had. Om de pil te vergulden, en om de instemming van het episcopaat te bekomen, gaat Mgr. Boone, op verzoek van Mgr. Faict, de verbintenis aan dat na zijn dood, uit zijn eigen bezit het verschil tussen beide bedragen aan het episcopaat zal worden overgemaakt⁷⁰.

68. *Acta* 1877, p. 116.

69. Brief van een niet te achterhalen hogere ambtenaar (C. Sulten? C. Huilten? C. Sutton?) aan een niet te achterhalen kanunnik, d.d. 7 april 1877. Origineel op de PBCA.

70. Brieven van 22 en 25 sept. 1877 aan Mgr. Boone, *Acta*, pp. 400 en 402-403. Men zal opmerken dat, aangezien het Engels Episcopaat recht heeft op 152.600 Fr. de preciese koopsom 307.200 Fr. moet bedragen, wat overeenstemt met de 307.000 Fr in 1868 betaald voor het militair hospitaal.

Alweer reageert Kardinaal Manning niet. Op 6 oktober acht Mgr. Faict het raadzaam de secretaris van de kardinaal aan dit voorstel te herinneren.

Maar de moeilijkheden zijn nog niet uit de weg geruimd. Op advies van de advocaat van de regering, Mr. De Becker te Brussel, maakt minister Delcour nieuw voorbehoud :

« A la date du 15 de ce mois, Mgr. Boone était d'accord sur tout avec M. l'avocat De Becker. Deux jours après, M. L'avocat Soenens revient de Bruxelles et exige, de par M. De Becker, la *ratification préalable* par les héritiers Sutton, de l'acte de vente des 2/5 de la propriété, régulièrement faite en faveur de Mgr. Boone, et transcrit au Bureau des hypothèques à Bruges. Ad quid ? De grâce, Monsieur le Ministre, mettez un terme à tous ces atermoiements » ⁷¹.

De minister blijkt ditmaal onvermurwbaar te zijn. Op 17 april 1878 ziet Mgr. Faict zich verplicht aan Kard. Manning te melden dat de zaak verloren is :

« L'on a tellement noirci Mgr. Boone aux yeux de M. De Becker, avocat du Ministère belge, et répété que Mr. Chs. Sutton, l'un des signataires d'un acte essentiel est *fou*, que M. De Becker et par suite le Gouvernement s'arrêtent effrayés et s'apprêtent à renoncer au projet, dans un délai fort rapproché. Si je ne me trompe du tout au tout, les intentions de V. Em. dans cette affaire ont été *tres mal servies* » ⁷²

Duidelijke allusie op het optreden van advocaat Soenens.

De bisschop geeft zich nog niet gewonnen. Hij blijft aandringen bij Delcour en Malou, maar deze weigeren op hun beslissing terug te komen, indien Mgr. Boone de overdracht van de 2/5 die Sutton bezat niet opnieuw aan de goedkeuring van de wettige bloedverwanten voorlegt ⁷³. Mgr. Boone weigert. De Staat zal een nieuwe normaalschool bouwen op het *Oude Hof* en ditmaal komt er schot in het project.

4. De Rijksnormaalschool en het einde van het Engels Seminarie.

De oude plannen van architecten Willame en Goovaerts

71. Brief van Mgr. Faict aan minister Delcour, d.d. 23 maart 1878, *Acta*, p. 133.

72. *Id.*, p. 168.

73. Brieven van hogervermelde ambtenaar aan de onbekende kannik, originelen op de PBCA.

worden terug opgedolven. Duclos noteert in *Rond den Heerd*: « Eilaas, wij zullen nu een kemel krijgen in plaats van een prachtig gebouw »⁷⁴.

De *Société archéologique* en het gemeentebestuur dringen bij de Minister aan, opdat aan architect Dela Censerie, - die eerder door Minister Delcour belast geweest was met plannen voor de aanpassing van de gebouwen van het Engels Seminarie -, de bouw van de school zou toevertrouwd worden. Op 10 oktober 1878 laat Minister Saintelette aan het stadsbestuur weten dat hij er mee akkoord gaat, aan Dela Censerie een tegenontwerp te vragen. Het tegenontwerp geldt echter alleen voor de gevel, en mag zich niet beperken tot alleen maar verbeteringen van de bestaande plannen. Het moet voor de aanvang van de bouwcampagne, op 1 maart 1879, ingediend zijn⁷⁵.

De ontwerpen van de Brusselse architecten en dit van Dela Censerie worden in februari 1879 te Brugge tentoongesteld. De algemene voorkeur gaat naar Delacenserie⁷⁶.

Op 1 juni wordt gelijktijdig een aanvang genomen met de werken voor het nieuw stationsgebouw op het Zand, en de Rijksnormaalschool. Brusselse aannemers zijn met de uitvoering belast⁷⁷. In 1883 zijn de werken aan de normaalschool voltooid. Met Pasen 1884 wordt de lagere normaalschool voor jongens er geopend. Bij Koninklijk Besluit van 10 september 1888 worden de normaalscholen voor meisjes van Brugge en Gent versmolten en te Brugge gevestigd⁷⁸.

De gebouwen van het Engels Seminarie bleven in hun onvoltooiden toestand staan, tot zij, door het ambt van notarissen Vander Hofstadt en Van Elslande openbaar te koop werden gesteld. Op 4 maart 1886 moest de instel doorgaan in 27 loten van « eenen schonen eigendom bevattende ruime en

74. *Rond den Heerd*, 13 (1877/78) 368, 376.

75. *Bulletin communal...*, 22 (1878) 1119-1120.

76. *Rond den Heerd*, 14 (1878/79) 87-88. Door de gemeenteraad was in zitting van 18 jan. 1879 beslist de gevel van Dela Censerie voor te stellen. *Bull. comm.*, 23 (1879) 110-114.

77. *Rond den Heerd*, l.c., p. 216.

78. Duclos, *Bruges...*, pp. 522-523.

sterke gebouwen, bestemd geweest tot een seminarie met Kapel, en H1-32-13 (1 Ha, 32 a 13 ca) erf, koer, en hoving, en 7 woonhuizen al 't eenen blok, en voorhoofdende met 106 meters langs de Sint Jorisstraat [Vlamingdam], 60 meters langs de Blokstraat en 65 meters langst de Louis Van Casselstraat [Klaverstraat], rechtover de nieuwe School ».

De toeslag had plaats op 18 maart, maar er daagden geen kopers op. Nieuwe toeslag op 1 april; Mgr. Boone kocht de gebouwen, de kerk en het erf voor 62.250 Fr. De zeven huizen werden toegewezen aan aannemer Huys voor 12.025 Fr. Op 13 juli 1889 verkocht Mgr. Boone zijn deel aan notaris Lippens van Lotenhulle voor 75.300 Fr. Bij al deze transacties was de bisschop, en vermoedelijk dus ook het Engels Episcopaat, niet meer betrokken. Notaris Lippens liet alle bouwwerken slopen in januari-februari 1890, en verkocht het ganse stuk in afzonderlijke percelen bouwgrond⁷⁹. Duclos noteert in 1910 : « On y a construit quelques maisons à bonnes façades »⁸⁰. Dit wil zeggen gevels in neogothische stijl.

In 1959 werd ook de oude gevel van het Sint-Leocollege, langs de Potterierei, gesloopt. Daarmee verdween het laatste materiële overblijfsel van het *Seminarium Anglo-Belgicum* te Brugge.

Waar wij hoger schreven dat, zonder de steun van kardinaal Wiseman, het initiatief van John Sutton nooit zou verwezenlijkt zijn, moeten wij vaststellen dat de dood van deze figuur voor de stichting het verlies betekende van haar belangrijkste morele stuwkracht.

John Sutton is net op tijd gestorven om te ontkomen aan de gevolgen van zijn vrijgevigheid en zijn eigen zorgeloos Engels karakter, dat hij bij zijn landgenoten zo vreesde.

De grote soepelheid van Mgr. Faict, - die nochtans bekend staat als een ijzeren wil -, is gestuit op de eindeloze aarzelingen van een katholiek minister, en op de stugheid

79. Rembry, *o.c.*, pp. 638-639.

80. *Bruges...*, p. 523.

van het Engels Episcopaat dat het initiatief steeds als een kaakslag moet hebben aangevoeld.

De hier behandelde correspondentie laat de eerder pijnlijke indruk dat dit episcopaat enigszins de neiging had aan de keizer te geven wat toekwam aan God...

LUC SCHEPENS

Een Aanbidding van de Herders door Theodoor Van Loon in de H. Bloedkapel te Brugge

In de bovenkapel van de Sint-Basiliusbasiliek te Brugge, waar de rijve van het H. Bloed bewaard wordt, bevindt zich een schilderij van vrij grote afmetingen ¹, waarop een *Aanbidding van de herders* (Afb. 1) is voorgesteld. Het is voor het eerst vermeld geworden in de inventaris van Couvez ² en hangt in de kapel als een anoniem stuk ³.

Voorgesteld is hoe Maria, rechtstaand ongeveer in het midden van het tafereel, het Jezuskind ontbloot en het toont aan de omstaanders. Helemaal op het voorplan, links, zit een gebaarde man met de handen gevouwen en de benen gekruist. Eveneens op de voorgrond, rechts, leidt een jonge herder met ontbloot bovenlichaam een knaapje, dat een lammetje en een duif als geschenk brengt, naar de trog waar het Kind ligt. Nog rechts, maar meer naar de achtergrond toe, ziet men een drietal andere personages: een man met een baard, in wie men ongetwijfeld Jozef herkennen mag, daarnaast een oude vrouw met verrimpeld gelaat, tenslotte twee halfnaakte herders, waarvan de ene een lange staf vasthoudt. In de linker bovenhoek zijn drie engelen zwevend voorgesteld. Het valt niet precies uit te maken of het hier uitgebeelde Kerstgebeuren zich eigenlijk in of vóór de met enig loofwerk begroeide ruïne afspeelt. De lichtvoering in

---

1. Doek. ca. 220 x ca. 160 cm.

2. A. Couvez, *Inventaire des objets d'art qui ornent les églises et les établissements publics de la Flandre occidentale*, Brugge 1853, p. 381, nr. 11.

3. Zie o.m. de recente gids *De H. Bloedkapel te Brugge*, Brugge 1963, p. 381, nr. 11.

dit schilderij is duidelijk op caravaggistisch-dramatische werking ingesteld. De voornaamste lichtbron is het goddelijk Kind zelf, dat zijn glans afwerpt op de gelaten der omstanders. Tevens is er een subsidiaire verlichting door een fakkel, die door één der zwevende cherubs wordt vastgehouden.

De schilder van dit nachtstuk is niet moeilijk te identificeren. Het is Theodoor van Loon (1581/2-1667), die in zijn van 1613 daterende *Aanbidding van de herders* (Afb. 2), afkomstig uit de voormalige kerk der Ongeschoeide Carmelietessen te Brussel ⁴, maar thans in de Koninklijke Musea aldaar bewaard ⁵, een variante met minder personages van dit schilderij heeft uitgevoerd. Ofschoon de figuren er veel dichter het vlak vullen — de schilder lijdt wel heel sterk aan *horror vacui* — en zij tevens van een meer gedrongen type zijn dan op het doek te Brugge, herkent men toch onmiddellijk dat de engelen in de linker bovenhoek van dit laatste werk de cherubs op het werk te Brussel zeer getrouw herhalen en dat, verder, in de detailbehandeling van gelaat en gewaad de treffendste overeenkomst bestaat.

Het grotere aandeel van de vrije ruimte evenals de meer uitgelengd weergegeven personages op het schilderij in de H. Bloedkapel zouden kunnen pleiten voor een meer geëvolueerd ontwikkelingsstadium in van Loons stijl, in vergelijking met het werk van 1613 in de Koninklijke Musea te Brussel. En inderdaad gaat, wat de hier genoemde kenmerken betreft, waardoor het werk onderscheiden wordt van het stuk te Brussel, de vergelijking zeer goed op met composities die ontstaan zijn in de loop der jaren 1620, d.w.z. in een periode uit van Loons loopbaan waarover men betrekkelijk goed ingelicht is. Hoofdwerken uit die tijd, waarin een met het tafereel te Brugge verwante conceptie vast te stellen is, zijn de ca. 1623-1626 uitgevoerde schilderijen van

4. Zie M. de Maeyer, *Albrecht en Isabella en de schilderkunst*, Brussel 1955, p. 209, 472 (doc. 282).

5. Inv. nr. 230.

de Onze-Lieve-Vrouwcyclus uit de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Scherpenheuvel ⁶. Een doek van omstreeks diezelfde jaren, waar het schilderij uit de H. Bloedkapel ook goed mee te vergelijken is, is de nog niet gepubliceerde maar traditioneel — en terecht — steeds aan van Loon toegeschreven *Geboorte van Christus* (Afb. 3), die in de Parkabdij te Heverlee bewaard wordt ⁷. In het gelaat van de Madonna op dat doek mag men wel hetzelfde type herkennen als in de H. Maagd op de Brugse *Geboorte*.

Vermeldenswaard in dit verband is ook dat Theodoor van Loon bij het begin der twintiger jaren van de zeventiende eeuw een zekere faam moet genoten hebben als schilder van Kersttaferelen. Zo heeft hij in 1623 een dergelijk werk uitgevoerd voor het hoogaltaar van de vroegere abdijkerk te Dielegem bij Brussel, terwijl een versie in de Gentse Sint-Martinuskerk van 1620-1623 dateert ⁸.

Door Thérèse Cornil is op overtuigende wijze de schatplichtigheid van de Italiëreiziger (in 1602-1608 en in 1628-1629) van Loon aan de Romeins-Bolognese classicistische traditie enerzijds en het Caravaggisme anderzijds aangetoond geworden ⁹. De zeer italianisante conceptie van het werk te Brugge is dan ook niet verschillend van de opvatting welke het overige oeuvre van de meester kenmerkt: de monumentaal gedrapeerde gewaden, zelfs van de schamele kledij der herders, het nobele profiel van de H. Maagd en de herdersknaap rechts, en niet in het minst, het reeds genoemde caravaggeske clair-obscur alsmede de plastische uitbeelding der personages zijn ook in dit schilderij dominerende stijlkenmerken.

Zoals Judson op gedetailleerde wijze heeft aangetoond in zijn studie over Gerard Honthorst, zijn dergelijke nachtstukken in laatste instantie terug te leiden tot de beroemde

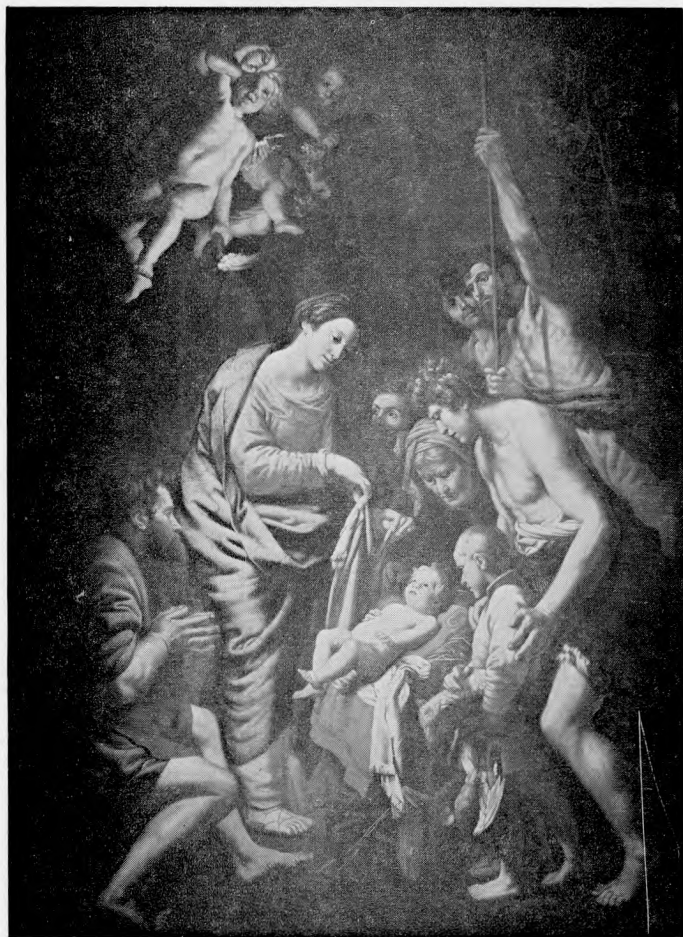
6. Zie o.m. H. Gerson & E.H. ter Kuile, *Art and architecture in Belgium 1600-1800*, Harmondsworth 1960, p. 139, met afb. nr. 122.

7. Doek; 170 x 245 cm.

8. Zie T. Cornil, *Théodore van Loon et la peinture italienne*, in *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, XVII, 1936, p. 193.

9. Id., *ibid.*, p. 187 e.v.

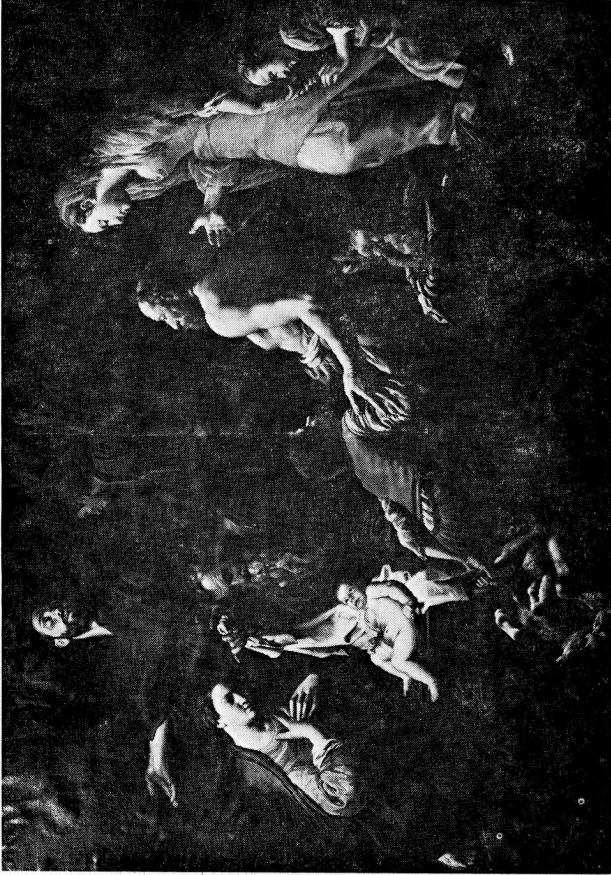
Afb. 1. Th. van Loon : De Aanbidding der herders.
Brugge, H. Bloedkapel.

Foto : A.C.L. Brussel

Afb. 2. Th. van Loon : De Aanbidding van de herders.
Brussel, Kon. Musea voor Schone Kunsten.

Foto : A.C.L. Brussel

Afb. 3. Th. van Loon : De Aanbidding der herders.
Heverlee, Parkabdij.

Foto : A.C.L. Brussel

Notte van Correggio, thans in de Gemäldegalerie te Dresden ¹⁰. Via zijdelingse Venetiaanse invloeden (Bassano!) zou dit type in de vroegbarokke Italiaanse en Nederlandse schilderkunst weer ruime populariteit hebben genoten: Camillo Procaccini ¹¹, Annibale Carracci ¹², Guido Reni ¹³, Gerard Honthorst ¹⁴ en, niet in het laatst, P.P. Rubens in diens vermaarde altaarstuk te Fermo ¹⁵ hebben in de grond op parallele wijze hetzelfde thema gevarieerd. Anderzijds is het niet licht voor van Loons compositie te Brugge een thematisch overeenstemmend voorbeeld terug te vinden, dat direct inspirerend zou gewerkt hebben. Veeleer is er een in de grote lijnen van de opbouw nogal opmerkelijke verwantschap te bemerken met Dominichino's beroemde meesterwerk *De laatste communie van de H. Hiëronymus*, in 1614 geschilderd voor de kerk van San Girolamo della Carità te Rome en thans in het Vatikaans Museum bewaard, een schilderij dat zeer vlug een geweldige vermaardheid heeft genoten ¹⁶.

Van Loons compositie is niet zonder invloed gebleven op het oeuvre van jongere Zuidnederlandse tijdgenoten. In de interpretatie die door de Gentse schilder Antoon van den Heuvel in 1649 van het Kerstthema gegeven is geworden in een altaarstuk in de dorpskerk van Rozebeke ¹⁷ mag men het voorbeeld van de Brusselse meester wel vermoeden, met name vooral in de motieven van de baardige herder links, die met gevouwen handen toekijkt, en de rechts van Maria

10. Zie afb. o.m. in G. Gronau, *Correggio; des Meisters Gemälde*, Stuttgart-Leipzig 1907 (*Klassiker der Kunst*, X), p. 132.

11. Zie afb. in J.R. Judson, *Gerard Honthorst*, 's Gravenhage 1959, pl. 67.

12. Zie afb. in J.R. Judson, o.c., pl. 72.

13. Zie afb. o.m. in A. Stix & E. von Ströhmer, *Die Gemäldegalerie des Fürsten von Liechtenstein in Wien*, Wenen 1934, pl. 16.

14. Zie afb. o.m. in J.R. Judson, o.c., pl. 12.

15. Zie afb. o.m. in H. Gerson & E.H. ter Kuile, o.c., pl. 59 (A).

16. Zie afb. o.m. in E. Waterhouse, *Italian baroque painting*, Londen 1962, p. 17.

17. Zie D. Roggen, H. Pauwels & A. de schryver, *Het Caravaggisme te Gent*, in *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, XII, 1949-1950, p. 300, met afb. 7 op p. 299.

opblikkende Jozefsfiguur. De belangstelling vanwege van den Heuvel, één der zogeheten Gentse caravaggisten, die in feite minstens even veel door het Romeins-Bolognese classicisme is beïnvloed geworden, hoeft niet te verwonderen; in van Loons werk kon hij immers de opvattingen van een gelijkgestemd kunstenaar vinden, net zoals hij die gezocht had voor zijn interpretatie van de *Bewening van Christus*, te Belsele-Waas ¹⁸, waar hij duidelijk bewijst te hebben gekeken naar het beroemde altaarstuk in de Sint-Baafskerk te Gent, dat in 1633 werd uitgevoerd door Gerard Honthorst ¹⁹, die andere tijdgenoot, wiens oeuvre, analoog met dat van van Loon, zo treffend de invloeden vanwege de beide dominerende en in zekere mate concurrerende richtingen in de vroeg-barokke Italiaanse zeventiende eeuwse schilderkunst aantoont. Of hier tenslotte geïnspireerd werd door het werk te Brugge waarvan wij de herkomst niet konden achterhalen, ofwel door een replek ervan ²⁰ of nog een ander verwant schilderij, bijv. het verloren geraakte doek uit de voormalige Jezüetenkerk te Gent, waarop hetzelfde thema was uitgebeeld en dat, te oordelen naar de beschrijving in de veilingscatalogus van het in 1777 openbaar verkochte kunstbezit der onder Maria-Theresia opgeheven Jezüetenorde ²¹, een wel vergelijkbare stoffering had, kon niet uitgemaakt worden.

H. Vlieghe

18. Id., *ibid.*, p. 294, 296 (afb. 4).

19. Zie J.R. Judson, *o.c.*, p. 169, nr. 51.

20. Van meer dan één werk van Theodoor van Loon bestaan trouwens repleken. Hier zij o.m. verwezen naar de drie bewaarde versies van de *Aanbidding der Wijzen* in de Begijnhofkerken te Mechelen, Brussel (afb. in T. Cornil, *l.c.*, p. 207, pl. IX) en Diest (afb. in P. d'Arschot & G. Vanderlinden, *Diest, inventaire des peintures*, Brussel 1958, p. 43, nr. 11).

21. De beschrijving in de veilingscatalogus *«Jésuites de Gand, Ypres, Courtrai, Tournai et Bruges»*, Gent 5 V 1777 (bij Lannoy), nr. 6, luidt als volgt: «L'Adoration des Bergers, La Ste. Vierge & l'Enfant JESUS sont entourés de Bergers & de Femmes qui forment une multitude agréable & bien entendue. Toutes les têtes en sont belles & bien expressives; dans les nues il ya deux Anges qui soutiennent le Gloria in Excelsis»; dit stuk was 14 voet 2 duim hoog en 10 voet 8 duim breed.

Oorkonden en Mededelingen

DE TARIEFLIJST VAN GERECHTELIJKE BEDEVAARTEN VAN GERAARDSBERGEN EN VAN GENT

Het nummer 32bis van de «charters» in het stedelijk archief van Geraardsbergen is een klein perkamenten «privilegie- en keurboek» uit de 15de eeuw ¹.

De stukken die in dit soort vademecum in afschrift zijn samengebracht, zijn niet alle gedateerd. Op grond van de gedateerde stukken heeft archivaris Dr. L. van Werveke in 1935 voorlopig de data 1409-1421 in zijn Inventaris (nr. 1390) opgegeven ². Bij nader onderzoek blijkt dat het kleine handboek niet vóór 1434 kan gekopieerd en samengesteld zijn. De eigenlijke datum ligt mogelijk ca. 1450 of zelfs wat later.

De ff. 30v-36 bevatten een tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten. Die lijst brengt eerst een selectie van tien bedevaarten die in nieuwe munt werden omgezet: «ghevaluert alsoet behoert naer de costumen van Gheroudsberghe». Die «valuacie» veronderstelt kennelijk de munthervorming in 1434 doorgevoerd door hertog Filips.

Op die korte lijst, die de meest praktische bedevaarten voor de schepenbank van Geraardsbergen bevat, volgt de lange tarieflijst van Gent. In totaal 165 bedevaarten, die alle in oude munt worden opgegeven, met de inleidende nota: «dat het bedrag van ieder bedevaart uit die oude lijst met drie dient vermenigvuldigd te worden».

Een Gentse lijst (die we *Lijst A* zullen noemen) werd in 1835 uitgegeven door Cannaert naar een ongedateerde versie uit de Witten-bouc van het Gentse stadsarchief ³. De

---

1. Afmeting van de katernen: 20 x 12 cm. Telt 88 folio's (moderne foliëring). Titel f. 1: Privilegen van Gheroudsberghe». Bewaard op Rijksarchief Ronse, fonds Geraardsbergen.

2. L. van Werveke, *Inventaris van het archief der stad Geraardsbergen onder het oud regime*. Tongeren 1935. - Ik dank Dr. J. Mertens, archivaris te Brugge, die zo vriendelijk was mijn aandacht te trekken op de inhoud van dit belangrijk handschrift.

3. J.B. Cannaert, *Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen*, Gent, 1835, p. 351-358. - Deze versie werd overgenomen door E. van Cauwenbergh, *Les pèlerinages expiatoires et judi-*

lijst van Cannaert telt 176 bedevaarten, d.i. 11 meer dan onze Gentse lijst uit Geraardsbergen, die we als *Lijst B* zullen aanduiden ⁴.

Een vergelijking van die twee lijsten wijst erop dat een kritische studie van de verschillende versies van de Gentse tarieflijst een dankbare «Vorarbeit» zou zijn. Naar onze kennis heeft geen ander provincie der Nederlanden zoveel vergelijkingsmateriaal te bieden als daar ligt in de uitvoerige lijsten uit onze oude graafschap. Gent, Aalst, Dendermonde en, last not least, Oudenaarde met zijn kortere maar zeer vroege lijst uit 1338, staan vooraan in die eigenaardige vorm van gerechtelijke literatuur, die ook velerlei illustratieve gegevens bevat voor de kultuurgeschiedenis.

De elf additionele bedevaarten in Lijst A zijn:

1. Een zestal «verre» bedevaarten:
  - «Te Sinte Benedictus te Linden loe» (Saint-Benoît sur Loire), gesteld op 4 lb. 10 s. par.
  - Tonser Vrouwe te Sarclat Cameraen 15 s.
  - Tonser Vrouwe te Godsbuer (?), 4 lb.
  - Te sente Martins te Menche (Mainz), 3 lb. 10 s.
  - Ten helegghen bloede te Wilsnaken, 6 lb.
  - Te sente Pieters te Warendin in Ongerien (Warasdin in Kroatië-Slovenië), gesteld op 15 lb. par.
2. Vijf nabijgelegen bedevaarten, waarvan een in Brabant en vier in Vlaanderen, die als «nieuwkomers» uit de jaren 1450 (en later ?) moeten beschouwd worden:
  - het heilig Kruis van Asse, 7 s. par.
  - O.L.Vrouw te Ruiselede, 5 s.
  - O.L.Vrouw te Gottem, 4 s.
  - Sint-Laureins te Zelzate, 3 s.
  - Sint-Daniël te Beervelde (onder Destelbergen), 2 s.

Onder de zes «verre» bedevaarten brengt vooral de bedevaart naar het Heilig Bloed te Wilsnack een belangrijk element voor de datering van de lijsten.

Het Sakramentswonder van Wilsnack dateert uit 1384. Het Brandenburgs dorp wordt, in onze Nederlandse gewes-

---

ciaires dans le droit communal de la Belgique au moyen âge, Leuven, 1922, p. 223-227.

4. Een derde versie van de Gentse lijst is voorhanden in de Bibliothèque Nationale te Parijs, Nederlands fonds, Hs. nr. 5. Bij verdere studie van de tarieflijsten zou ook deze versie bij het onderzoek moeten betrokken worden. Enkele fragmenten daaruit worden, met veel verkeerde lezingen en interpretaties, medegedeeld door J. Toussaert, *Le sentiment religieux en Flandre*, Parijs, 1963, p. 732-734.

ten als bedevaart bekend in de jaren 1420-1430, blijkbaar wat vroeger in Holland en in Brabant dan in Vlaanderen ⁵.

De Gentse lijst A moet dan ook, op grond van de vermelding van Wilsnack, als een versie uit 1430 (terminus a quo) beschouwd worden. Andere bijzonderheden wijzen overigens naar het laatste derde van de 15e eeuw.

De lijst B, die Wilsnack nog niet heeft opgenomen, is een redaktie van vóór 1430 (en zelfs van vóór 1420), die nog onaangevuld in het kleine keurboek van Geraardsbergen werd overgeschreven in het jaar van de munthervorming van 1434 of later.

Het slot van het dokument regelt de kalender van de uitspraak en de uitvoering van de bedevaarten.

De verwijzing van Kerstavond verplicht tot afreis op Halfvasten; de verwijzing van Pasen heeft als termijn St.-Jansmis (24 juni); de verwijzing van Halfhoogst heeft als termijn St.-Maartensmis (11 november). De drie dagen van kollektieve afreis van boetepelgrims lagen aldus gespreid in het voorjaar, de zomer en het najaar.

Bij regeling door afkoop gold de termijn van de afreis als vervalddag voor de helft van de afkoopsom. De tweede helft moest dan betaald worden resp. op Sinksen, Bamis (1 oktober) en Lichtmis.

Het slot brengt de regeling tussen partijen inzake geneeskundige zorgen in verband met het misdrijf (onkosten van heelmeester), alsook de verrekening betr. wederzijdse kwetsuren.

De door ons genummerde tarieflijst wordt op sommige nummers toegelicht met bondige aantekeningen vooral van topografische en chronologische aard.

TARIEFLIJST VAN BEDEVAARTEN

De weghe om beternesse te doene ende elken wech ghevalueert in ghelde alsoet behoert naer der costumen van gheroudsberghe.

Te sente jacops in galissien 36 lb. p.

Tsente pieters te roeme 36 lb. p.

Tavignoen 18 lb. p.

Tonser vrouwen te rutsemadoen 21 lb. p.

Te vendome te ons heeren tranen 9 lb. p.

Tsente anthonis buten neveers 12 12 lb. p.

---

5. A. Viaene, *Het Heilig Bloed van Wilsnack - een bedevaart in het oude Vlaamse strafrecht*, in *Biekorf* 1968, 5-17.

- Te sente joes 3 lb. p.
 Te colene 6 lb. p.
 Tonser vrouwen te vrankevoerde 12 lb.
 Tsente anthonis in viennois 10 1/2 lb. p.

GHENDT :

Item volghen hier na de peelgrymagen ghevalueert naer de costume van Ghend in ouder munten, so dat elc pond maect 3 lb. par. ende elc van desen schellinghen 3 s. par. ende elken d. maect 3 d. parisise.

1. Tselichs kersts bi Ghend 12 d. par.
2. Tonser vrouwen te Vasveert 6 lb.
3. Tsente jacops in Galissien 12 lb.
4. Ten hoeghen Roeme 12 lb.
5. Te Rutsemadoen 5 lb.
6. Tsente juliens ten Briden 4 lb.
7. Te Vendome 3 lb.
8. Tsente moers bi Paris 40 s.
9. Tsente martins te Tours 3 1/2 lb.
10. Tsente katelinen te Rouaen 40 s.
11. Tsente joes 20 s.
12. Tsente loeys te Noyoen 30 s.
13. Te Sissoen 30 s.

-
1. Het Heilig-Kerst. - De oude parochiekerk (S. Salvator) van de St.-Baafsstede, in 1540 samen met de St.-Baafsabdij afgebroken. (Overgebracht naar de Noodgods-kapel in de Muide, waar de nieuwe parochiekerk werd gebouwd.)
  2. Vasveert. - Mnl. ook Valveert, Vauvert. Notre-Dame de Vauvert, bij Nimes (Gard); in 1270 bezocht door de H. Lodewijk en koning Jakob van Aragon; in Vlaanderen bekend in 1326. Vernield in 1562.
  3. Compostella. Was gelijkgesteld met een Romevaart. Einde 12de eeuw in Vlaanderen in gebruik. Als strafbedevaart bekend: Ieper 1274, Dowaii 1278, Gent 1306, Oudenaarde 1338, Brugge 1354.
  4. Ten hoghen Rome. - Over die benaming en de strafbedevaart naar Rome, zie *Biekerf* 1967, 5-14.
  5. Rutsemadoen. - O.-L.-Vrouw van Rocamadour. Over de populariteit van die bedevaart zie *Biekerf* 1966, 193-199.
  6. Saint-Julien en Brioude (Auvergne).
  7. Vendôme. - De beroemde bedevaart naar «Ons Heeren Trane» (La Sainte-Larme); zie *Biekerf* 1965, 184-188.
  8. St.-Maur-les-Fossés, bij Parijs.
  11. St.-Joos up de zee. - St.-Josse-sur-Mer, bij Montreuil (Pas-de-Calais). Uit Vlaanderen veel bezocht (Brugge 1373; Kortrijk 1420; Gent 1436).
  12. Sint-Elooi (Eligius) te Noyon.
  13. O.-L.-Vrouw van Soissons.

14. Te Doerneke 10 s.
  15. Te traillen te Risele 10 s.
  16. Tsente niclaeus te Warangeville 3 1/2 lb.
  17. Tonser vrouwen t'Aken 20 s.
  18. Ten drie coninghen te Coelne 40 s.
  19. Te Trieren 3 lb.
  20. Tonser vrouwen te Puus 5 lb.
  21. Te Verdelay ter magdaleinen 4 lb.
  22. Tonser vrouwen ten Bonen 20 s.
  23. Tsente eutropen in Poytau 4 1/2 lb.
  24. Tonser vrouwen te Tsaerters 50 lb.
  25. Tsente arnouts 50 s.
  26. Tsente wouters te Pontoise 40 s.
  27. Te Constantinoble tsente sophien 6 lb. gro.
  28. Tsente salvators in d'Esturie 9 lb.
  29. Tonser vrouwen te Roncevael 7 lb.
  30. t'Avignoen 6 lb.
  31. Ter keerssen t'Atrecht 20 s.
  32. Tsente auberts t'Egmont in hollant 40 s.
  33. Te Bordeaux tsente michiels daer de roede es daer god de helle mede brac 6 lb.
-
14. O.-L.-Vrouw («Notre-Dame Flamande») te Doornik.
  15. O.-L.-Vrouw van de Tralie (la Treille).
  16. De grote St.-Niklaasbedevaart (St. Nicolas-de-Port) bij Nancy in Lorreinen; ook ca. 1500 genoemd «Sinter Claes ter poorten».
  18. In de Dom te Keulen.
  19. St.-Matthias (Mathijs) in de kathedraal te Trier.
  20. Het grote bedevaartsoord Le Puy-en-Velay (Le Puy Notre-Dame) was zeer bekend in Vlaanderen, onder de benaming «Onse Vrouwe ten Putte» (al. Puts, Puuts).
  21. H. Maria Magdalena te Vézelay.
  22. Boulogne. Bedevaartsoord van de Franse koningen (Filips Augustus 1213), van de graven van Vlaanderen (Lodewijk van Male) en van de hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute. Zeer vroeg bekend als strafbedevaart (Rijsel 1242; Ieper 1274).
  23. St.-Eutropius te Saintes.
  24. Chartres. Bekend als strafbed. (Veurne 1324. Ieper 1372).
  25. St.-Arnou; in een Gents vonnis van 1367: «te sente Arnoude boven Parijs».
  26. Saint-Gauthier in de St.-Maartensabdij te Pontoise.
  28. Oviedo in Asturië, op de weg naar Compostella.
  29. Roncevaux in de Pyreneeën, op de weg naar Compostella.
  30. Over de route naar Avignon, zie *Biekorf* 1967, 10-13.
  31. De bekende wonderkaars in de Pyramidekapel van de «Confrérie des Ardents» te Atrecht.
  32. Adalbert, reisgenoot van Willibrord, begraven te Egmond.
  33. De «roede Gods» in de St.-Michielskerk te Bordeaux; zie daarover *Biekorf* 1963, 149-150.

34. Tonser vrouwen te Mussy by Chastillon 3 1/2 lb.
35. Te Mussy levesque 3 1/2 lb.
36. t'Amiens tsente jans 30 s.
37. tsente michiels int water t'Atrecht 20 s.
38. Tonser vrouwen te Kaerlepont by Noyoen 30 s.
39. Tsente Lodewijcs te Marsaillen 6 lb.
40. Tsente claus ten oosten baren in poeillen 18 lb.
41. Te sente michiels te Montgargaen tussen senter claus ende Napels 15 lb.
42. Tsente bartelmeeus te Bonnevent 15 lb.
43. Tsente andries in Salerne 15 lb.
44. Tonser vrouwen ter Pedegronte by Napels 14 lb.
45. Tsente marcs te Venegen 8 lb.
46. Tsente cyere te Nevers 4 lb.
47. Tonser vrouwen te Montenoeyen up 7.milen Nevers 4 lb.
48. Tsente lazarus t'Avalon in tbeghinsel van bourgoingnen up drie milen Verdelay 4 lb.
49. Tonser vrouwen te Saretot up drie milen Nevers 4 lb.
50. Tsente pieters beneden Verdelay 4 lb.
51. Tsente gillis in Provensen 6 lb.

-
- 34.-35. Mussy-sur-Seine, ook Mussy-l'Evêque bij Chatillon.
  38. Carlepont, 8 km ten Z. van Noyon, oud kruispunt.
  39. Lodewijk (1274-1297), kleinneef van koning Lodewijk IX, begraven bij de Minderbroeders te Marseille. De verering van deze jonge heilige verdrong enigermate de oudere pelgrimage naar «sente Victors te Marsalgen», alias «te Provende».
  40. St.-Niklaas te Bari (Apulië). Over de bedevaart naar «sente Claus ten Oestenbaren», zie *Biekerf* 1964, 321-325.
  41. Monte S. Angelo op de Adria (prov. Foggia). Beroemd heiligdom (in monte Gargano) van de aartsengel Michaël (legende van zijn rode mantel). Beneden de berg ligt de kruisvaardershaven Manfredonia.
  42. Benevento, gelegen op de pelgrimsweg Napels-Bari. Bartholomeus' relieken berusten in de kathedraal van Benevento. Die kerk heeft een eigen Heilig Jaar met eigen «porta sancta».
  43. Salerno; verwarring van Andreas met Mattheus, patroon van de kathedraal van Salerno?
  44. Santa Maria di Piedigrotta (Posilippo).
  45. Venegen: Venetië.
  46. Het heilig kind Cyrus vereerd te Nevers. Ook: «tsinte Cire, te sinte Chire».
  47. Montenoison (Vonnis Gent 1367: te Montenoison).
  48. Lazarus (van Bethanië) in de hoofdkerk van Avallon (Bourgogne). Verdelay = Vézelay.
  49. O.-L.-Vrouw van La Charité (Nièvre), op de Loire, ten N. van Nevers.
  50. Saint-Père (Pierre)-sous-Vézelay: een O.-L.-Vrouwkerk met bedevaart.
  51. Saint-Gilles (Gard). Vereerd door graaf Filips van de Elzas;

52. Tsente anthonis buten Nevers 4 lb.
53. Tsente jans te Roden int hospitaal 3 1/2 lb. gro.
54. Tsente priveets te Dizize 4 1/2 lb.
55. Tonser vrouwen ter proyen up 3.milen douzy in nevers 3 1/2 lb.
56. Tonser vrouwen te Confort in Neveers 4 lb.
57. Te sente clements int gheberchte up 9.milen Lyoens sur le rosne 4 1/2 lb.
58. Tsente jans kinne t'Aminos 17.milen boven Paris 50 s.
59. Tsente juliens te Mans 42.milen boven Parijs 3 1/2 lb.
60. Tsente martins te Claudres op de loere 3 lb.
61. Tsente maurissis te Angiers 4 1/2 lb.
62. Tsente nicasis te Riemen 40 s.
63. Tsente benignes te Digoen in bourgoengen 4 1/2 lb.
64. Tsente bërnaerts hoefde te Clerveaux 3 1/2 lb.
65. Tsente jans te Romans ten tsaertreusen int lant van savoyen 4 1/2 lb.
66. Tsente basseville ten tsaertreusen by Clemmeciis 4 lb.
67. Tonser vrouwen ende sente katelinen te Lincole 5 lb.
68. Te sente carins up 6.milen naer Gulke als naer als Coelne 50 s.
69. Tsente joes te Walpenberghe up twee milen Coelne 42 s.

---

zeer bezocht vanuit Vlaanderen (Ieper 1274; Gent 1306; Kortrijk 1319).

52. Antonius-abt; verering in verband met het kind Cyrus te Nevers (nr. 46).
53. Het Hospitaal van de Johannieters op Rhodos. Var. Dendermonde: «int spetael der Templiers».
54. Privatus te Decize bij Nevers.
55. Notre-Dame des Prouilles bij Nevers.
57. Saint-Clément-les-Places, bij Lyon.
59. Le Mans (Julianus, bisschop).
60. Saint-Martin te Cure (Loire).
61. Mauritius (van het Thebaans legioen) te Angers.
62. Nicasius van Reims (bisschop, stichter van de kathedraal).
63. Benignus te Dijon.
64. De abdij Clairvaux.
65. De kartuize van Romans.
66. De kartuize van Clamecy bij Nevers.
67. Kathedraal van Lincoln, Engeland.
68. Sint-Quirinus te Neuss (Rijnland). Gulke: Jülich. Over de bekendheid van Quirinus (Corijn), zie *Biekorf* 1951, 195-201.
69. Sint-Joos (Judocus) te Walberberg, dekenaat Hersel, distrikt Bonn. De oudste plaats van Joos-verering in Duitsland. De plaats, oorspr. Berg, werd «Walberberg» (mons sanctae Walpurgis) in 1075, toen de nieuwe verering van de hl. Walburgis werd ingevoerd. Joos was feitelijk vanaf 1100 alleen nog tweede patroon in die bedevaartkerk. (J. Trier, *Der Heilige Jodocus* 160. Breslau 1924).

70. Tsente ayeulz te Provins in champaignien 50 s.
71. Tonser vrouwen ten jeuden 2.milen boven conincsberghe 12 lb.
72. Te Eysterbach up 6.milen boven Coelne 55 s.
73. Tsente laureins te Venegen 14 lb.
74. Te Chyppres te famagous 4 lb. gro.
75. Te Mussy 4 lb.
76. Tsenter claeus in arrestaen 18 lb.
77. Tsente thomaes van Erfvoerde 6 lb.
78. Tsente jans te Beverlay 5 lb.
79. Tonser vrouwen te Lincole 6 lb.
80. Tsenter claeus te remude 5 lb.
81. Tsente gillis te Douvere 40 s.
82. Tsente pieters te Pieterborch 4 lb.
83. Tsente Emondsberghe 4 lb.
84. Tsente pieters te Jorc 5 lb.
85. Tonser vrouwen te Walsinghen 4 lb.
86. Tsente martins te Luke 7 lb.
87. Tonser vrouwen te Pize 7 lb.
88. Tsente ambrosis te Melanen 5 lb.
89. Tsente mesine 40 s.
90. Tsente francoys t'Assise 7 lb.
91. Tsente andries in Scollant 10 lb.
92. Tsente leus buten Orliens 3 lb.

-
70. Saint Ayou (Aigulphus) te Provins, de stad van de grote jaar-
markt in de Champagne.
  71. Koningsbergen (Kaliningrad) in voorm. Oost-Pruisen.
  72. De abdij Heisterbach o. cist. in het Zevengebergte.
  74. De havenstad Famagusta op Cyprus.
  77. Hereford (East Anglia), waar koning Ethelbert als heilige
vereerd werd.
  78. Beverley (East Riding of Yorkshire). Jan van Beverley was er
vereerd vanaf 1037.
  80. St.-Niklaas te Yarmouth in Norfolk; zie *Biekerf* 1965, 208.
  81. Dover (Kent).
  82. Peterborough (Northamptonshire).
  83. Bury St. Edmunds (Suffolk).
  84. De kathedraal van York.
  85. Walsingham (Norfolk), het Engelse Loreto (met «huis van
Nazareth»).
  86. De Domkerk te Lucca (Toskane), toegewijd aan St.-Martinus
(van Tours).
  87. Kathedraal van Pisa (Toskane).
  88. Kathedraal van Milaan.
  91. Saint-Andrews in Schotland. In Vlaamse vonnissen genoemd:
Kortrijk 1319; Gent 1362; Ieper 1365.
  92. Saint-Loup (Lupus) bij Orléans.

93. Tsente thomaes te Cantelberghe 40 s.
94. Tonser vrouwen te Salesbry 5 lb.
95. Tsente pauwels te Lonnen 3 lb.
96. Tonser vrouwen te Aucoirre 3 1/2 lb.
97. Tsente werners te Bacernac 3 lb.
98. Tonser vrouwen te Lubeke 6 lb.
99. Tonser vrouwen te Vrankevoerde 4 lb.
100. Tonser vrouwen te Clery boven Orliens 3 lb.
101. Tsente gervaes te Maestrecht 18 s.
102. Tonser vrouwen te Cluselin bi Lubeke 6 lb.
103. Tsente aelbrechts buten Zanbeke (sic) 9 lb.
104. Ten heleghe cruce in Stroemberghe 7 lb.
105. Tonser vrouwen te Straesborch 4 lb.
106. Tsente morissis te Vyanne 3 1/2 lb.
107. Tsente martins r'Orteghare 10 lb.
108. Tsente katelinen te mont Sinay (vacat)
109. Tonser vrouwen te Besanchoen 4 lb.
110. Tonser vrouwen te Hulsterloe 5 s.
111. Te Aigremort boven Avignoen 7 lb.
112. Tsente servins te Thoulouse 10 lb.
113. Ten heleghe cruce r'Orliens 3 lb.
114. Tonser vrouwen te Halle 8 s.
115. Tsente lambrechts te Ludeke 15 s.
116. Tonser vrouwen te Berbieres 24 s.

-
- 93-95. Canterbury, Salisbury, Londen.
  96. Auxerre (Yonne) in Bourgondië.
  97. Bacharach op de Rijn.
  - 98-99. Lübeck. Frankfurt (Main). Over de bedevaart naar O.-L.-Vrouw van Lübeck, zie onze mededeling in *Volkskunde*, 66e jg. 1965, 9-13.
  100. Notre-Dame de Cléry (op een heuvel tussen Orléans en Beaugency).
  101. Sint-Servaas.
  102. Mariabedevaart te Gollenberg (Cholm) bij Köslin in Pommeren; voorm. bisdom Kammin.
  103. Adalbert, bisschop van Praag, apostel van Pruisen en Bohemen, vereerd bij Danzig.
  104. Stromberg bij Münster in Westfalen.
  106. Mauritius te Vienne (Dauphiné).
  109. Notre-Dame des Buis, bij Besançon.
  110. Hulsterlo op de Kapelleberg in het dorp Nieuw-Namen; nu nog vereerd te Klinge.
  111. Aigues-Mortes (Gard), de oude kruisvaardershaven bij Montpellier.
  113. De beroemde H. Kruisrelikwie te Orléans.
  - 114-116. Luik. Verviers.

117. Tsente cornelis t'Inden 20 s.
118. Tsente katelinen t'Aernaue twee milen in gheenside conincs-berghe 14 lb.
119. Tonser vrouwen te Stamen up eene mile Coelne up den rij 42 s.
120. Te sente eerbouts jeghens Coelne up den rij 50 s.
121. Te sente maternen te Roederkerken up een half mile coelne up den rij daer men den eersten wijn drinct 40 s.
122. Tsente driaecs up drie milen na Coelne int graefscap vanden berghe 50 s.
123. Tsente esperis te Rue up de zee boven sente joes 5.milen 24 s.
124. Ten berghe ter noedgods up twee milen Aken 20 .
125. Tonser vrouwen te Convalencen boven Coelne 10.milen 55 s.
126. Tonser vrouwen te Basele 14.milen boven Straesborch 5 lb.
127. Ter Spelunken te sente marien magdaleenen 6 lb.
128. Tonser vrouwen de Quelgevillie te Fonteneels in Normandien bi Rouaen up 6.milen naer 50 s.
129. Te sente offeraens t'Abbeville in pontieu 30 s.
130. Tsente ventselacu in Praghen up ses weken varen ende keeren 7 lb.
131. Tonser vrouwen te Regensborch up de denaue 6 lb.
132. Te sente aelbrechts te Bresselau in pollanen up de riviere vander odere 8 lb.
133. Tonser vrouwen te Righe 18 dachvaerde boven der oderen 12 lb.
134. Tsente katelinen te Grevenroden 5.milen boven coelne 45 s.

-
117. Cornelimünster bij Aken.
  118. Arnaw bij Koningsbergen, voorm. Oost-Pruisen. Vonnis te Gent 1362 «te sinte Kathelinen te Harnau».
  119. Stommeln bij Keulen.
  120. Alias Erbouten, Everbouts (?) bij Keulen.
  121. Rodenkirchen, zuidelijke voorstad van Keulen (grote Rijnbrug). St.-Maternus is patroon van de wijnbouwers in Rijnland (Trier).
  123. Het Wonderkruis (uit het H. Land, zoals dat van Lucca en Dives) in de heerlijke oude «Chapelle du Saint-Esprit» te Rue (Somme); in vonnis te Brugge anno 1341: «te S. Desprits ten Rouwen, ten Helegghen Crusce» (*Biekorf* 1963, 134).
  - 125.-126. Koblenz. Basel.
  127. Maria Magdalena «t'spelunken», al. «ten Woestine»: La Magdelaine des Desers, de beroemde bedevaart naar Saint-Maximin in Provence en de Spelonk «Sainte-Baume» van Magdalena.
  128. Bij de abdij van Saint-Wandrille.
  129. Sint-Wulfram in de abdijkerk van Abbeville.
  130. Sint-Wenceslas te Praag.
  133. O.-L.-Vrouw van Riga. Vonnissen: Ieper 1370; Brugge 1391. Zie *Lexikon Marienkunde* I 534 sv.Baltikum.
  134. Gräfrath, sedert 1929 een stadsdeel van Solingen (Rijnland).

135. Ten Domme te Monstre up westvalen twee dachvaerde boven Colene 3 lb.
136. Te sente anastasiën in Constantinoble 6 lb gro.
137. Tsente mommelins tusschen sente Omaerts ende Watine 15 s.
138. Tonser vrouwen te Vabre in de Woestine (vacat)
139. Tsente willems int eertsche bisscopdom van thoulouse ende int bisscopdom van Vabre up drie dachvaerde Rutsemadoen. Daer sijn canoneke reguliere ende men draeght daer houtine schoen al dlant dore 9 lb.
140. Tsente thomaes in Indien, int keyserike van meze, up drie dachvaerde cathay 16 lb. gr.
141. Tonser vrouwen te Sardenay by damas 7 lb. gro.
142. Tsente hubrechts te Bottelsteine, achtiene milen boven Colene, te westvalen weert an 50 s.
143. Tsente stevins up de denauwe, in der weenden lant daer theuca leghet 13 lb.
144. Te sente olfs te Dronten in noerweghen 12 lb. gro
145. Te sente arnouts te Mets in lorreinen 4 1/2 lb.
146. Tonser vrouwen ten roeden leeuwe 8 lb.
147. Ten helegghen sacremente te kenreden 12 s.
148. Tsente michiels ten netelen 15 s.
149. Tsente rekiers in pontieu 24 s.
150. Te sente ewouts in elsatē 5 lb.
151. Tsente cristinen in toscanen 7 1/2 lb.
152. Tonser vrouwen ter veinster sterren 13 lb.
153. Tsente willems in galissien 13 lb.

Het klooster had een vereerde relikwie van Katharina (uit haar graf van de Sinaïberg) waaruit olie vloeide.

135. Domkenk te Münster.
- 138.-139. Mariabedevaart bij de oude bisschopsstad Vabre (Aveyron). In hetzelfde bisdom de beroemde kluis en (nog heden merkwaardige) abdij van Saint-Guilhem-le-Désert. Vonnis te Gent 1374: «t'onser vrouwen te Vabre in de wostine te sente Willems».
142. In het bisdom Keulen vormde Hubertus, samen met Antonius, Quirinus en Cornelius, het grote viertal «maarschalken», d.i. bijzonder machtige beschutspatronen.
143. De Sint-Stefaansdom te Wenen.
144. Sint-Olaf te Drontheim (Trondhjem).
147. Kenreden: Herkenrode.
149. Sint-Rikiers (Saint-Riquier), het oude Centulum, bij Abbeville.
150. Saint-Thiébaud te Thann in de Elzas.
151. Bolsena (Latium), de stad van het beruchte sakramentswonder dat plaatsvond in de St.-Christinakerk (met de nog heden zeer bezienswaardige Mirakelkapel).
- 152.-153. Twee satellietbedevaarten van St.-Jakob. O.-L.-Vrouw van Finisterre (Finis terrae), heiligdom gelegen op de kaap van die

154. Tsente ledenaerts in Limogen 5 lb.
155. Tsente pieters te Thoroud 10 s.
156. Tsente anthonis te Bursbeke 5 s.
157. Tsente genevefen te Paris 40 s.
158. Tsente jans in Angelijn 4 lb.
159. Tsente fiakers in Brie 40 s.
160. Tsente anthonis in vyanois 3 1/2 lb.
161. Tonser vrouwe ter Lucernen 6 lb.
162. Tonser vrouwen in Spiere up den rijñ 3 lb.
163. Tsente laureins in Geneven 7 lb.
164. Tonser vrouwen ter Bassejden 12 s.
165. Tsente gerijs te Camericke up den berch 15 s.

Hoemen peelgrimagen purren sal.

Dat huutgheven van kerssavont valt deen heelt over deerste payment te halfvastenen, ende dander heelt te tsinxenen daer na.

Item thuutgheven van paesschen valt over deerste payment deen heelt te sente jans messe, ende dander te bamesse daer na.

Item thuutgheven van half oexte valt deen heelt over deerste payment tsente martins messe, ende dandere te lichtmesse.

Ende elc sal sinen surgien betalen daer de contrarie niet af ghewyst en es.

Die peelgrimagen sijn ghewijst te gane, die sullen purren ten eersten termine vorseid, het ne ware dat eeneghe peelgrimagen ghewijst waren te gane in baten van den ghenen die ghelt weder gheven moet van quetsuren, dat den wille van den ghelde af te slane dat up sulke peelgrimagen staet sal staen in des gheens wille die ghelt weder gheven moet van quetsuren, al waert dat dander die peelgrimage gaen wilde.

A. VIAENE

---

naam, ca. 50 km ten w. van Compostella. In de nabijheid lag de St.-Willemskluis, een tegenhanger van Saint-Guilhem-le-Désert. Over die bedevaarten, zie *Biekorf* 1964, 113-116.

154. Saint-Léonard bij Limoges
156. Borsbeke, bij Burst, in Oost-Vlaanderen.
158. Angély bij Avallon in Bourgogne.
159. Te Saint-Fiacre bij Meaux, in de oude landstreek La Brie.
160. De befaamde St.-Antoniusabdij, in de streek van Vienne, links van de Rhône, bij St.-Marcellin (Isère). Voorm. Dauphiné. Eigen kloosterorde met kommanderijen (Belle) en zeer verspreid voorrecht van St.-Antoniusvarkens in de steden. Vonnissen: Gent 1371, 1377 «te Sinte Anthonys in Vyennesis».
164. O.L.-Vrouw te La Bassée bij Rijsel.
165. Géry (Gaugericus) te Kamerijk; het klooster door hem gebouwd op de hoogte buiten de stad, werd door Keizer Karel tot citadel omgebouwd.

NAAMLIJST VAN DE GEZINSHOOFDEN TE KLERKEN IN 1770

De gemeente Klerken, waarvan de oppervlakte eertijds nagenoeg 1705 ha. bedroeg, is sedert Houthulst in 1928 er als zelfstandige gemeente werd van afgescheiden, nog slechts nagenoeg 744 ha groot. Aan de geschiedenis van dat «Reizigers»-dorp, dat vooral door de bekende «BuschkanTERS of BuschkijTERS» van Houthulst befaamd was, werden in de laatste jaren twee studies gewijd¹. Die van de gemeente-secretaris, Jos. Desmyttere, *Klerken, dorp op de heuvel*, verscheen in 1954, en bevat alleen nieuwe gegevens over de laatste honderd jaar. Ook voor de belangwekkende studie over het volksleven, die Jos. Janssen in 1964 onder de titel: *Klerken in de goên ouden tijd* uitgaf, is dat het geval.

De geschiedenis van het oude Klerken vóór de Franse Omwenteling is ook door de vroegere navorsers weinig bestudeerd². De archieven van parochie en dorp, die sedert het tweede kwart van de 17e eeuw te grote dele bewaard zijn, bevatten vele en onbekende gegevens over de ontwikkeling van het dorp in de 18e eeuw³. Klerken kende immers in de tweede helft van die eeuw evenals het naburige Veurne-ambacht en de kasselrij Ieper, een belangrijke aangroei van bevolking⁴. Deze ging te Klerken gepaard met een ware her-

1. Voor de bijnamen van het dorp, vgl. J. Cornelissen, *Nederlandse volks humor op stad en dorp, land en volk*, dl. II (Antwerpen, 1929), blz. 196. Men sprak ook van «De vechTERS», en in de jongste tijd van «De Klerkse beetepLUkkERS», cf. (L. Dendooven), *Dit is West-Vlaanderen. Steden, gemeenten, bevolking*, dl. II (St.-Andries, z.d. 1960), blz. 752-757, waar men een grondplan van het dorp vindt.

2. Zie de bibliografie bij P. Allossery, *Geschiedkundige Boekenschouw over het huidige West-Vlaanderen in 't algemeen en zijne gemeenten in 't bijzonder*. Dl. II (Brugge, 1913), blz. 47-48, en L. De Wachter, *Repertorium van de Vlaamsche gouwen en gemeenten*, dl. III (Antwerpen 1945), blz. 184 en 100-101; dl. IV (Antwerpen, 1957), blz. 135-136 en 115-116.

3. Over de archieven, vgl. E. vanden Bussche, *Inventaire des archives de l'Etat à Bruges. Section première: Franc de Bruges, ancien quatrième membre de Flandre*. T. II, Registres. Brugge, 1884, blz. 253-254 (parochierekeningen), blz. 418-419 (kerkrekeningen en blz. 516 (parochierekeningen). Enkele stukken bevinden zich op het Archief van het Bisdom Brugge. Verzameling parochies, onder Klerken, en meer in het bijzonder in het Fonds Bisdom Ieper, Register 110, folio 2, n. 6.

4. Over die bevolkingsgroei, zie D. Dalle, *De bevolking van Veurne-ambacht in de 17e en de 18e eeuw*. Brussel, 1963 (Verh. Kon. Vl. Acad.), blz. 53-56.

opleving van de zielezorg. Vooral aan de verfraaiing van de kerk werd grote zorg besteed. Vanaf het einde van de jaren 1760 werd inderdaad een hele reeks werken uitgevoerd, die het gebouw en het mobilair geheel vernieuwden⁵. In 1768 begon men met het muurbeschoot rondom het hoogaltaar; het bestaande beschoot werd verwijderd en door een splinternieuw vervangen. Wat van het bestaande overbleef, werd in kleine loten aan de parochianen verkocht. In 1772 was het de beurt van de communiebank, en in 1774 bestelde men bij twee schrijnwerkers van St.-Winoksbergen een nieuw hoogaltaar, dat het jaar daarna door Pieter de Cau, «marbeleerder ende schilder» vooraan verguld en bezijden gemarbreerd werd. Dat zelfde jaar liet men twee nieuwe «synghebancken» vervaardigen, terwijl men in 1776 het middenkoor met muurbeschoot liet bekleden, om in 1778 ook de beide zijkooren, die van St.-Nikolaas en die van O.-L.-Vrouw op dezelfde wijze te verfraaien. In 1778 voegde men daar een antependium aan toe: het was blijkbaar een zeer bescheiden stuk, want het houtwerk werd aan een timmerman ter plaats toevertrouwd, terwijl de vrouw van de koster voor de bekleding zorgde. Die reeks herstellingen werd besloten in 1780 met het herschilderen van de gehele kerk; men had dat werk in aanbesteding gegeven, en het was Albert van de Walle uit Diksmuide, die het laagste aanbod had ingediend; voor nagenoeg 26 pd. gr. nam hij op zich het «lambercheersel in de kercke» te verven en de muren te witten.

Ook voor de liturgische benodigdheden werd gezorgd; de zilversmid Levis van Diksmuide herstelde in 1770 de «montaige» van de kelk en leverde een zilveren H. Oliebusje; bij de zilversmid Coene te Ieper werd in 1773 een nieuwe pateen besteld, terwijl men bij een niet genoemde tingietier twee nieuwe «engelsche tinnen wijnampullen» kocht. Bovendien schafte men zich in 1774 bij de drukker Moerman van Ieper een nieuwe Antiphonale en een nieuwe Missale aan.

In 1772 had men ook een nieuwe biechtstoel laten ma-

5. De uitvoering van de hier vermelde werken blijkt uit de kerkrekeningen (vgl. n. 2). W.H.J. Weale heeft in *Les Eglises du Doyenné de Dixmude. Notices historiques et descriptives suivies de nombreux documents*, dl. II (Brugge, z.d., 1874) blz. 214-215 enkel de voornaamste teksten uit die rekeningen uitgegeven. Van afzonderlijke bronverwijzing werd afgezien, men kan de tekst onder het betrokken jaar zonder moeite in de rekening terugvinden.

ken. Het ruwwerk werd besteld bij de plaatselijke timmerman Ferdinand van Overbeke, en de beeldhouwer Pieter Pilgrims van Ieper leverde de «snijderie», terwijl men in 1776 «een metalen cricke met waepen» voor die biechtstoel aankoopt. Het gold hier het aanbrengen van een tweede biechtstoel, noodzakelijk geworden door het aanstellen van een onderpastoor.

De pastoor Ivo Ignatius Depuydt had inderdaad in 1769 de procedure tot het verkrijgen van een onderpastoor in gang gezet ⁶. De bevolkingsgroei had hem verplicht de hulp van de paters Recoletten van Diksmuide in te roepen, en sedert twintig jaren stond één van die paters 's zondags voor de vroegmis in. De pastoor kon de hoofdman en de notabelen van de parochie van de «noodsaekkelictheyt van eenen cappelaen» overtuigen, en in 1769 vond hij in Anthonis Peellaert van Diksmuide, oud-schepen van die stad en notaris, een geschikte deskundige ⁷. Na eerst de instemming van de magistraat van het Brugse Vrije te hebben ingenomen, stelde Peellaert een verzoekschrift voor de bisschop van Ieper op. Daarin werd op de bevolkingsgroei gewezen, en vooral op de uitbreiding van de bewoning buiten de dorpskom, meer in het bijzonder, in de omgeving van het Houthulstbos, waarbij de nadruk werd gelegd op de ligging van de kerk in de Noordwestelijke hoek van de parochie en dus op een uur afstand van het Houthulstbos, waar «het meeste ghemeente ... teenemael ongelettert ende van soo aerme gestaethede [is] dat sij sonder hulpe van de disschegoederen ende aelmoessen van particuliere persoonen niet en connen subsisteren». De bisschop liet de zaak niet rusten; hij belastte de deken van de christenheid van het distrikt Diksmuide, P. van Genechten, pastoor van Merkem, met een «visite locael tot ondersouck van de nootsaekkelictheyt van eenen cappelaen», en daar Klerken onder het Brugse Vrije behoorde, onderwierp hij alvast het verzoekschrift aan het

---

6. Die procedure blijkt uit het stuk: «Necessitas vicarii 1770» op het archief van het Bisdom Brugge en uit de parochierekeningen op het Rijksarchief te Brugge (cf. n. 2). Naar de inlichtingen, die ik aan prof. kan. P. Declerck te danken heb, was pastoor Depuydt geboortig van Reningelst, begon zijn studies als seminarist van Ieper te Douai in 1728, en werd op 19 juni 1734 priester gewijd. Het is onbekend wanneer hij pastoor te Klerken werd.

7. Naar R. Pieters, *Geschiedenis van Dixmude naar de beste oorkonden*. Diksmuide, 1885, blz. 320, was hij schepen in 1772 en burgemeester van 1774 tot 1782.

oordeel van de drie Brugse rechtsgeleerden, J.F. Verhouve, J. Emmery en L. Kesteloot de jonge. Deze brachten op 5 mei 1770 een gunstig advies uit, onder het voorbehoud «soo langhe als deselve prochie van 700 ofte beth communicanten sal wesen voorsien». Op 6 juni beval de bisschop de zaak aan de tiendeheffers voor te leggen; het verzoekschrift werd op 12 juni aan de abdij van Anchin in de persoon van Bernard Emmanuël de Ghey, ontvanger van die abdij te Diksmuide, en op 15 juni aan S. Donaas te Brugge, in de persoon van Charles Coutteau, ontvanger van het kapittel, betekend. Het is onbekend welke houding de beide tiendeheffers hebben aangenomen, doch ernstige bezwaren schijnen zij niet te hebben doen gelden. Immers reeds het volgende jaar, in 1771, werd de onderpastoor aangesteld; ondertussen was pastoor Depuydt overleden. De nieuwe herder, Lenaard Jozef van Elslande, zette het begonnen hernieuwingswerk krachtdadig voort, en bleef zijn ambt waarnemen, tot de Fransen hem in 1797 uit het dorp wegvoerden ⁸.

De aankomst van de onderpastoor, Johannes Michiel Bouchout, bracht de zorg voor een behoorlijk onderdak mede ⁹. Daar de aanstelling slechts gold voor zover het aantal communicanten, dat op dat ogenblik 716 bedroeg, niet onder 700 zou dalen, ware het voorzichtig geweest zich vooralsnog aan een noodoplossing te houden. Het dorpsbestuur, en met name de hoofdman, Johannes Deseck, en de secretaris, Pieter Jozef Mergaert, dachten er anders over. Er zou een nieuw huis worden gebouwd. Er werd ten andere niet getreuzeld; onmiddellijk ging men aan het werk; men kocht de vereiste bouwmaterialen en stelde een metser aan. Onder de voornaamste leveranciers voor die bouw is men wel enigszins verwonderd Anthonis Peellaert te ontmoeten. Deze oud-schepen en toekomstige burgemeester van Diksmuide, die het ambt van notaris waarnam en als rechts-

8. D. Lescouhier, *Geschiedenis van het kerkelijk en godsdienstig leven in West-Vlaanderen*. Brugge 1926, blz. 308. Naar de inlichtingen, die ik aan prof. kan. P. Declerck te danken heb, werd pastoor van Elslande op 22 augustus 1728 te Ieper geboren, volgde in 1749 als seminarist de lessen bij de Jezuiten te Ieper, en ging de theologie studeren te Douai.

9. Naar de inlichtingen die ik aan prof. kan. P. Declerck te danken heb, werd onderpastoor Bouchout op 13 december 1743 te Diksmuide geboren, studeerde te Douai, en werd vermoedelijk in 1769 priester gewijd.

kundig raadgever van de parochie was opgetreden, versmaadde het niet de 61.500 bakstenen die voor de bouw vereist was, te leveren. In 1772 kwam het huis klaar; lang heeft de nieuwe onderpastoor het niet bewoond. In 1775 heeft hij inderdaad de parochie verlaten, en wordt op 18 augustus om dat jaar vervangen door «cappelaen Claerbout».

Onder de bescheiden die bij het verzoekschrift waren gevoegd, is van belang voor de nadere kennis van het dorpsleven te Klerken in die tijd, een naamlijst van de gezinshoofden met de aanwijzing van het aantal gezinsleden boven de elf jaren, en gevolgd door enkele belangwekkende toelichtingen over de toestand van de parochie. Hoewel men zich kan afvragen of de hoofdman en zijn secretaris bij het opstellen van die naamlijst gewetensvol nagegaan hebben of de kinderen wel aan de leeftijdsvoorwaarden (11 en 14 j.) voldeden, en in het belang van hun verzoek, niet enigszins die leeftijd hebben opgedreven, blijft dit stuk belangrijk genoeg om onverkort te worden afgedrukt.

NAAMLIJST

Pertinente ende prompte lijst van alle de menagen ofte huysge-sinnen, communicanten ende kynderen van der oude van elf tot veerthien jaeren complet, staende oock int corte communicanten te worden, met de naemen van de huysmeesters ende huysvrouwen, bevonden binnen de prochie van Clercken, plattelant van het Brughsche Vrije in Vlaenderen, onder het bisdom van Ipre, volghens de visite bij de onderschreven hooftman ende schrijver derselver prochie in de maendt meye 1770 daertoe ghedaen, als volght:

Naemen van de huysmeesters ofte huysvrouwen.	Nomers van de commu- nicanten	Nomers van kynders van elf tot 14 jae- ren complet
Alvooren, heer ende meester Ivo Ignatius		
de Puudt, pastor,	2	0
Jacobus Costenobel	6	0
Jacobus Maes	4	0
Sieur Joannes Igodt	3	0
J.B. vanden Broucke	3	0
Ferdinande Mahieu	2	1
Joannes de Sot	4	1
Jan Braem	3	0
Jan Matheus	2	0

Policarpus Laga	2	0
Isabelle van Duyfhuys	3	0
Philippus Potduvin	4	0
Jacques de Bruyne f. Pieter	3	0
Vidua Thomas Boeck	2	1
Joannes vanden Broucke	4	1
Pieter Bernaert	3	2
Jan vander Sype	4	1
Anthonius Sesien	5	0
Pieter Blancke	3	0
Joannes Reynout	3	0
Joannes Packet	3	1
Joseph Igodt	2	0
Benedictus Rijckaert	2	0
Joannes Verbeke	3	0
Vidua Joseph Muylle	6	0
Pieter vande Velde	5	1
Pieter Dhulster	2	0
Pieter Tant	3	0
Joseph Alberecht	4	2
Joannes Tant	2	1
Andries Albereght	7	0
Joseph de Meulenaere	2	1
Carel François Landtseune	6	0
François Reybrouck	4	0
Joannes van Raes	5	1
Jacobus de Sot	2	0
Franciscus Delporte	7	1
Vidua Philippe Hosten	1	0
Jacques Vercooren	2	0
Vidua Marcellus Verbrugge	1	0
Vidua Valentyn Derdaele	2	1
Jacobus Noé, d'oude	4	0
Jacobus Noé, de jonghe	2	0
Joannes Martin de Bruyne	2	2
Joannes Barberi	2	0
Vidua Pieter de Bez	2	0
Franciscus de Leu	2	0
J.B. Valentin	2	0
Jacobus f. Joannes de Bruyne	3	0
J.B. Castelin	2	2
Joseph van Ronse	4	1
Jacobus Clauw	3	0

Jacques de Ruytter	2	0
Joannes Schotte	3	1
Pieter de Corte	6	1
François Pollet	6	1
Spiridion de Wilde	2	1
Jan Gouwy	3	1
François de la Outre	5	1
Andries Florin	4	0
Joannes Ignatus de Bruyne	4	1
Philippe van Raes	7	0
Jan Baptiste van Driessche	6	0
Pieter van Thourout	2	1
Vidua S. Maddelin	2	1
Joannes Maddelin	5	1
Jan Lapierre	2	0
Carel Lapierre	2	0
Tobias de Clercq	4	0
Pieter Cappelle	3	0
Jacobus de Necker	4	0
Joseph Billiet	4	1
Laureins François	5	0
Joseph van Overbeke	7	0
Pieter de Necker	2	0
Joannes den Duyver	1	1
Ferdinande van Overbeke	2	0
Pieter vander Haeghe	4	0
Joannes Jacobus Muysen	4	0
Emanuel van Raes	2	1
Jacobus de Witte	3	0
Aernoud Verfaillie	4	0
Richardus van Hee	5	0
Antonius Messelier	7	0
Antonius Gyselen	3	2
Benedictus Jacques	5	1
David de Coker	4	0
Vidua N. Zonneman	1	2
Joannes Cussez	3	0
Ignatius Degriek	3	1
François de Clercq	2	0
Ferdinande Seys	2	0
Pieter Deseck	6	0
Vidua Alexander Amery	5	0
Joannes Hosten	4	0

Silvester de Pickere	2	0
Joannes Clarisse	3	0
Jacob Jonckheere	8	0
Pieter Cussez	4	0
Alexander Crombé	4	0
Alexander Kiecken	2	0
Pieter van Damme	6	0
Pieter Tribou	6	0
Vidua Jan Lavae	2	0
Emanuel de Backere	5	0
Kynderen Jacob Calewaert	5	1
Jacobus van Raes	5	0
François Calewaert	7	0
Jacobus Thevel	2	0
Thomas Masschelier	3	1
Franciscus Verfaillie	6	1
Vidua Pieter Beauprez	6	0
Emanuel de Clercq	2	0
Vidua Charles de Clair	2	0
Jan Verstraete	3	0
Pieter de Bever	2	0
Jan Amery	6	0
Jacobus van Dorpe	4	1
Jan Mahieu	8	0
Matheus de Wulf	5	0
Joannes Jacques	6	0
Pieter de Pape	3	0
Jan Lauwier	2	0
Pieter Braem	2	1
Leonard Deseck	7	0
Joseph Beun	5	0
Franciscus Robays	3	0
Joannes f. Jacob Carnier	4	0
Emanuel Heyndrycx	2	0
Philippus Pysson	2	0
Jan Baptiste Beauprez	2	0
Joannes van Staen	2	0
Joannes f. Emanuel Heindrycx	2	0
Simon Verslijpe	5	0
Jan Baptiste de Speghel	6	0
Pieter van Brabant	4	1
Pieter Verslijpe f. Joseph	3	1
Joseph de Wilde	2	0

Pieter de Ruytter	2	0
Vidua Joannes de Bruyne	7	0
Vidua Joannes vande Velde	1	0
Pieter Martinus Beauprez	6	1
Pieter Jacobus Carnier	2	0
Joseph de Bruyne	6	1
Joannes f. Philippe de Bruyne	2	0
François Vermeersch	2	1
François de Bruyne	8	0
Jan f. Anthonis Beauprez	4	0
Joannes f. Pieter de Bruyne	2	0
Pieter Vanden Bussche	4	1
Winocus de Bruyne	4	1
Vidua Pieter de Wilde, d'oude	2	1
Guillame Demeez	4	1
Jacobus Dumolin	4	0
Joannes de Bruyne f. Jacob.	5	0
Pieter Clauw	2	0
Jacobus de Wilde	3	0
Antonius Verslijpe	6	1
Bernardus Verslijpe	6	1
Christiaen Dumolin	4	1
Jacobus Reybrouck	2	0
Jan Baptist Dumoulin	4	0
Joseph Clauw	8	0
Christiaen Vermeersch	9	1
Pieter Verslijpe f. Nicolai	2	1
Joannes Verslijpe	2	0
Jacobus van Hee	2	0
Nicolaus Vermeersch	2	1
Pieter Joannes Pysson	6	0
Jacobus Sinnagel	2	0
Joseph Waterbley	2	0
Pieter Verslijpe f. Jan	5	0
Ignatius Bogaert	3	1
Joseph den Duyver	2	0
Joannes Beauprez	2	0
Joseph Bogaert	2	1
Jacobus Tant	2	1
Jacobus van Daele	5	0
Laurens de Bruyne	2	0
Carel Pieters	3	0
Emanuel Pieters	2	1

Jacobus van Brabant	6	0
Joannes van Brabant	3	0
Jacobus f. Ignatius de Bruyne	2	0
Vidua Pieter de Wijse	3	2
Jacobus de Wijse	2	2
Pieter Pieters	2	0
Innocentius Tant	3	0
Pieter Joannes Morisse	2	2
Dominicus Verbeke	2	1
Pieter Delhey	3	0
Pieter Mahieu	2	0
Vidua Juliaen de Wulf	1	0
Constant François Verbeke	2	1
Joseph Carnier	2	0
François Beauprez	2	0
Pieter Beauprez	3	1
Carel Beauprez	3	0
Jan Baptiste de Man	1	0
Joannes Dumoulin	2	0
Joannes de Cock	2	0
Pieter de Cock	3	0
Vidua Joseph van Staen	2	0
Vidua Pieter Vereenoghe	1	0
Vidua Jan Couvreur	1	0
Donaes de Man	5	1
Henricus de Grave, de jonge	2	1
... Verbeke	3	0
Pieternelle filia Jacob Verbeke et Cathrine filia Joos Alberegh, woonende met hun- ne ouders, hiervoren geobmitteert	2	0
Tsamen: 716		75
Tsamen: 208 menagen.		
Te weten, bij de kercke ende ontrent 't quart heure van daer, 42 menagen	140	12
Ontrent eene alve ure van de kercke ende daerboven, 82 menagen	276	25
Ende drie quart uurs van de kercke ende daerboven, 84 menagen	300	38

Aldus dese liſte van alle de huysgesinnen, huysmeesters, huys-
vrouwen, communicanten ende kynderen, als soontens ende doch-
terkens, van der oude van elf tot 14 jaeren complet, staende in
corten tijt oock communicanten te worden, bevonden in de voor-

seyde prochie van Clerckem, precijselijck ende ghetrauwelijck opgenomen, geformeert bij de onderschreven Pieter Deseck, hooftman ende Pieter Joseph Mergaert schrijver der gemelde prochie, daertoe binnen deselve gevacheert hebbende op den 1en, 2en ende 3en meye 1770, ende tot afmeten d'extendue van diere in 't leste van de maende april 1770. Toorconde ondertekent: Pieter Deseck hooftman, ende P. Mergaert.

TOELICHTINGEN

Reflectien nopende de menagen ofte huysghesinnen, communicanten, situatie, stant, grotte, gheleghentheyte ende extendue der prochie van Clerckem, plattelandt van het Brugsche Vrije onder het bisdom van Ipre.

Alvooren doet te noteren dat de prochie van Clerckem in haer selven begrijpt den nombre van 2300-1-60 roeden lants, volgens den terrier ten jaere 1686 gemaect door sieur Pieter de Vos geswooren lantmeter 's Lants van den Vrijen, boven noch 104 gemeten afgenomen ende geuniert in 's Majesteys bosch van Houthulst.

Voorts, dat deselve prochie is streckende suyt, oost ende noordwest beth als eene mijlle ofte heure in langde, ende ontrent eene alve mijlle in de breete.

Item, dat de kercke staet seer nabij op het noordwesteynde van diere, ontrent het ghescheid van dese ende de prochien van Woumen ende Eessene.

Voorts, dat d'extendue van de kercke suytoostwaert tot de Heirstbaillie ¹⁰, volghens de maete danof gedaen in de maendt april 1770 bestaet in beth als 1200 streckende roeden, wesende (tot 1400 in eene mijlle) 150 roeden meer als $\frac{3}{4}$ van eene mijlle.

Item, degonne van deselve kercke suytoostwaert tot het bosch van Houthulst, geseyt het Vrij Bosch, in beth als 1125 streckende roeden, sijnde 75 roeden meer als $\frac{3}{4}$ van eene ure.

Dat de weggen overal in den winter ende als het sterck regent, door de cleytaghtige aerde ende sleghen grondt teenemael inpraticable sijn soo tot de passage van menschen als beesten.

Item, datter op deselve prochie van Clerckem conforme de voorenstaende lijste bevonden worden 208 huysgesinnen, 716 communicanten ende 75 kynderen van beth als elf tot 14 jaeren complet, die oock in cas van swaere sieckten als communicanten souden moeten geadministreert worden, ende wanof een groot deel tot doen hunne

---

¹⁰. Heirstbaillie, nu Terrest, wijk van Houthulst, cf. K. de Flou, *Woordenboek der Toponymie*, dl. XV (Brugge 1934), kol. 778.

eerste communicie, oock nogh, als naer betaemen, daeghelijcx geleert worden.

Voorts, datter boven ende ontrent de drie quart heurs van de kercke bevonden sijn ter nombre van 84 huysgesinnen, 300 communicanten ende 38 kynderen van 11 tot 14 jaeren, boven ende ontrent de alve mijlle van de kercke 82 menagen, 276 communicanten en 25 kynderen ter oude van 11 tot 14 jaeren, ende ontrent een quart boven ende beneden 'tselve vanden bij de kercke maer den nombre van 42 menagen, 140 communicanten ende 12 kynder van 11 tot 14 jaer complet.

Vervolghens, het meeste ghemeente alsmede number van communicanten ende kynderen ten uytcante van de prochie ende seer verre van de kercke bij ende ontrent den voorseyden bosch van Houthulst teenemael ongelettert ende van soo aerne gestaethede dat sij sonder hulpe van de disschegoederen ende aelmoessen van particuliere personen niet en connen subsisteren.

Item, dat de gemelde prochie ende ten coste van de inwoonders derselver, sedert den jaere 1740 ende daervooren tot hedent den 3en meye 1770 ter assistentie van den heer pastor aldaer ende ten dienste van het gemeente, als teenemael noodtsaekelijck soo des sondaghs ende 's heylighdaegs als somtijds 's wekedaeghes, heeft geweest eenen tweeden priester religieus, soo tot celebreren de vroughmissen als tot andere noodtsaekelijcke diensten ende administratie van de heylege sacramenten, om reden aldaer sedert langen tijdt ontrent de 700 communicanten hebben geweest, ende ter causen voorschreven door den heer pastoor alleen niet en connen bedient worden.

Eyndelynghe, dat de prochiaenen van Clerckem geirne souden ende willen hebben eenen tweeden priester assistent, cappellaen ofte onderpastoor ten coste van d'eerweerde heeren geestelijcke thiendheffers aldaer, te weten, degonne van d'abdie van Anchin tot 2/3, ende degonne van het cappittel der cathedrale kercke van Sint-Donaes in Brugge, tot het resterende derde, soo op het fundament van alle hetgonne voorschreven als op het suffissant incomen van deselve geestelijcke thienden binnen de meergemelde prochie van Clerckem, doorgaende jaerlijcx beloopende meer als drie hondert en zes ponden grooten vlaemsch courant geldt.

Brugge. Archief van het Bisdom.
Klerken. Necessitas vicarii 1770,
katern van 8 folio's; f 2v-8.

E.I. STRUBBE

WERK VAN RIJCKAERT BROUCKMAN
EN ANDERE KUNSTWERKEN
IN DE KERK VAN ST.-LAUREINS

De Brugse beeldhouwer, Rijckaert Brouckman heeft, in het midden van de 17e eeuw, veel meubels gemaakt voor kerken in het Brugse Vrije. Voor de kerk van Damme maakte hij een preekstoel ¹, voor de kerk van Oedelem ook een preekstoel ², voor de kerk van Maldegem maakte hij een hoofdaltaar dat echter vervangen werd in 1742 door een altaar vervaardigd door Jan Van Hecke (beide werken zijn niet meer op hun plaats aanwezig). Voor datzelfde dorp maakte hij ook een preekstoel en sommige delen ervan zijn misschien in de huidige preekstoel verwerkt ³. Het is niet onmogelijk dat ook het St.-Annaaltaar in de kerk van Maldegem, een werk is van Brouckman. Boven dat altaar staat het jaartal 1653 en het was in dat jaar dat de beeldhouwer ook de preekstoel en het hoogaltaar leverde. Misschien is dat hoogaltaar in het St.-Annaaltaar veranderd toen Jan Van Hecke zijn nieuw hoogaltaar leverde. Ook voor de kerk an Oostkamp leverde Brouckman veel werk maar daarvan is alleen een biechtstoel overgebleven ⁴.

Om de stijl van Brouckman goed te leren kennen, moet men de kerk van St.-Laureins bezoeken. Daar zijn immers het hoofdaltaar, een prachtig gestoelte en een biechtstoel vervaardigd door Brouckman en goed bewaard. Het was rond 1654 dat al die mooie zaken in de kerk kwamen. In dat jaar althans werd de aanbesteding voor het hoogaltaar, twee zitsels en de communiebank, door Brouckman ondertekend ⁵. De communiebank is, in het midden van de 19e

1. R. Van den Berghe, *Geïllustreerde Gids van Damme*, blz. 66.

2. Rijksarchief Brugge, Kerkfabriek van Oedelem, nr. 17 (rekening van 1665 tot 1667).

3. De Potter en Broeckaert, *Geschiedenis van Maldegem*, Gent 1870, blz. 117.

4. A. Janssens de Bisthoven, *Een biechtstoel van Rijckaert Brouckman in de kerk te Oostkamp* in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1954, blz. 55 en 56. In dit artikel wordt ook nog werk van Brouckman vermeld te Stalhille, Klemserkerke en Snellegem.

5. Rijksarchief Gent, Kerkarchief van St.-Laureins (ongeclassieerd). Aanbesteding aan Rijckaert Brouckman, schrijnwerker te Brugge, van een hoogaltaar, twee zitsels en een communiebank in eiken en linden hout: «5 febr. 1654. Het hoogaltaar te maken van wagenschot conform het patron hem overgeleverd zo hier na volgt: van onder

eeuw, door de hedendaagse communiebank vervangen en ook aan het hoofdaltaar is reeds heel wat veranderd. De kolommen met de bekroning en het Lievevrouwbeeld zijn daar echter nog zoals zij in het bestek werden beschreven. Het gestoelte, aan beide zijden van het koor, is volledig gaaf bewaard. Brouckman maakte ook een preekstoel voor de kerk van St.-Laureins maar deze preekstoel zou, midden de 19e eeuw, naar de kapel van het klooster zijn overgebracht ⁶.

een wagenschot plankier, voort de onderste met de bovenste pytestaalen behoorlijk van groote met zes quieren en tusschen de piestoelen een nisse en daarnevens compertementen gelijk het paeteroen, voort vier colommen geel gesneden, voorts daerboven een friese in 't midden een tabeltente, voorts de listen van behoorlijke groote, voorts daerboven een cronement behoorlijk met O.L.Vrouwbeeld en daerboven een salvator.

Voorts nog twee beelden op de assen, beelden genaemd Sinte Laureins en Sinte Blasius, voorts nog twee frontispissen met twee inghels daerop mits dat de beelden moeten gesneden zijn van lindenhoudt.

Voorts moet hij, Brouckman, ook maken een communiebanck, lang omtrent 28 voeten al van waegeschoothout, met gedraeyde pilaerkens en daeronder een liggende friese gesneden met fruytaese en daervoren een voetbanck en boven de pilaerkens een vaese met loofwerck, gesneden alles conforme het model of pateroen.

Voorts moet hij, Brouckman, ook maken twee siegen, een voor de pastoor en de coster in te zitten en een voor de heer schepens en kerckmeesters in te zitten, welcke siegen moeten gemaect worden van vooren gelijk de communiebanck, voorts van achter met gedraeyde pilaerkens en daerboven een faese met loof gesneden met een liste daerboven, onder de pilaerkens een banck met gedraeyde pilaerkens en onder het planckier van deylen. Ende al het hout, zo van de oughen outaer ende de communiebanck ende de siegen, moet al van goed, schoon, droog waegeschodt zijn, voorts moet hij Brouckman, oock leveren al het ijsserwerck en het werck stellen op zijn kost. Het werck leveren zonder kosten, van uit het huis van Brouckman tot in de kerck. Som: 123 pond 6 sch. 8 gr. vlaams (één derde contant, dus 61 pond 2 sch. 5 gr., nog een derde binnen het half jaer daer na en het ander derde binnen nog een half jaer). Brouckman moet oock een lindeboom hebben die op het kerckhof staet noordoost van de kercke. Voorts is hij Brouckman oock schuldig de hogen outaer van achter de lucken.

[Ondertekend]: Judocus Blomme, pastoor, Adriaan Haerens, Rijckaert Brouckman, Abraham Van Teune, Pr. Heyne.»

6. Dit wordt beweerd in een geschiedenis van St.-Laureins, geschreven door pastoor De Swaef op het einde van de 19e eeuw (in handschrift bewaard op de pastorij). De hedendaagse preekstoel in de kerk dateert, volgens het zelfde handschrift, van 1856. Misschien heeft men toen ook de communiebank vernieuwd. De preekstoel in het klooster blijkt, volgens zijn stijl, uit het begin van de 19e eeuw te dateren.

Brouckman heeft zijn werk uitgevoerd toen Judocus Blomme pastoor was te St.-Laureins ⁷. Zoals in veel andere kerken werden hier herstellingen aangebracht na de beschadigingen tijdens de geuzenberoerten. Maar pastoor Blomme durfde het aan die herstellingen en verbeteringen luxueuser te doen uitvoeren dan in sommige andere kerken. Naast de hierboven vermelde werken kocht hij nog 15 standaarden van de H. Rozenkrans voor 70 pond. Hij deed ook een schilderij maken die 50 pond kostte en een zilveren vergulde remonstrans die meer dan 100 pond kostte. De schilderij werd door De Potter aan Jacob van Oost toegeschreven ⁸. Zij stelde de verrijzenis voor en zij werd, in 1890, boven het gestoelte gehangen ⁹. Wat de remonstrans betreft, die is nog altijd in de kerk. Hij werd in 1657 gemaakt door Chaerles Lijms, goudsmid, volgens een model getekend door Joos van Guylck ¹⁰. De remonstrans woog 116 oncen en kostte 1 pond en 1 schelling per ounce. Hij zou gebruikt worden op het hoogaltaar maar ook op het Lieve-Vrouwaltaar bij feesten van de H. Scapulier. Dat laatste altaar moest dan ook helpen in de betaling. Daarbij zouden speciale geldomhalingen gedaan worden en er zou een offerblok geplaatst worden. Eigenlijk had men het gewaagd die kostelijke remonstrans te doen maken omdat Joris Nuyt daarvoor 100 pond voorzien had in zijn testament. Het sterfhuis van die milde schenker was echter zwaar belast en de erfgenamen konden het geld niet geven. De wet van Maldegem legde dan ook beslag op nog te vereffenen schulden om toch nog iets te hebben. De goudsmid Lijms moest wachten tot 1661 vooraleer hij zijn geld kreeg.

Ook Rijckaert Brouckman moest, in 1658, een proces

---

7. Zie, in verband met deze pastoor, D. Verstraete, *Parochiaal leven in de 17e en 18e eeuw*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, nr. 7, blz. 98-99.

8. De Potter en Broeckaert, *Geschiedenis van St.-Laureins*, blz. 12, Gent 1870.

9. Handschrift pastoor De Swaef. - Volgens ooggetuigen, zou deze schilderij pas na de laatste oorlog uit de kerk verdwenen zijn maar niemand weet waar zij is. Er zijn zo veel kunstwerken uit onze landelijke kerken verloren gegaan, de parochianen zouden daar meer acht moeten op slaan. Zo werd b.v. te Ursel, een schilderij, toegeschreven aan De Liemaecker en de Geboorte voorstellend, uit de kerk naar de pastorij overgebracht. Deze schilderij stond gedurende veel jaren in de pastorij maar nu is de pastoor verplaatst en men weet niet goed wat er met dit kunstvol doek gebeurd is.

10. Gent, R.A., Kerkarchief St.-Laureins, ongeclassieerd.

inspannen om de laatste betaling voor zijn geleverd werk te bekomen. Pastoor Blomme had gehoopt dat de tiendenheffer, het kapittel van Doornik, zou tussenkomen in de onkosten, al was het maar in de betaling van de tiendenklok. Deze klok was ook hergoten en groter gemaakt. Maar Doornik liet weten dat de kerk van St.-Laureins veel te veel geld had uitgegeven. De communiebank, het hoogaltaar en het gestoelte hadden samen 123 pond gekost. Preekstoel en biechtstoel hadden samen 83 pond gekost. Doornik zegde dat het niet geoorloofd was zulke kostelijke zaken te maken in een troebele tijd. Daarbij kwam dan nog een schilderij van 50 pond, 70 pond voor standaarden van de H. Rozenkrans, een remonstrans van meer dan 100 pond en ten slotte had men nog voor 34 pond herstellingen gedaan aan de pastorie. Doornik beweerde dat de pastoor en de koster meer geld verdienen dan voorzien was en dat de parochianen ook konden helpen betalen. Het zijn inderdaad de parochianen geweest die de grootste som betaalden. In 1663 was alles betaald en de kerk gaf nu opdracht aan Jan Maes om een schilderij te maken voor het St.-Annaaltaar met een waarde van 26 pond. Deze schilderij stelde St.-Anna en haar echtgenoot Joachim voor. Zij is niet meer in de kerk aanwezig want zij werd, in 1756, vervangen door een schilderij gemaakt door Dominicus Plasschaert, schilderij die daar nu ook niet meer te zien is ¹¹.

D. VERSTRAETE

DE GEDENKSTEEN UIT HET GRAFMONUMENT VAN J. DE MATANCE - B. PARDO

Naar aanleiding van verbouwingswerken aan het huis nr. 17 van de Augustijnenrei te Brugge, kregen wij kennis van een gedenksteen, die aldaar in een muur was ingemetseld. Deze steen, in blauw arduin, meet 87 cm. hoog bij 112 cm. breed bij 8 à 8,5 cm. dik. Hij is goed doch niet ongeschonden bewaard: drie kanten zijn licht beschadigd maar zonder verlies van tekst; van de rechterkant is de beschadiging ernstiger zodat het laatste woord of de laatste letters van 16 regels verloren gingen. De tekst van het opschrift omvat negentien

11. Gent, R.A., Maldegem nr. 931.

regels in sierlijke Romeinse kapitalen, en betreft stichtingen van kerkdiensten tot zieleheil van Jan de Matance en zijn echtgenote Barbara Pardo.

Jan de Matance was burger van de stad Burgos in Spanje, die te Brugge als handelaar gevestigd was. In deze laatste stad maakte hij deel uit van de Spaanse natie en vervulde zelfs de waardigheid van consul. Hij was gehuwd met Barbara Pardo, eveneens van Spaanse afkomst¹. Volgens de tekst van de voormelde gedenksteen overleed de man te Brugge op 14 februari 1563 en de vrouw eveneens te Brugge op 9 oktober 1548. In de Brugse bescheiden wordt Jan de Matance nogal veelvuldig aangetroffen. Aldus wordt hij tussen 1521 en 1560 vernoemd in L. Gilliodts-van Severen, *Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges* (Brugge, 1901-1902) op blz. 280, 295, 299, 325, 343, 355, 378, en in L. Gilliodts-van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, dl. II (Brugge, 1905), op blz. 548, 590.

Hoe de gedenksteen in het huis van de Augustijnenrei is terecht gekomen blijft een open vraag. Wel is de oorspronkelijke bestemming ervan bekend: hij was een onderdeel van het grafmonument van Jan de Matance en Barbara Pardo in de voormalige Sint-Donaaskathedraal te Brugge. De tweede kapel van de rechterzijbeuk, te beginnen van de hoofdingang, was de Sint-Jozefskapel, ook genaamd de Sint-Antoniuskapel, de Sint-Catharinakapel, de kapel de Visch en de kapel de Matance. Het was in deze kapel dat de echtgenoten Jan de Matance-Barbara Pardo werden begraven. Aan de muur tegenover het altaar zag men het wapenkabinet van Jan de Matance; het omvatte bovenaan, in het midden, het familiewapen met daaronder de wapenrusting, bestaande uit wapenrok, sabel, handschoenen en sporen; langs de beide zijden de acht kwartieren. Tegen dezelfde muur was ook een prachtig grafmonument in renaissancestijl opgericht, met middenin de hierboven genoemde gedenksteen.

Wanneer in 1799 de Sint-Donaaskathedraal voor afbraak werd verkocht en in de volgende jaren tot de grond werd afgebroken, verdween het voornoemde grafmonument².

In zijn « Versaemeling van alle de sepulturen, epitaphiën,

1. De genealogie van de familie Pardo wordt aangetroffen in J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl. II, blz. 292-306.

2. Zie: A. Viaene, *Het einde van een kathedraal. De Sint-Donaaskerk te Brugge verkocht en afgebroken*, in *Biekorf*, dl. L (1949), blz. 169-180.

besetten, waepens ende blasoenen » van de Brugse kerken ³, geeft Ignace de Hooghe op blz. 89 v. van deel I een afbeelding van het wapenkabinet en van de tekst van de gedenksteen, op blz. 90 een afbeelding van het gehele grafmonument, en op blz. 90 v. opnieuw de tekst van de gedenksteen.

In het grafschriftenboek van Pieter de Molo, deel I, blz. 429 ⁴ komt eveneens een afbeelding van het wapenkabinet voor en op blz. 430 de tekst van de gedenksteen.

Een afbeelding van het wapenkabinet, van het gehele grafmonument en van de tekst op de gedenksteen worden ook aangetroffen in J. Gailliard, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, tome I : Bruges, Eglise cathédrale de St. Donat* (Brugge, 1863), respectievelijk op blz. 204, pl. XLII en blz. 205.

Ten slotte staat de tekst van de gedenksteen nog afgedrukt bij J. Gailliard, *Bruges et le Franc, ou leur magistrature et leur noblesse*, dl. II (Brugge, 1858), blz. 294.

Van het gehele grafmonument bestaan dus twee afbeeldingen en de tekst van de gedenksteen vinden wij op vijf verschillende plaatsen.

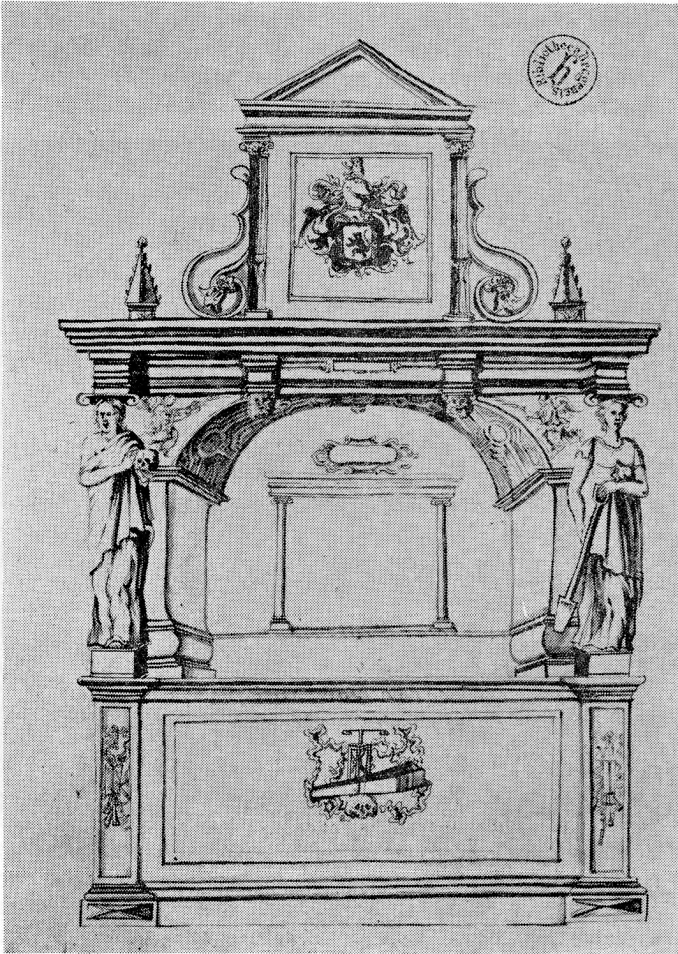
Ignace de Hooghe en Pieter de Molo waren ooggetuigen : zij leefden toen het grafmonument nog in wezen was en geven dus weer wat zij met eigen ogen hebben gezien. J. Gailliard daarentegen publiceerde zijn uitgaven toen de Sint-Donaaskerk en meteen het grafmonument reeds meer dan een halve eeuw waren gesloopt. Zijn bronnen waren de oude grafschriftenverzamelingen, waaronder deze van I. de Hooghe en P. de Molo ongetwijfeld op de eerste plaats dienen vermeld te worden.

De nu teruggevonden gedenksteen uit het grafmonument van Jan de Matance is ongetwijfeld van archeologisch belang, niet alleen als overblijfsel uit een voorbije periode, maar voornamelijk omdat deze steen ons bijzonderheden bijbrengt die niet door de verzamelaars en de uitgevers van onze oude grafmonumenten worden medegedeeld.

3. Beschrijving van dit handschrift, bewaard op de Stadsbibliotheek van Brugge onder nr. 449, in A. De Poorter, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Bruges*, Gembloux-Paris, 1934, blz. 506-507. Hoe het handschrift op de Brugse stadsbibliotheek terecht kwam, beschrijft A. Schouteet, *Herkomst van bs. 449 van de Brugse stadsbibliotheek*, in onderhavig tijdschrift, dl. LXXXV (1948), blz. 164-166.

4. Beschrijving van dit handschrift, bewaard op de Stadsbibliotheek van Brugge onder nr. 595, in A. De Poorter, *a.w.*, blz. 710-711.

1. Grafmonument J. de Matance
(Hs. de Hooghe, I, blz. 90)

Zo wordt nergens vermeld dat de gedenksteen van arduin vervaardigd was. Volgens J. Gailliard bestond het grafmonument uit witte en zwarte marmer met de beelden van albast⁵. Welnu, waar Gailliard van zwarte marmer gewaagt, moet daaronder voorzeker verstaan worden gepolijste arduin, dat veel gelijkenis met zwarte marmer vertoont. Overigens is de teruggevonden gedenksteen daarvoor een bewijs. De sterfdata van de echtgenoten de Matance worden door de gedenksteen duidelijk aangegeven : de man overleed op 14 februari 1563, de vrouw op 9 oktober 1548. Gailliard daarentegen geeft 3 februari 1563 en 13 oktober 1548 op⁶. Omtrent de soort en de grootte van de letters, waarmee de inscriptie op de gedenksteen was aangebracht, bestaan nu geen problemen meer. De afmetingen van de gedenksteen zelf leveren daarenboven betrouwbare elementen in verband met de afmetingen van het gehele grafmonument. Aldus kan nu met zekerheid worden gezegd, dat de afbeelding van het monument bij de Hooghe qua verhoudingen heel wat beter de werkelijkheid benadert dan de reproductie bij J. Gailliard.

Maar vooral belangrijk is dat de teruggevonden gedenksteen op nauwkeurige wijze de graad van betrouwbaarheid van de teksten, die in de grafschriftenverzamelingen werden opgetekend, illustreert. Dat de transcriptie veelal niet met de gewenste acribie werd verricht, valt al dadelijk te zien in de tekstverschillen van de vijf bekende afschriften. Daarom laten wij hierna de tekst van de gedenksteen volgen en geven daarbij de verschillen aan die in de werken van I. de Hooghe, P. de Molo en J. Gailliard voorkomen. Wat door beschadiging van de steen aan tekst verloren ging, wordt in onze uitgave tussen rechte haakjes aangevuld. Ook de verkortingen, op de steen door de gebruikelijke tekens aangeduid, worden in onze uitgave opgelost, doch met cursieve letter aangeduid, terwijl de regels door schuine streepjes worden onderscheiden en met cijfers tussen ronde haakjes zijn genummerd. Bij de aanwijzing van de tekstverschillen gebruiken wij de volgende afkortingen :

---

5. J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl. II, blz. 293 : « dans la chapelle St. Joseph, où l'on voyait contre le mur un très-beau tombeau en marbre blanc et en marbre noir, orné de deux figures, entourées de deux génies et d'emblèmes funèbres, le tout en albâtre ».

6. *Bruges et le Franc*, dl. II, blz. 293 ; *Inscriptions funéraires*, dl. I, blz. 205.

- H1 = I. de Hooghe, *Versaemelinge...*, I, blz. 90
 H2 = I. de Hooghe, *Versaemelinge...*, I, blz. 90 v.
 M = P. de Molo, *Grafschriften*, I, blz. 430
 G1 = J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dl. II, blz. 294
 G2 = J. Gailliard, *Inscriptions funéraires*, dl. I, blz. 205

Tekst van de gedenksteen :

(1) Ad Dei omnipotentis eiusque matris virginis Mariae ac [beatorum Ioannis] / (2) Baptistae et Barbarae omniumque sanctorum gloriam laud[em et honorem] / (3) magnificus et prudens vir D. Ioannes de Matance, Hispanus civita[tis Burgen] / (4) sis, pro animae suae et charissimae coniugis D. Barbarae Pardo, et omnium [fidelium] / (5) animarum refrigerio. Testamento suo pie cavit sacellum hoc [ornari] / (6) et mediante dote novem librarum grossorum annuarum super bonis suf[is sitis in] / (7) parochia Sanctae Crucis, vulgo dictis Ter Walleken, denario 2[4 assigna-] / (8) tarum perpetuum servitium missae quotidianae hora nona hi[c in perpe-] / (9) tuum celebrandae fundari cuius servitii praesentatio erit pe[nes heredem] / (10) proximum institutio autem penes decanum et capitulum. Praeterea [duos solem-] / (11) nes seu magnos obitus in choro singulis annis, scilicet... februarii et 13 o[ctobris diebus] / (12) in musica decantandos, cum erectione mensae pauperum 80 prebenda[rum in quolibet] / (13) obitu valoris qualibet octo grossorum, et celebratione duodecim missarum [pro defun-] / (14) ctis in vicinis altaribus tempore praedictorum obituum. Pro quibus adimp[li-] / (15) cantur decanus et capitulum mediante summa... librarum grossorum monetae F[landriae] / (16) per eos ab executoribus ob hoc recepta iuxta litteras desuper con[fectas]. / (17) Obierunt / (18) D. Ioannes de Matance fundator anno 1563 14 februarii / (19) D. Barbara Pardo eius uxor anno 1548 9 octobris. /

Tekstverschillen :

(1) *eiusque* : in H1 en G1 *eiusdem* ; *ac* : in H1 en G1 weggelaten.
 (2) *gloriam laudem* : in H1, G1 en G2 *laudem gloriam*. (3) *D.* : in H1, H2, M en G1 *Dominus*, in G2 *Dominus D.* ; *Ioannes* : in G1 *Ioannis* ; *Matance* : in H1 en G1 *Matanca*. (4) *pro* : in H1 en G1 *et pro* ; *charissimae* : in M *clarissime*, in G2 *clarissimae* ; *D.* : in H1 en G1 weggelaten, in M *Dominae* ; *Barbarae* : in H2 weggelaten ; *Omnium* : in G1 *oium*. (5) *pie cavit* : in H1, G1 en G2 *dicavit* ; *sacellum* : in H1 *sacello* ; *sacellum hoc ornari* : in G1 weggelaten.
 (6) *et* : in G1 weggelaten ; *grossorum* : in H1, G1 en G2 *grossarum*.
 (7) 24 : in M XXIV°. (7/8) *assignatarum* : in H1 *assignatum*. (9) *servitii* : in H1 *cervitii* ; *praesentatio* : in G1 weggelaten ; *penes* : in H1 *paenes* ; *heredem* : in H1 en M : *haeredem*. (10) *autem* : in G1

weggelaten; *penes* in H1 *paenes*, in G1 *penis*. (11) .. in H1 *8a*, in H2 3, in M *tertia*, in G1 8; 13: in M *decima tertia*. (12) *in*: in H1, G1 en G2 weggelaten; *musica*: in G2 *musicæ*; *decantandis*: in H2 *decantandis*; 80: in M LXXX; *prebendarum*: in H1 en H2 *praebendarum*. (13) *qualibet*: in H1 en G1 weggelaten, in G2 *quaelibet*; *octo*: in H1, G1 en G2 8; *grossorum*: in G1 *grossarum*; *celebratione*: in H2, M en G2 *celebrationem*; *duodecim*: in H1, G1 en G2 12. (14/15) *adimplentur*: in H2 en G2 *adimplendis*, in H1, M en G1 *adimplendis obligantur*. (15) ...: in G1 weggelaten; *grossorum*: in H1, G1 en G2 *grossarum*; *Flandriae*: in H1 *Flandricae*. (16) *ab*: in H2 *ad*, in H1 en G1 is de gehele reek weggelaten. (17) ontbreekt in H2. (18) in H1, G1 en G2: *IIIe 1563 3 febr.*, in H2 ontbreekt de gehele reek, in M werd *D.* opgelost in *Dominus* en werden de araabse cijfers door romeinse cijfers vervangen. (19) in H1, G1 en G2: *Illa 1540 13 octobre*, in H2 ontbreekt de gehele reek, in M werd *D.* opgelost in *Domina* en werden de araabse cijfers door romeinse cijfers vervangen.

De tekst van de gedenksteen werd in M nog aangevuld met: *Hoc fundatio augmentata est per Dominam Judocam filiam Domini Ioannis de Matance ad tres libras magnas annue denario XXIV.*

A. SCHOUTEET

Boekbesprekingen

L'Impôt dans le Cadre de la Ville et de l'Etat. Actes - De Belasting in het Raam van Stad en Staat. Handelingen. Pro Civitate, Historische Uitgaven, in -8°, n. 13 (Brussel) 1966.

Van 6 tot 9 september 1964 werd te Spa een internationaal colloquium gehouden over «De Belasting in het Raam van Stad en Staat». Aan het colloquium namen een veertigtal specialisten deel. De handelingen bevatten de uiteenzettingen die werden gehouden en de gecondenseerde tekst van de discussies die erop volgden. De opname van deze discussies moet toegejuicht worden: in feite vindt men er de op- en aanmerkingen van de overige deelnemers, zodat zij in wezen een fundamentele bespreking van de voorgedragen teksten zijn. Dit, alsmede de opmerkelijke wetenschappelijke waarde en het stimulerend karakter van de hier gepubliceerde lezingen, maakt het overbodig de bijdragen nog nader kritisch te willen ontleden.

Afgezien van het inleidend exposé en van de conclusies zijn een viertal artikels opgenomen, die vooral de Nederlanden aanbelangen. A. Verhulst besprak de overgang van het domaniaal financieuzen naar de staatsfinancies in een studie, betiteld: *L'organisation financière du comté de Flandre, du duché de Normandie et du domaine royal français du XIe au XIIIe siècle*. In deze stevig georganiseerde staten valt in de behandelde periode de overgang van de persoonlijke vorstelijke naar de publieke financies waar te nemen. Met het veranderende karakter van de financies valt ook een wijziging in de organisatie en het personeel samen. Deze periode zag de werkelijkheid voorwaarden voor een staatsfiscaliteit tot stand komen: regelmatigheid en algemeenheid.

In «*A la recherche d'une mesure des inégalités de fortune: l'apport des rôles fiscaux liègeois*», toont E. Helin aan dat de belastingsrollen ons kunnen inlichten over de sociale stratificatie van een bevolking. De auteur wijst erop dat bij dergelijke studies voorzichtig dient te werk gegaan, maar toont, hoofdzakelijk aan de hand van belastingen op het aantal vensters, aan dat deze werkwijze vruchten kan afwerpen.

J. Ruwet bestudeert «*Un facteur mal connu des économies de type ancien à travers la fiscalité. La consommation à Saint-Trond au XVIe*

siècle» aan de hand van een aantal consumptietaksen te Sint-Truiden. Merkwaardig — hoewel niet verrassend — is hierbij de tegenstelling tussen de opbrengst van het bier en de werkelijke prijs van de rogge enerzijds en de opbrengstcurve van smout, vlees, vis en wijn anderzijds.

De uiteenzetting van W. Dirksen bevat «*Enige opmerkingen over belastingheffing van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de 17e en 18e eeuw, in het bijzonder over inkomstbelastingen in Zeeland*. Na een uiteenzetting over de structuur en de componenten van het belastingwezen in de Verenigde Provinciën wordt Zeeland meer in het bijzonder behandeld, waarbij het modern en geperfectioneerd systeem van het belastingwezen duidelijk tot uiting komt.

Ook de andere uiteenzettingen vertonen grote verscheidenheid, maar behandelen toch alle een probleem dat verband houdt met de staatsfiscaliteit (F. Cazal, *Royal taxation in thirteenth century England*.) met de staatsfinancien en -fiscaliteit (O. Barkan, *Les particularités du système financier ottoman et son évolution du XVe au XVIIe siècle*), met stadsfinancien en -fiscaliteit (C. Violante, *Imposte diretta e debito pubblico a Pisa nel medioevo*. — G. Wunder, *Die Bürgersteuer (Beet) in den Südwestdeutschen Reichsstädten und ihre Verteilung auf die Wirtschaftlichen Gruppen der Bevölkerung*. — J. Kejr, *Les impôts dans les villes médiévales de Bohême*.) of met de wisselwerking tussen staat en stad. (R. Favreau-J. Glénisson, *Fiscalité d'Etat et budget à Poitiers, au XVe siècle*.)

Twee teksten die op het colloquium niet werden voorgedragen zijn eveneens opgenomen. De eerste van de hand van D. Mioc handelt, aan de hand van *Le livre du Trésor* van Constantin Brîncoveanu, over de fiscale last in de XVIIe eeuw in Valachie (Roumenie) en de tweede van A. Gieysztor heeft de grondbelastingen in Polen tijdens de XIVe en XVe eeuw als onderwerp.

Naast deze bijdragen dienen vermeld: de inleiding van M.A. Arnould, waarin heel wat problemen van de fiscaliteit aan de orde zijn. Vermelden wij: de verhouding tussen de stedelijke en vorstelijke belastingen, de historiografie van het belastingwezen in de verschillende landen en de technieken van het belastingwezen. In het «Algemeen Besluit» synthetiseert F. Vercauteren de verworvenheid van het colloquium. Stad en staat zijn evenzeer van belang voor het ontstaan en de kennis van het belastingwezen. In beide kaders heeft de fiscaliteit zich tussen de XIIe en de XIVe eeuw geregulariseerd en geïnstitutionaliseerd. De beden of de equivalenten ervan zijn zeer belangrijk voor het ontstaan van een permanent belastingwezen. Ook de belastingstechnieken en de sociale aspecten van de fiscaliteit wer-

den in de lezingen aangeraakt. Op dit terrein, alsmede op het terrein der geschiedenis van de belastingdoctrine en -theorie, blijft echter nog heel wat te doen.

Het colloquium werd dus gehouden rond een zeer complex en uitgebreid thema. De publikatie draagt alle kenmerken van dit opzet. De uiteenzettingen zijn stuk voor stuk merkwaardige bijdragen tot de kennis van het belastingwezen, maar tussen de bijdragen onderling is geen samenhang te bespeuren, tenzij dat alle betrekking hebben op de fiscaliteit.

Werkt deze werkwijze enigszins de eenheid van het geheel tegen, de vruchtbaarheid van de onderneming wordt er ten eerste door bevorderd: vergelijkingen in tijd, ruimte en werkwijze dringen zich op en werken stimulerend bij de studie van een zo complex en zo fundamenteel probleem als de organisatie van het belastingwezen, dat in feite aan de basis ligt van de werkingsmogelijkheden en de leefbaarheid van een georganiseerde maatschappij.

Toch kwam de werkwijze en de opvatting van de colloquia ook bij de deelnemers zelf ter sprake op de slotzitting en inderdaad zou het o.i. nuttig zijn een thematische beperking in te voeren, die dan trouwens de voorkeur verdient op een geografische. M.a.w. de studie van de vorstelijke fiscaliteit in de XIIIe eeuw in Europa of bvb. een colloquium over de middeleeuwse stedelijke accijnzen lijkt ons in staat aan het geheel meer eenheid te geven en het onderwerp van het colloquium zo niet uit te putten dan toch grondiger te behandelen.

Overigens sluiten wij ons gaarne aan bij de algemene conclusies van het colloquium «que ce colloque organisé par le Crédit Communal ait apporté, sinon une solution, tout au moins une contribution de choix à l'étude d'un problème dont l'importance est évidente pour tous».

J. MERTENS

R. HAELEWYN, *Torbout onder het Frans bestuur*. (Brussel), Pro Civitate, 1966, 8°, 99 blz., ill., krt. (Historische uitgaven, reeks in -8°, nr. 9).

Roger Haelewyn, de ijverige secretaris van de heemkundige kring «Het Houtland» te Torhout, ontving met dit werk de prijs Pro Civitate 1963 van het Gemeentekrediet van België, wat reeds een erkenning is van de waarde van deze studie. Zij wil inderdaad een spiegel zijn van het twintigjarig Frans bestuur (1792-1793 en 1794-

1814) in een kleine centraal gelegen provinciestad uit West-Vlaanderen. De auteur heeft geen enkele bron in archief, boek of blad ter zijde laten liggen om te komen tot een verantwoorde en overzichtelijke synthese op lokaal vlak van een beroerde tijd die diepe sporen heeft nagelaten.

In een eerste hoofdstuk volgt R. Haelewyn als een oorlogscorrespondent de Oostenrijkse en Franse troepen in hun strijd rond Torhout in 1792-1793 en in de maanden mei-juni 1794, die eindigde met een twintigjarige bezetting en annexatie door Frankrijk. De auteur beschrijft beknopt de nieuwe bestuurslichamen die door de Franse overheerser geschapen werden, als b.v. departement, kanton en later gemeente, alsook de moeilijkheden die op kantonaal en lokaal vlak oprezen om deze nieuwe instellingen van het nodige personeel te voorzien en de hun opgelegde taken uit te voeren. De ingrijpende maatregelen die het Frans bestuur hier trof en de reacties van de Torhoutse bevolking heeft R. Haelewyn met fijne speurzinnigheid achterhaald en in enkele bladzijden willen samenvatten. Begrijpelijkerwijze wordt grote aandacht geschonken aan de godsdienstvervolgung, de boerenkrijg en aan de conscriptie, maar in de hem geboden plaatsruimte heeft de auteur er toch te weinig kunnen over schrijven om de vele naakte historische feiten en geciteerde personen tot sprankelend leven te brengen. Schrijvend over het onderwijs te Torhout en o.m. over Lannée en Behaeghel is de schrijver wel op zijn best.

De lijst van de gesneuvelde en vermiste Torhoutse conscripts telt 38 namen. Zoals de auteur meent is deze opgave inderdaad zeer onvolledig en een aanvullend onderzoek in het archief van het Leidepartement zou zeker nog tientallen namen van Torhoutse gesneuvelden aan het licht brengen. Wij konden er terloops nog zes namen aan toe voegen.

Roger Haelewyn heeft met deze beknopte studie goed werk geleverd die niet alleen Torhoutenaren zal helpen inzien wat het Frans regime concreet geweest is. De mooie foto's die hij over oud Torhout in dit boek publiceerde, zijn waardevolle iconografische documenten.

Pro Civitate zorgde voor een mooie uitgave van deze bekroonde monografie. Haar interessant onderwerp zou ook voor andere steden en gemeenten breedvoerig moeten bestudeerd worden. In de studie van R. Haelewyn zullen lokaal-historici reeds nuttige wenken en perspectieven vinden.

V. ARICKX

M. DEBRUYNE, *Museum van Roeselaarse Honderdjarigen, historisch-folkloristische studie*. Roeselare, Druk. Uitg. Roularta, 1963, 78 blz. geïll.

M. DE BRUYNE en E. REYNAERT, *Branden en brandweer te Roeselare van de 15de eeuw tot heden*. Langemark, druk. N.V. Vonksteen, 1964, 211 blz., geïll.

Met een eruditie, een betere zaak waardig, liet M. Debruyne slag op slag twee werken verschijnen, met betrekking tot de geschiedenis van Roeselare. Zij horen thuis bij wat men, bij gebrek aan een beter woord, «la petite histoire» noemt.

Het «Museum van Roeselaarse Honderdjarigen» verscheen naar aanleiding van de viering van een honderdjarige die, spijtig genoeg, niet kan ondergebracht worden in de drie categorieën «centenarii» (de auteur schrijft graag latijn), die hij voorop stelt. De gevierde is immers noch «jure nativitatis», noch «jure stricto», noch, goddank, «jure mortis» Roeselaarse.

Een inleidend hoofdstuk onderstreept nogmaals dat de gerontologie een wetenschap is, die op haar tijd komt, vermits de ouderdomsgrens te Roeselare sinds de 18e eeuw verschoof van ca. 20 j. voor de helft der bevolking tot ca. 60 j. nu. De frekwentie aan honderdjarigen lijkt echter constant. Het hoofdstuk eindigt dan op een soort addendum nopens de mislukte viering van een bijna-honderdjarige die het iets te vroeg liet steken.

De volgende drie hoofdstukken behandelen, chronologisch, de honderdjarigen, waarover Roeselare zich mocht verheugen. Natuurlijk is weinig of niets geweten over de 17e en 18e eeuwse eeuwelingen: zelfs op hun leeftijd zijn zij moeilijk of niet te controleren.

Voor de 19e en 20e eeuw dan, maakt de schrijver een onderscheid tussen de «romantische honderdjarigen» van de 19e eeuw en de gewone eeuwelingen der 20e eeuw. Spijt de lange inleiding van de auteur, waarbij hij de romantiek van de 19e eeuwse gevallen tracht te verantwoorden, is ons toch ontsnapt waar het subtiel verschil ligt tussen de twee groepen. In de poëzie kan het moeilijk schuilen, of is er een verschil in gevoelswaarde tussen:

«Dank den Heer om al zijn gaven;
Hem, den Gever, geef Hem dank.
Heil, heer Muylle, jubilaris,
driemaal heil, en leef nog lang.», en
«Leef, waarde jubilaar VANNESTE ; Leef in zegen.
De Heer zij hier uw steun en namaals uw loon !
Heel Roeselare juicht u zegewensend tegen,
En biedt u bij dit feest de gouden jubelkroon.»

De scherpzinnige lezer zal misschien gemerkt hebben dat de eerste verzen uit 1944 dateren en dat het tweede kwatrijn (door ons in spelling verjongd) meer dan een eeuw ouder is; ons was dit niet opgevallen. De epiloog van het werkje «Besluit» genoemd, breekt een lans voor een verder doorvoeren van lokale folklore, ook in verband met het vieren van honderdjarigen. Wij lezen er «Zijn gelegenheidsgedichten en het volkslied niet méér van onze tijd?». Voor de gelegenheidsgedichten is het antwoord alvast: helaas, ja.

Ten slotte, tot aanvulling van de 14 in erratum verbeterde «zelduiveltjes» hebben wij, bij de lektuur enkele foutjes genoteerd. Blz. 21: «citografie»; blz. 27 «Ludevici»; blz. 46 «Virginia» en (1°) i.p.v. (10); blz. 27 «Register College ...»; blz. 52 «in verlof» i.p.v. met verlof. Anderzijds viel «officiële tronies van de personaliteiten» ons iets grofs t.o.v. waardigheidsbekleders.

Taalkundig hadden wij twee bezwaren; het eerste betreft de onjuiste termen «hoger» en «hierboven» voor «boven» of «eerder geciteerd» of zelfs, blz. 54-55 «hiernaast». Het tweede bezwaar ging om het woord «voetnota's», waar «voetnoten» moesten staan, maar in zijn volgend werk heeft de auteur de fout vermeden, zodat wij hem niet zwaar willen vallen daaromtrent.

In dezelfde trant, maar in samenwerking met de sekretaris van het Roeselaarse brandweerkorps, E. Reynaert, die de kroniek van 1896 tot heden bezorgde, verscheen van de hand van dr. jur. M. De Bruyne «Branden en Brandweer te Roeselare van de 15de eeuw tot heden», dit naar aanleiding van het «Nationaal Congres van de Koninklijke Belgische Brandweerefederatie». Het opzet van de schrijver is een «steentje bijdragen om de pyrohistoriografie verder uit te bouwen». Op het lokale vlak heeft de auteur zeker een prestatie geleverd om het weinige dat aan bronnen voorhanden was, aan het daglicht te brengen. In hoever dit een «steentje» is, laten wij gaarne in het midden. Het woord vooraf dat als titel juist draagt «De pyrohistoriografie» onderlijnt het gebrek aan «historische belangstelling» voor het onderwerp, maar wie het boek van de heren De Bruyne en Reynaert doorgelezen heeft, begrijpt waarom: ze is in feite niet interessant.

Hoewel niet bibliografisch-exhaustief, vinden wij het eerder droevig, dat bij de vele steden, die geteisterd werden door grote branden, Lissabon ontbreekt voor de 18e eeuw. Dichter bij ons missen wij node de stad Mechelen, waarvan de inwoners toch «maneblossers» heten. O.i. ware het van belang geweest na te gaan in hoeverre de vermeende brand van de Sint-Romboutstoren de weerslag was van de paniek die ontstond in 1546 bij de ontploffing van de Zandpoort en de ermede geopardande brand. De lektuur van een bijdrage van

de stadsarchivaris van Mechelen in de «*Messenger des Sciences Historiques*» van 1877 had de auteur kunnen voorlichten over de technieken gevolgd bij de brandbestrijding in de 17e eeuw.

De 1° paragraaf van het 1° hoofdstuk, 6 blz. lang, behandelt de brandbestrijding onder het Ancien Regime in het algemeen. Stippen wij hierbij aan dat, indien de eerste voorschriften ter brandbestrijding uit de 13e-14e eeuw stammen, de eerste vorm van brandverzekering voorkomt in een charter van 1241, uitgaande van schepenen en keurheren van Veurne (F. V(andeputte)-C. C(arton), *Chronica et Cartularium Sancti Nicolai Furnensis*, Bruges 1849, blz. 195).

Van blz. 21 af gaat het om de typische Roeselaarse aangelegenheden en dan kunnen wij de auteurs vertrouwen: de heer De Bruyne heeft praktisch alle archiefdocumenten gezien. Wij leren er dat de stad onder het Ancien Regime aan twee brandspuiten geraakte, die te groot waren om binnenshuis te kunnen blussen en hoe algemene maatregelen slechts getroffen werden vanaf de hervorming der brandweer door de revolutionaire instellingen; tot dan toe heerste het solidariteitsprincipe. Het eigenlijke brandweerkorps van Roeselare kwam, ten slotte, tot stand naar aanleiding van een brand op 26 januari 1840 uitgebroken, waar negen helpers op het crediet voor buitengewone uitgaven bedacht werden met een kleine som wegens hun «kloekmoedigen yver» bij het bestrijden ervan.

Om te besluiten twee vraagjes: waarom komen de reproducties van de ontwerpen van een oude spuit en van de 18e eeuwse steenput terecht in de 19e eeuwse geschiedenis, terwijl de brandweerlieden van 1963 hun portret helemaal vooraan krijgen?

Ten tweede, waarom laten de auteurs hun werk niet door een derde proeflezen? Dit zou vele drukfouten vermijden zoals blz. 20 in de voetnoten waar M. English en M. Diericks te lezen staat; of zelfs, maar misschien is het een uiting van droge humor, blz. 7: The fourth arm. A survey of fire-fighting *fast*, present and future.

Mogen wij de auteurs er voorzichtig op wijzen dat, omwille van de c, het Franse woord «recueil» is en niet «receuil».

Wij kunnen verder dit boek warm aanbevelen aan al de inwoners van Roeselare: zij zullen er zeker hetzij een familielid, hetzij een geboor in genoemd vinden.

L. DANHIEUX

Kroniek

PERSONALIA

Nekrologie Westvlaamse geestelijkheid. - De schrijflustige pastoor van Meetkerke, Jozef Geldhof, gaat verder met de publikatie van *Ne pereant. Necrologisch Jaarboek der geestelijkheid uit het bisdom Brugge*. De derde reeks (1966) is in 1967 verschenen met vijftien soms pikante, soms ontroerende, doch steeds objectieve portretten van overledene kollega's. De auteur heeft zich geen moeite gespaard om de nodige dokumentatie bijeen te brengen: meer dan 130 personen werden mondelings of schriftelijk ondervraagd. Of die vijftien overledene priesters graag hun portret hadden willen ondertekenen is een andere kwestie. Welk mens kan nu een andere mens op zijn juiste waarde wikken en wegen? De moedige portrettist zal waarschijnlijk nu en dan een blaam oplopen. Zijn initiatief wordt nochtans algemeen geprezen en betekent alleszins een belangrijke aanwinst voor de kerkgeschiedenis in West-Vlaanderen.

N. Huyghebaert.

In memoriam. - Op 31 december 1966 overleed de bekende Nederlandse historicus en «medespeler» in de Vlaamse Beweging, prof. dr. P. Geyl. Zie over hem o.m. J. Boogman, Pieter Geyl (1887-1966), in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 21 (1966-1967), 269-277; en A. Willemsen, Geyl en Vlaanderen, in *Ons Erfdeel*, 11 (1967-1968), 11-20.

Op 24 december 1967 overleed te Göttingen prof. dr. L. Delfos (° 3 september 1895). Hij publiceerde o.a. enkele studies over de Guldensporenslag, waarvan de belangrijkste is «1302 door tijdgenoten verteld» (1931), herwerkt in «Het avontuur van de Liebaards» (1952). In 1962 verscheen van hem «Kulturgeschichte von Niederland und Belgien».

L.D.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Liber Floridus. - In 1967 vieren de Rijksuniversiteiten van Gent en Luik hun 150-jarig bestaan. Bij die gelegenheid zal de Rijksuniversiteit te Gent in 1968 de uitgave bezorgen van het *Liber Floridus*, een geïllustreerde encyclopedie uit het begin van de 12de eeuw van

de hand van Lambert van Sint-Omaars, waarvan de autograaf in de Gentse Universiteitsbibliotheek berust. De «inleiding» wordt bezorgd door prof. dr. E.I. Strubbe en drs. A. Derolez; deze laatste bezorgt ook de transcriptie. Bovendien werd op 5 en 6 september van dit jaar in dezelfde bibliotheek o.l.v. prof. Strubbe een internationaal colloquium gehouden betreffende historische, kunsthistorische, codicologische en andere problemen rond dit handschrift. Mededelingen werden gehouden door R. van Caenegem, R. Derolez, F. Wormald, P. Schmidt, H. Swarzenski, Y. Lefèvre, J.M. De Smet, H. Bober en G. Lieftinck.

L. Da.

Bronnen religieuze geschiedenis. - Van 30-XI-1967 tot 2-XII-1967 werd te Brussel een colloquium «Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België» gehouden, ingericht door het Nationaal Centrum voor Religieuze Geschiedenis, de Vereniging voor Religieus-Wetenschappelijke Bibliotheken van België en de Vereniging voor Archivarissen en Bibliothecarissen van België. Algemeen Voorzitter was prof. L.E. Halkin, terwijl rijksarchivaris E. Persoons het Algemeen Secretariaat waarnam. In vier secties werd gehandeld over I. Middeleeuwen, II. Moderne Tijden, III. Hedendaagse Tijden en IV. Kerkelijke Archieven en Bibliotheken Nu. De teksten van de talrijke referaten werden vooraf aan de inschrijvers bezorgd. Vele ervan zijn fundamentele bijdragen waarvan de verspreiding op ruimere schaal met belangstelling tegemoet gezien wordt.

L. Da.

Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis. - Gegroeid uit een overeenkomst tussen het «Centrum voor landelijke geschiedenis» van de Katholieke Universiteit te Leuven en het «Seminarie voor Streekgeschiedenis en agrarische geschiedenis» van de Rijksuniversiteit te Gent, heeft dit centrum reeds enkele belangrijke publikaties in het licht gegeven. Vooral zijn hier te vermelden: G. Ballieu, *Inventaire des travaux de fin d'études rédigés pour l'Institut Agronomique de l'Université de Louvain dès ses origines (1878) à 1947* en *L'archéologie du village médiéval*. Het eerste is een werkinstrument dat voor Vlaanderen vooral van belang is omdat een groot aantal van de erin vermelde proefschriften monografieën zijn van, voornamelijk in West-Vlaanderen gelegen, hoeven. Het tweede werk is de publikatie van de handelingen van een colloquium dat op 25 november 1965 te Leuven werd gehouden. Het omvat vier delen: 1. Questionnaire; 2. Eléments de bibliographie générale; 3. Les composantes du village et leur problématique propre, en 4. Jalons pour la fouille des villages disparus.

J.A.M.

Oude meetinstrumenten. - In *Ons Heem*, 21 (1967), 145-147, wordt door dr. J.A. Mertens (Rijksarchief te Brugge) een oproep ge-

daan en om medewerking gevraagd voor het opmaken van een inventaris van bewaarde oude meetinstrumenten.

Monumentum. - In 1967 verscheen de eerste jaargang van een internationaal tijdschrift «Monumentum», uitgegeven door de ICO-MOS en gewijd aan de problemen betreffende monumentenzorg.

Provinciale wedstrijd voor volkskunde. - De jury voor de provinciale wedstrijd voor volkskunde 1967, bestaande uit A. Viaene, J. Pieters, R. van der Linden, J. Verbesselt en M. De Meyer, kende de prijs toe aan het «Oud Vlaams sagenboek» van H. Stalpaert. L. Dendooven bekam de eerste premie voor zijn «Boerenfolk in het Vlaamse kustgebied. Aantekeningen uit de jaren 1787 tot 1918» (fragmenten uit zijn veeleer historisch boek «Aantekeningen over de Nieuwe-Hazegras-polder te Knokke»); de tweede premie ging naar lic. L. Cumps «Onderzoek naar sagenmotieven ten zuiden van Brugge».

Orgels. - Als BRT-brochures 21 (1964) en 30 (1965) verschenen van G. Moortgat twee delen «Oude orgels in Vlaanderen», met inleidende biografische nota's over de orgelbouwers en foto's van oude orgels, vergezeld van historische en technische nota's.

Corpus Vlaamse Primitieven. - In 1967 verscheen het tiende deel van het *Corpus*: «La cathédrale de Palencia et l'église paroissiale de Cervera de Pisuerga». Dit deel (123 blz. tekst, 234 zwart-wit platen, 4 kleurplaten) werd geschreven door prof. dr. I. Vandevivere. Het is volledig gewijd aan twee werken — samen elf schilderijen — van een minder bekend 15de eeus Vlaams schilder, Juan de Flandes († 1519) die van 1496 tot 1504 hofschilder was van de Katholieke Koningen.

Het eerste besproken werk bestaat uit tien van de twaalf panelen van het «retablo mayor» van de kathedraal van Palencia dat voorstellingen uit het leven van Kristus bevat (kontraakt van 19-12-1509). Het tweede werk is een «Aanbidding der Wijzen» — oorspronkelijk het middenpaneel van een drieluik — bewaard in de kerk van Cervera de Pisuerga, maar waarschijnlijk ca. 1497 geschilderd aan het koninklijk Hof.

Juan de Flandes zou te Gent gevormd geweest zijn in het laatste kwart van de 15de eeuw; er zijn in zijn werken gelijkenissen aan te wijzen met Joos van Gent, Hugo van der Goes en de Meester van Maria van Bourgondië. I. Vandevivere, die een studie over Juan de Flandes voorbereidt, heeft de twee hier besproken werken grondig onderzocht; ze zijn inderdaad voor de studie van J. de Flandes' stijl-evolutie bijzonder belangrijk daar ze zijn eerste en laatste werk in Spanje zijn.

Nieuws-, vak- en kiesbladen in West-Vlaanderen. - In de Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent verscheen in 1967 de «Inventaris van nieuws-, vak- en kiesbladen aanwezig in de Centrale Bibliotheek, het Seminarie voor hedendaagse geschiedenis en het Seminarie voor perswetenschap» van de Rijksuniversiteit te Gent, door F. Vandenhole. Deze inventaris is voor West-Vlaanderen van belang. Daarin worden vooreerst al de bladen alfabetisch opgesomd, voorzien van bibliografische annotaties. Daarop volgt een geografische en chronologische index per land en per stad. Hierin komen drie oorlogbladen voor, uitgegeven tijdens de eerste wereldoorlog, die rechtstreeks West-Vlaanderen aanbelangen. Het zijn: «An Flanderns Küste. Kriegszeitung für des Marinekorps», «Bree aan den IJzer. Oorlogsblaadje voor de soldaten van Bree en omstreken», en «Het Roeselaernaarki». Verder worden daarin bladen vermeld, die gedrukt werden te Brugge, Diksmuide, Gistel, Ieper, Kortrijk, Marke, Menen, Oostduinkerke, Oostende, Poperinge, Roeselare, Rumbeke, Sint-Michiels, Stavele, Tielt, Torhout en Waregem.

Aan de stijgende belangstelling van de historici voor de periodieke pers komt deze Inventaris op doelmatige wijze tegemoet.

A.S.

Volkskundige bibliografie. - Sinds 1964 verschijnt o.l.v. prof. dr. K.C. Peeters de «Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Systematische Registers op Tijdschriften, Reekswerken en Gelegenheidsuitgaven». Het derde deel (1966) bevat de registers op *Rond den Heerd* (1865-1902), opgemaakt door D. Callewaert; het vijfde deel (1967) behandelt 21 Westvlaamse tijdschriften, en is het werk van Chris. Vercruyssen.

De opvatting van de ganse reeks is identiek: een kort overzicht van de geschiedenis van het tijdschrift, een systematische inventaris van de inhoud volgens het internationale volkskundige classificatieplan van Hoffman-Krayer (bijdragen en recensies worden afzonderlijk behandeld), een inhoudstafel (eveneens in twee afdelingen), index op de medewerkers en index op de auteurs van gerecenseerde werken, tenslotte een zaakregister.

We willen hier enkele opmerkingen formuleren over de delen III en V.

Een eerste aanmerking die wij hierbij kunnen maken is van louter materiële en praktische aard: ware het niet wenselijk de inhoudstafel van de «bijdragen» en de «recensies» tot één enkele te herleiden. Een zeer betreutenswaardige lacune is alleszins het ontbreken van een topografische index.

In deel III (over *Rond den Heerd*) zoeken wij tevergeefs in de

bibliografie van de inleiding een verwijzing naar de bestaande, zij het niet gepubliceerde inhoudstafels op Rond den Heerd. Ons is ten minste één bekend, — en Callewaert kent die ook — de inhoudstafel opgesteld door kan. Van de Velde en Dom M. Van Assche, die berust in de Sint-Pietersabdij te Steenbrugge.

De inleiding is een vereenvoudigde, maar vrij getrouwe kopie van de studie van M. Van Coppenolle over R.d.H. Veel nieuws kunnen wij dus niet vernemen. De systematische inventaris is keurig verzorgd, enkele kleine tekortkomingen daargelaten. Hier rijst echter een principe van katalografische aard op: een bijdrage waarin meerdere aspecten van de volkskunde behandeld worden, mag, wat de paginering betreft, niet gesplitst worden. Zo wordt het artikel van A.D. over Sint-Makaris, 2 (1867), geclasseerd onder de rubriek XII D 2, *Christelijke volksdevotie en heiligenverering*, met verwijzing naar blz. 146-149, 174-176; en hetzelfde artikel, maar dan met de verduidelijking [Processie te Brugge] wordt gerangschikt onder XII D 6, *Handelingen en gebeden*, met als paginering blz. 174 en 194; hetzelfde artikel met de verduidelijking [Pestpatroon], wordt nog geclasseerd onder XIII B 3b: *Afweren der ziekte door gebeden*, met als paginering blz. 148, 174-176. De bijdrage beslaat eigenlijk de blz. 146-149 en 174-176 van de 2de jaargang; op blz. 194 wordt de heilige enkel in de dagwijzer vermeld.

De index op de auteurs is niet helemaal vrij van slordigheid en overhaasting. Het principe van elke alfabetische index is dat alle artikels van één en dezelfde persoon — hoe hij ze ook ondertekent — op één en dezelfde plaats terug te vinden zijn. De h. Callewaert heeft zich jammer genoeg niet aan deze regel gehouden: de bijdragen van A. Walgrave worden vermeld onder W.A. en Walgrave, deze van K. De Flou onder D.F.K. en Flou, K. De, deze van L. De Bo onder Bo, L. De, D.B. en Leenaert. De auteur schijnt zich ook niet steeds ingespannen te hebben om de medewerkers, die met initialen tekenen, te vereenzelvigen. Aldus de nrs. 1191, 1429, 1803 vermeld onder A.D. (nr. 1552 beantwoordt niet aan de verwijzing) die bij A. Duclos dienen gevoegd te worden (cfr. Allossery's Boekenschouw I, nr. 3427, blz. 456). Storend in de auteursindex is tevens de verwijzing naar al de verschillende nummers, waaronder eenzelfde bijdrage vermeld wordt. Nodeloos zoeken had kunnen vermeden worden door het gebruik van het gelijkheidsteken. Zo: B. 163; 603 = 973 = 1071 = 1501 = 1584 = 1654 = 1686 = 1719; 957 = 1522.

Voor de volkskunde zou een index op de namen van de heiligen zeer nuttig geweest zijn. We hebben wel XII D 2 (1098-1251) waarin eerst de anonieme bijdragen uit de Dagwijzer staan, alfabe-

tisch gerangschikt op de naam van de heilige (1098-1189), vervolgens de andere bijdragen in kronologische volgorde (1190-1251). Maar op vele andere plaatsen komen de heiligen nog ter sprake, zo in de VI B 2 (204-427 = Prentkunst), X B 9a, b (811-903 = Schuttersgilden, Broederschappen), XIII B 3b (1754-1824 = Afweeren der ziekte door gebeden).

In deel V worden 21 Westvlaamse tijdschriften behandeld; van 8 andere — waaronder *Le Beffroi*, *La Flandre*, *Bulletin Prov. Comité Monumenten*, *La Plume* — wordt gezegd dat ze na exciperen, geen enkel resultaat voor de volkskunde hebben opgeleverd. Als we echter zien dat in de «volkskundige bibliografie» bijdragen van loutere historische, archeologische, rechtshistorische, kronologische aard opgenomen zijn, dan zou het niet moeilijk vallen tientallen bijdragen uit deze tijdschriften te vermelden die eveneens hadden moeten opgenomen worden.

In de titel staat als tijdsgrens 1850-1960 opgegeven, maar de eerste jg. van de *An. Soc. d'Emulation* dateert uit 1839.

Vele algemene opmerkingen i.v.m. deel III geformuleerd, zouden hier kunnen herhaald worden: over het oplossen van initialen in de auteursindex (A.D. 173, 2068 = A. Delvoye; A.S. 98 = A. Smeets), over het ontbreken van een index op de heiligennamen, de verwijzing naar eenzelfde bijdrage onder verschillende nummers, enz.

Ook deel V is niet van slordigheid vrij te pleiten. Dit valt reeds op in de tabellen van de tijdschriften, waar nu eens de redactie dan de voorzitter vermeld wordt, en waar uitgever meestal met drukker verward wordt. Het tijdschrift *West-Vlaanderen* wordt op blz. XXI te Sint-Andries, op blz. LXXI te Sint-Pieters-Brugge gelokaliseerd. In de auteursindex staat Devyt vermeld als Deyt en Deuyt, A. Janssens de Bisthoven komt er voor met voorletter A. en J., enz.

Steekproeven bewijzen dat de bibliografie verre van volledig is. Zo is b.v. het Sint-Salvatorsnr. van «West-Vlaanderen» (1959) niet, maar het Gruuthusenr. (1957) wel geëxcerpeerd. Nr. 201 is een artikel over monumenten te Ieper; gelijkaardige artikelen over Brugge en Veurne, van dezelfde schrijver in hetzelfde tijdschrift zijn echter niet opgenomen. En zo zou men kunnen verder gaan over beeldhouwkunst, ambachten, enz.

Als besluit nog dit: noch in de Bibliografie, noch in hoofdstuk I dat de Westvlaamse tijdschriften i.v.m. de volkskunde behandelt,

noch in de behandeling van de Société d'Emulation, wordt met een woord gerept over E.I. Strubbe en A. Schouteet, Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939)!

PLAATSSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Historiografie van Brugge. - In 1967-68 wordt door de Gidsenbond te Brugge een reeks voordrachten ingericht, getiteld «Panorama van de Brugse geschiedschrijving sedert Duclos (1910)», waarin door bevoegde sprekers een bespreking over de bibliografie van Brugge wordt gegeven.

Tillegem. - Door het Provinciaal Bestuur van West-Vlaanderen werd in 1967 een kleine geïllustreerde brochure (8 blz.) uitgegeven over het door dit bestuur aangekochte domein «Tillegem-bos». Daarin komt o.m. een bijdrage voor van G. Franchoo «De heerlijkheid Tillegem».

W. Redmond. - Op 7 juni 1917 sneuvelde te Loker — waar hij ook begraven ligt — de Ierse vrijheidsstrijder majoor W. Redmond. Naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van dit overlijden schreef E.H. R. Debevere uit Loker, een korte piëteitsvolle studie over W.R.

Harelbeke. - In 1967 werden op de wijk Stasegem drie houten waterputten, grondvesten van houten huizen en een dertigtal pijparden beeldjes gevonden die wel op de nabijheid van een Romeinse tempel zouden kunnen wijzen.

Damme. - Ten noord-westen van het stadhuis van Damme, in de vroegere bedding van het Zwin, werd o.l.v. de h. Deprez uit Gent, een gedeelte van de grond waarmede het Zwin gedempt werd, uitgegraven en onderzocht. Aardewerk, gebruiksvoorwerpen en een gedeelte van een boot werden reeds gevonden.

Muntvondst te Serooskerke (Walcheren). - In 1965-66 werd te Serooskerke een grote muntschat (1147 gouden munten) ontdekt. Met uitzondering van de munten door de vindsters en de gemeente behouden of door het Koninklijk Penningenkabinet verworven, werd de schat op 15-16 november 1966 te Amsterdam geveild; de opbrengst bedroeg 583.615 gulden. Enkele stukken, in de munt te Brugge geslagen, werden voor het Gruuthusemuseum aangekocht.

Sluis. - De restauratie van de Middeleeuwse stadspoort, de Stenen Beer, bood gelegenheid tot een kleine opgraving waarbij gedeelten van een uitvalspoort en sluiswerkjes tegen het binnendringen van het Zwin gevonden werden.

Kasteel Male. - Als bekroning van de restauratiewerken aan de hoofdtoren van het kasteel te Male, werd op 17 september 1967 een door de V.T.B. geschonken gedenksteen onthuld. De steen draagt in reliëf de voorstelling van een ridder en een bisschop omheen een leeuwenschild (beeldhouwer M. Witdouck). De plechtigheid betekende ook het afscheid van Dom Filips De Cloedt, sinds 1954 rector van de Sint-Trudo-abdij, die enkele weken voordien tot abt van de abdij van Dendermonde verkozen werd.

Veurne. - Dit jaar werd te Veurne het traptorentje naast de Hoge Wacht, dat van de zijmuur losgescheurd was, afgebroken en heropgebouwd. Dit is echter niet met de vereiste zorg gebeurd. Zo zijn de baksteenvoegen te dik en met grijze cementmortel gemaakt; op veel plaatsen werden de bakstenen besmeurd om een oud uitzicht te bekomen.

Heule. - Te Heule werd de restauratie van de gotische kerktoren, gebouwd met Brabantse zandsteen, voltooid.

Kerk van het Seminarie te Brugge. - Ten tijde van abt R. van Severen werd, volgens de plannen van E. van Speybroeck, de kerk van de Duinenabdij te Brugge (huidige Seminariekerk) opgetrokken tussen 1775 en 1788. Volgens de rekeningen bestond het materiaal voor de gevel uit arduin van Arquenne, Feluy en Ecaussines. In 1960 vielen stukken steen naar beneden zodat een restauratieontwerp diende opgemaakt te worden. Dit ontwerp voorzag, behalve de herstelling, ook het opnieuw aanbrengen van de weggehakte wapenschilden (abdij-abt), de voltooiing van de spreukbanden en het plaatsen van beelden in de nissen. De Kommissie voor Monumenten en Landschappen keurde deze laatste werken echter niet goed daar zij oordeelde dat de historisch gegroeide toestand diende behouden te blijven.

Bij het afbreken van de top viel het gebruik van cement en van ankeringen in gelamineerd ijzer (reeds volledig met bladroest overdekt) op; er had dus reeds een belangrijke herstelling plaats gevonden. Na onderzoek bleek dat dit in 1896-97 gebeurd was. Het gebruik van veel te grote stukken voor het parement in blauwsteen, sommige meer dan 2 m hoogte en allen geplaatst tegen groefleger, was er de oorzaak van dat bijna alle vertikaal gebarsten waren. Alle horizontale voegen stonden met een opening van 2 à 3 cm, tengevolge van de corrosie van de gebruikte ankerijzers. Daar er tussen de uitspringende vlakken van de kornissen en het parement geen verhoogde voeg aangebracht werd, sloeg het water rechtstreeks in de voegen, waar het achter de blauwstenen parementbekleding doorzijpde om meters lager reeksen stalactiten te vormen aan lateien,

nissen en kornissen. De uitspringende gedeelten van de kornissen en de borstweringen waren bedekt met lood dat niet ingewerkt was in het opgaande parement. Bij het wegnemen van dit lood stelde men vast dat daardoor veel schade was aangericht; het blauwsteen onder deze bedekking moet bestendig vochtig geweest zijn. De schade dien-tengevolge waren schilferachtige losgekomen gedeelten, barstjes aan de voegen en de randen.

Het kwam er nu bij de herstelling op aan niet te hervallen in de vroegere gemaakte fouten. Een eerste vereiste was het aanwenden van blauwsteen volgens zijn groefleger en met uitsluiting van alle fouten en gebreken. Na onderzoek van de groefblokken werd beslist de steensnede te maken volgens blokken waarvan de maximum hoogte 60 cm niet mocht overschrijden. Tussen de horizontale vlakken van banden, kornissen, enz. en het parement werd een verhoogde voeg toegepast. De loden bedekking op de uitspringende gedeelten en borstweringen werd niet teruggeplaatst omdat gebleken was dat de plaatsen waar geen loden bedekking voorkwam, bv. op de toren, minder schade had ondergaan. Ieder behouden steen van de ganse gevel werd onderzocht, beklopt, getint op zoek naar barstjes, holle klank, en onregelmatigheden. Voor de ganse topgevel konden slechts een vijftal stenen behouden worden. Alle voorkomend ijzerwerk, dat door de corrosie veel schade had veroorzaakt, werd vervangen door brons.

De toren werd eveneens onderzocht en hersteld op dezelfde manier; hier kan gemeld dat in 1947 een vijftal balusters werden hersteld. Om die zoals de oude uit één stuk te maken werden zij eveneens tegen groefleger geplaatst. Welnu reeds drie ervan waren niet-tegenstaande bronzen doken werden aangewend, gebarsten en beschadigd. Blauwsteen geplaatst tegen groefleger kan niet weerstaan. Blauwsteen is een verraderlijk materiaal om het voor dergelijk werk met veel kornissen, banden en uitspringende delen aan te wenden. De kleinste barstjes nemen vocht op welke bij vriesweder door het uitzetten opspringen of barsten.

Wij hopen dat met de nu genomen voorzorgsmaatregelen de herstelde gevel voor vele jaren kan weerstaan aan de immer vernielende weersomstandigheden. Terloops nog een kleine vergelijking tussen de daguren welke betaald werden voor de herstelling in 1897 en in 1967:

	1897	1967
metzers	0,35 fr.	53,30 fr.
steenkappers	0,40 fr.	66,60 fr.
ongesch.	0,25 fr.	44,20 fr.

H.V.E.

Nieuwe afdeling in het Gruuthusemuseum. - Op zondag 23-7-1967 werd in het Gruuthusemuseum te Brugge overgegaan tot de plechtige openstelling van een nieuwe sectie die «Wetenschappelijke Instrumenten» en «Muziekinstrumenten» omvat. Een toonkast werd gewijd aan de maten en gewichten van het «Nederlands Type», een andere aan toestellen die dateren van vóór de invoering van het metriek stelsel. Hieronder vinden wij o.m. een pijlgewicht in 1568 te Nürenberg door A. Weinman vervaardigd, een Boelaarse Bierpot uit geelkoper van 1620, een reeks vergierroeden, een gedenkteken-zonnewijzer uit 1576, vermoedelijk afkomstig uit het Augustijnenklooster te Brugge, goniometers, instrumenten betreffende geneeskunde en farmacie.

De tweede zaal («Muziekinstrumenten») bevat o.m. klarinetten, hobo's, fagotten, een spinet van H. Ruckers (Antwerpen 1591), een clavecimbel van A. Ruckers (Antwerpen 1674), een klavier van Chr. Fuhrman (Gent 1777), een maket van het klokkenspel van het belfort te Brugge, een klok van G. Dumery (Brugge 1452) en een bel van P. Gheyn (Mechelen 1464).

De stukken uit deze beide secties kan men in de beknopte catalogus van het museum vinden onder de nrs. 221-302. Een meer uitgebreide gids en wetenschappelijke catalogi zijn in voorbereiding.

J.A.M.

De Librije van Bourgondië. - Naar aanleiding van de 500ste verjaardag van de dood van hertog Filips de Goede (1467) vond van 9 september tot 12 november 1967 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel een tentoonstelling plaats, «De Librije van Bourgondië», gewijd aan de rijke bibliotheek van de hertog. Een tweehonderd hss. werden getoond. Filips de Stoute († 1404) mag de grondlegger genoemd worden van de verzameling die bij de dood van zijn zoon Jan zonder Vrees († 1419) een 250 hss. telde. Onder Filips de Goede groeide de bibliotheek zodanig dat ze bij zijn overlijden ongeveer 900 hss. omvatte. Onder Karel de Stoute werd de verzameling maar weinig uitgebreid; in 1559 werd deze in de koninklijke bibliotheek van Filips II opgenomen. Een brand in 1731, diefstal door de Franse bezetter (1746 en 1794) en andere omstandigheden brachten de verzameling in de Koninklijke Bibliotheek tot 247 hss., op de 350 hss. die over de gehele wereld verspreid zijn, terug.

Rijsel 1667-1967. - In 1967-68 vinden te Rijsel allerhande manifestaties plaats ter herdenking van de aanhechting van Rijsel bij Frankrijk (1667, bekrachtigd door het verdrag van Aken 1668). Te vermelden is o.m. een historische tentoonstelling «Louis XIV en Flandre» in het Hospice Comtesse; aan de hand van archiefstukken,

schilderijen, prenten en plannen werd een beeld gegeven van Vlaanderen onder het Spaans Bewind, de veroveringen van Lodewijk XIV en de Fransen in Rijsel. Bij die gelegenheid werd een 451 nrs. tellende geïllustreerde catalogus uitgegeven.

L.D.

Margareta van York. - Ter gelegenheid van de «Britisch week in Brussel (29 september - 7 oktober 1967) werd door de *Bank van Brussel* een tentoonstelling ingericht over «Margareta van York en haar tijd». Margareta, zuster van de Engelse koning Edward IV, huwde in 1468 met Karel de Stoute en overleed op 23 november 1503 te Mechelen. De geïllustreerde katalogus omvat 44 nrs.

De Noordzee. - In Oostende, Nieuwpoort en Blankenberge richtte het Algemeen Rijksarchief een tentoonstelling «De Noordzee» in. De eerste afdeling behandelde het landschap (oorspronkelijk uitzicht, dijken, duinen, polders en wateringen, overstromingen, enz.); de tweede de economische bedrijvigheid (havens, Oostendse Compagnie, visserij, verkeer) en de derde de plaatselijke geschiedenis. De geïllustreerde katalogus behelst 521 nummers.

Andere tentoonstellingen. - De provinciale fototentoonstelling «Kunstschatten in West-Vlaanderen» was in 1967 te gast te Poperinge, Avelgem, Ieper, Veurne en Oostende.

«Knokke voor en na 1900» herleefde van 24 oktober tot 5 november te Knokke. Bij die gelegenheid werd door A. D'hondt een geïllustreerd vouwblad met historische kaart samengesteld.

Tijdens de maand september werd zowel te Heule als te Deerlijk een tentoonstelling gehouden over verleden en heden van de gemeente. Te Deerlijk werd een gestencilde katalogus (115 nrs.) uitgegeven.

Ook te Sluis vond in het stadhuis, aan de hand van prenten en foto's, een tentoonstelling over het verleden van de oude Zwinstad plaats.

Boekenschouw

Bibliografie voor de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen.

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Bibliografie werden gevolgd, zie *Hand. Emul.*, LXXXVIII (1951) 172.

Aan de Bibliografie hebben medegewerkt: L. Danhieux, A. de Schietere de Lophem, L. Devliegheer, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, H. Platelle, A. Schoutet, J. Six en J. Mertens, aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografie, Inventaris en Katalog

1. J. Dondt, A. Scufflaire, J. Bovesse, M. E. Dumont, E. Hélin, R. Petit, D. van Derveeghde, W. Prevenier, C. Piérard, L. Danhieux, C. Closset, M. J. Tits-Dieuaide, J. Verhelst, U. Vermeulen, J. Hannes en R. Van Eenoo, *Bibliographie de l'histoire de Belgique. Bibliografie van de geschiedenis van België, 1965*. - BTFG., XLIV (1966) 1217-1312.
2. J. Dhondt, M. Baelde, H. Balthazar, W. Brulez, M. Bruwier, J. Craeybeckx, P. Deprez, J. Hannes, P. Lebrun, W. Prevenier, St. Scholliers, D. Van Derveeghde, R. Van Eenoo, J. Verhelst, A. Verhulst, U. Vermeulen, W. Blockmans en E. Witte, *Bulletin critique d'histoire de Belgique 1966-67*. Gent, 1967. II + 100 blz.
3. J. Bartier, C. Deruelle, G. Despy, J. Gotovitch, H. Hasquin, J. J. Hoebanx, M. Lefevre, Fr. Masai, Ph. Moureaux, A. Uyttebrouck, J. Willequet, *Bulletin d'histoire de Belgique 1965-1966*. - RN., XLIX (1967) 781-847.
4. L. Moereels, *Literatuuroverzicht 1965*. - OGE., XL (1966) 65-108.
478 nummers.
5. A. Duchesne et J. Lorette, *L'histoire militaire en Belgique depuis 1959. Essai bibliographique*. - Revue internationale d'histoire militaire, XXIV (1965) 514-546.
6. M. Bauwens-Lesenne, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen (vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen)*. Brussel, 1965. 201 blz.

7. L. Trenard, *Guide de Recherches. Histoire des Provinces Septentrionales sous l'Ancien Regime*. - RN., XLIX (1967) 79-133.
8. J. Mertens, L. Danhieux, A. de Schietere de Lophem, L. Devlieghe, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, A. Schoutteet en J. Six, *Boekenschouw. Bibliografie voor de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen*. - Hand. Em., CIII (1966) 231-256.
9. V. Desmet, A. Caenepeel, K. de Lille, D. Masure, O. Mus en R. Verbeke, *Bibliografie 1966*. - IK., III (1967) 17-21.
Bibliografie van « werken en bijdragen over het arrondissement Ieper. »
10. K. Maddens, *Bibliografie 1966-1967 over de geschiedenis, de Taal- en Volkskunde in het Kortrijkse*. - LG., IX (1967) 280-296.
11. *Bio-bibliografie der oudstudenten, oudleraars en leraars (van het St. Lodewijkscollege)*. - Haec olim, XVII (1967) 70-94.
Voor de jaren 1961-1967.
12. P. Boeynaems, *Lijst der medisch-historische geschriften van Leo Elaut*. - Sch., IX (1967) 162-174.
13. R. Roemans en H. Van Assche, *Dr. Jan Grauls' Bibliografie*. Hasselt, 1967. 118 blz. (Werken uitgegeven onder de auspiciën van de Bestendige Deputatie van de Provincie Limburg nr. 8).
14. D. Callewaert, *Nederlandse Volkskundige Bibliografie III: Rond den Heerd 1865-1902*. Antwerpen, 1966. XXX + 320 blz.
15. C. Vercruyssen, *Nederlandse Volkskundige Bibliografie. V: Westvlaamse Tijdschriften 1850-1960*. Antwerpen, 1967. 279 blz.
16. J. Buntinx, *Rijksarchief te Gent. Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen. III*. - Brussel 1966. 372 blz.
17. J. De Smet, *Rijksarchief Brugge. Inventarissen van Archieven van Kerkfabrieken IV*. Brussel, 1967. 35 blz. (offset)
Bekegem, Beveren-Roeselare, Eernegem, Ettelgem, Gistel, Houtave, Koolskamp, Lissewege, Meetkerke, Oekene, Oudenburg, Uitkerke, Wenduine, Westkapelle, Westkerke- Roksem.
18. J. Mertens, *Rijksarchief te Brugge. Inventarissen van Kerkfabrieken III. Inventaris van het archief van de kerkfabriek St.-Gilliskerk te Brugge*. Brussel, 1967. 29 blz. (offset).
19. J. Mertens, *Een taak voor de beemkundige kringen. Projekt voor het opstellen van een inventaris van materialen voor de studie van de historische metrologie*. - Ons Heem, XXI (1967) 145-147.
20. F. Vandenhole, *Inventaris van Nieuws-, Vak-, en Kiesbladen aanwezig in de Centrale Bibliotheek, het Seminarie voor Hedendaagse Geschiedenis en het Seminarie voor Perswetenschap*. Gent, 1967. 501 blz. (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.)
21. *Katalogoog der Tentoonstelling « De Noordzee »*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1967.

22. « Louis XIV en Flandre ». *Exposition historique présentée en l'hospice Comtesse à Lille (1967-1968)*. Lille, 180 blz. ill.
23. « Van der Meulen, peintre des conquêtes de Louis XIV ». Catalogue de l'exposition Van der Meulen. Musée de Douai, 1967. 22 blz.

2. Paleografie, Diplomatiek, Handschriften en Epigrafie

24. W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191 - aanvang 1206) I : Diplomatische Inleiding*. Brussel, 1966. XXII + 630 blz. (Kon. Commissie voor Geschiedenis).
25. E. Warlop, *Rijksarchief te Kortrijk : Vreemde oorkonden in het stadsarchief te Kortrijk*. - LG., IX (1967) 277-279.
26. N. N. Huyghebaert, *Een valse oorkonde van graaf Boudewijn V voor de abdij Enname : de voogdijregeling van 1064*. - Hand. Em., CIII (1966) 178-196.
27. R. Wellens, *Un fragment d'itinéraire des ducs de Bourgogne (1469-1479)*. - ABB., XXXVIII (1967) 108-113.
28. St. Axters, *Voor een inventarizing van ons institutionele handschriftenbezit*. - KVAVM., (1966) 375-431.
Corrigenda in KVAVM., (1967) 141-142.
29. E. Persoons, *Handschriften uit Kloosters in de Nederlanden in Wenen*. - ABB., XXXVIII (1967) 59-107.
Bevat vermelding van hss. uit (West)vlaamse kloosterbibliotheken.
30. G. Dogaer, *Handschriften over de kruistochten in de Librije der hertogen van Bourgondië*. - SH., II (1967) 457-465.
31. M. Coens, *Martyrologes belges manuscrits de la bibliothèque des Bollandistes*. - AB., LXXXV (1967) 339-379.
32. E. Cramer-Peeters, W. Braekman en M. Gyseling, *Een middel-nederlandse ziekte - en jaarprognose uit Aardenburg*. - KVAVM., (1966) 355-374.
33. G. Dogaer en E. Persoons, *Twee vijftiende-eeuwse verluchte handschriften in het museum Merghelynck te Ieper*. - ABB., XXXVIII (1967) 114-117.
34. G. Coolen, *L'inscription de Gordien III du Musée de Saint-Omer*. - SAM. Bull., XX (1967) 564-566.

3. Aardrijkskunde, Onomastiek,

Voorgeschiedenis, Taalkunde

35. C. Koeman, *The Wall Map of Europe (1595), by Judocus Hondius*. Londen, 1964. 23 blz. (International Geographical Congress. Abstracts of Papers).
36. C. Koeman, *Judocus Hondius' wall-map of Europe, 1595*. - *Imago Mundi*, XIX (1965) 108-110.
37. Y. Van Wettere-Verhasselt, *Les frontières du nord et de l'est de la Belgique*. - *Revue belge de Géographie*, LXXXIX (1965) 7-402.

Schets van de vorming van de grens van Zeeuws-Vlaan-

- deren, en de betekenis van die grens in de 19e en 20e eeuw.
38. A. Verhulst, *Histoire du paysage rural en Flandre de l'époque romaine au XVIIIe siècle*. Brussel 1966. 159 blz. ill. (Coll. Notre Passé).
  39. H. Thoen, *Bewoning en bodemgesteldheid in het Land van Waas in de Romeinse tijd*. - Helinium, VI (1966) 97-116.
  40. Pr. Alfons, *West-Vlaanderen, Westland, Westkwartier*. - BK., IX (1967) 64-73.
Uitgave van « Beschrijvinghe van West-Vlaanderen », gedrukt op de rugzijde van een oude kaart.
  41. J. De Smet, *Wijzigingen van de landsgrens in het Ieperse op het einde van de XVIIIe eeuw*. - IK., III (1967) 41-43.
  42. D. Verstraete, *De zuidelijke grenzen van het ambacht Aardenburg*. - AM., XVIII (1967) 246-262.
  43. J. Bauwens en L. Verplancke, *Tvoyage van Mber Joos Van Ghistele du 14 novembre 1481 au 24 juin 1485*. - Ibla, XXX (1967) 151-173.
  44. M. Gysseling, *Overzicht van de Noordnederlandse Persoonsnamen tot 1225*. - Onomastica Neerlandica, 1966. 22 blz. (Anthroponymica uitgegeven door het Instituut voor Naamkunde te Leuven, XVI).
  45. J. Jacquart, *Variations graphiques d'une série de patronymes localisés à proximité de la frontière linguistique (Doitignies)*. - MGN., XXIII (1968) 42-46.
  46. J. Vlamynck, *Doopnamen te Woumen*. - B., LXVIII (1967) 235-236.
  47. J. De Langhe, *Toponymica uit het Kustland*. - Vagenesse. - B., LXVIII (1967) 183-184.
  48. J. De Langhe, *Toponymica uit de Kuststreek. De Gentele*. - B., LXVIII (1967) 241-242.
  49. A. Emaer, *Toponymie van Wervik*. Wervik, Stedelijke Oudheidkundige Commissie, z.d. 223 blz. (gestencild).
  50. S.J. De Laet en J. A. Trimpe Burger, *Kroniek (district E)*. - Helinium, VII (1967) 74-90.
Archeologische kroniek 1963-1965 over West-Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland.
  51. J. Trimpe Burger, *Archeologisch nieuws uit Zeeland over het jaar 1967*. - Zeeuws Tijdschrift, XVII (1967) 244-250.
  52. M. Cabal, *Trouvailles archéologiques aux Terres Noires à Ardres*. - SAM. Bull., XX (1967) 638-646.
  53. M. Amand, *Les véritables origines de Tournai. Travaux préromains à La Loucherie*. - Helinium, III (1963) 193-204.
  54. K. De Busschere, *Taalaantekeningen. Vervolg*. - B., LXVIII (1967) 43-45, 159-164.
  55. † J. Soete en F. Debrabandere, *Woorden die verdwijnen*. - LG., IX (1967) 247-253.

56. M. Gysseling, *De geschiedenis van het persoonlijk voornaamwoord tweede persoon vooral in de 13de eeuw.* - KVAVM., (1966) 195-212.
57. V. F. Van Acker en G. De Schutter, *Zuidnederlandse dialecten op de band.* - Taal en Tongval, XIX (1967) 35-51.
58. E. Eylenbosch, *Middeleeuwse woordgeografie.* - HKZNM., XX (1966) 157-172.
59. M. Gysseling, *Het Corpus der Middelnederlandse teksten tot 1300. Ervaringen en Problemen.* - Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, XXXIX (1965) 77-89.
60. † J. Soete en F. Debrabandere, *Beeldend taalgebruik in het Westvlaams.* - LG., IX (1967) 133-141.
61. A. Vanheede, *Problematiek van de Nederlands-Franse taalgrens in West-Vlaanderen. 1: Moeskroen.* - Ons Erfdeel, XI (1967-68) 100-111.
62. *Verzameling van West-Zeeuwsvlaamse uitdrukkingen, gezegden, spreekwijzen en merkwaardig woordgebruik.* - Archief van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen. (1966) 3-52.
63. M. Gysseling, *Dialectkenmerken van Calais in de 13de eeuw.* - Taal en Tongval, XVIII (1966) 147-163.
64. N. Vanderbreen en K. De Lille, *Ieperse Woordetjes.* - IK., III (1967) 8, 39-40.
Vervolg van IK., II (1966) 87.
65. R. Willemyns, *Drank en spel bij Cornelis Everaert. Verklaring van enkele woorden en uitdrukkingen.* - B., LXVIII (1967) 75-84.
66. G. P. Baert en A. Viaene, *Rode draad.* - B., LXVIII (1967) 54-56.
67. A. de Caluwe, *Etymologisch onderzoek betreffende het woord staminee (estaminet).* - IK., III (1967) 25-30.
68. A. Viaene, *Quaryn - Quarene - Carine. Een term uit het oude aflatregister.* - B., LXVIII (1967) 177-178.

4. Numismatiek, Sigillografie, Heraldiek

69. *Tables des Tomes XXXVII à CX (établies avec la collaboration de P.M. Gason).* - RBNS., CXI (1965) en CXII (1966). XIV + 798 blz.
70. C. Wyffels, *Note sur les marcs monétaires utilisés en Flandre et en Artois avant 1300.* - Hand. Em., CIV (1967) 66-87.
71. J. Ghijsens, *Les marcs au moyen âge.* - CENB., IV (1967) 1-6.
72. J. Ghijsens, *Hypothèses sur l'évolution du poids et de la teneur en fin des deniers carolingiens sous les successeurs de Charlemagne.* - CENB., II (1965) 60-62.
73. A. A. Haeck, *Les monnaies de Baudouin IV (989-1036) et de Baudouin V (1036-1067) comtes de Flandre.* - CENB., II (1965) 24-26.

74. J. Baerten, *Les imitations des gros tournois dans les principautés belges (fin XIIIe - début XIVE siècle)*. - CENB., II (1965) 19-20.
75. J. Baerten, *Le royal d'or attribué à Louis de Crécy et à Louis de Male*. - CENB., I (1964) 31-33.
76. P. Spufford, *Coinage, Taxation and the Estates General of the Burgundian Netherlands*. - *Standen en landen*, XL (1966), 61-88.
77. A. Van Keymeulen, *De muntvondst van Waasmunster : Vlaamse dubbele groten van Filips de Stoute (1384-1404) en Jan zonder Vrees (1405-1419)*. - *Annalen Oudh. Kring Land van Waas*, 70 (1967) 51-57.
78. J. Lippens, *Les doubles gros de Philippe le Bon (1434-1467)* - CENB., II (1965) 41-43.
79. A. Van Keymeulen, *L'apparition de l'écu du Portugal sur les monnaies des Pays-Bas pendant le règne de Philippe II (1555-1598)*. CENB., II (1965) 65-68.
80. A. Van Keymeulen, *Monnaies inédites des Pays-Bas*. - CENB., III (1966) 60-61.
O.m. ducaton 1638 Brugs atelier.
81. A. Van Keymeulen, *Trouaille de Liedekerke : monnaies du XVIIe siècle*. CENB., III (1966) 84-85.
Verschillende munten uit Brugs atelier.
82. A. Van Keymeulen, *De muntvondst van Passendale : 17e eeuwse munten* - TEGMP., XVII (1967) 207-210.
83. J. Lallemand, *Trésor d'esterlins trouvé à Ypres*. - CENB., I (1964) 27-28.
84. J. Taelman, *De schijnwerper op de munten van Maria-Theresia voor Brabant en Vlaanderen (1740-1780)*. - TEGMP., XVII (1967) 67-71, 95-101.
85. J. De Mey, *Document I*. - TEGMP., XVI (1966) 42-51, 74-82.
Uitgave van een verslag opgemaakt door J. de Witt jr., raadsheer bij de Raad van Financiën, over de werking, in de 2e helft van de 18e eeuw, van de 3 muntateliers Brugge, Antwerpen en Brussel. L. Da.
86. E. Vandercammen, *Een conventiemunt van Jan III, Hertog van Brabant en Lodewijk van Crécy, Graaf van Vlaanderen*. - TEGMP., XVI (1966) 65-66.
87. J. Lippens, *Médailles de la Confrérie du Saint-Sang*. - CENB., III (1966) 72-75.
88. M. Nuyttens, *Een aanwezigheidspenning der Blankenbergse Brandweer*. - TEGMP., XVII (1967) 29.
89. J. Lippens, *Les médailles des colloques internationaux sur les protéines*. - CENB., III (1966) 17-20.

5. Genealogie en Levensberichten

90. W. Steeghers, G. Haelman, *Het poortersboek van Eeklo (1672-1796)*. - VS., II (1966) 377-378, III (1967) 58-59.

91. P. Van Bustele, *Poorterboek van Oudenaarde, Deel I, Struuckboek (begonnen in 1550)*. - Vlaamse vereniging voor Familiekunde. 1966. 362 blz. (Reeks poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden. Deel III).
92. P. Van Butsele, *Het poortersboek van Pamele anno 1469*. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde. 1967. 110 blz.
93. W. van Hille, M. Mispelon, *De poorters (ceurbroeders) van de proostdij van Sint-Donaas in de kasselrij Sint-Winoksbergen*. - VS., III (1967) 186-192.
94. W. van Hille, *De staten van goed van de heerlijkheid Zuydcoote*. - VS., III (1967) 318-320, 381-384.
95. A. Micholitsch, *Nederlandse studenten aan de Universiteit te Wenen, 1365-1659*. - De Nederlandse Leeuw, LXXXIII (1966) 220-232.
- Geeft ook Vlaanderen, Zuidnederland, België. Zij behoren tot één der vier natiën, nl. Natio Renensium. Tot 1482 geen Vlamingen wel Brabanders en Luikenaars. De 1e ingeschreven Vlaming 1491: Mag. Georgius Temseke de Brugis. In de periode 1482-1568 treft men 't meest Vlamingen aan, nl. 17 in die 86 jaar. In totaal waren er 214 Nederlanders die te Wenen studeerden vóór 1660.
Martinus Stolpius, een Aalsters medicus was rector in 1580.
L. Da.
96. D. Devaart, *Vlamingen en Walen als soldaten voor de West-Indische Compagnie in Brazilië van 1648-1654*. - VS., III (1967) 365-372.
97. Ph. du Bois de Ryckholt, X. de Ghellinck Vaernewyck, *Recueil de tableaux de quartiers de noblesse des familles nobles du royaume de Belgique 1948-1966*. - Z.p.n.j. Ed. Tradition et Vie, 476 p.
98. R. Goffin, *Généalogies Engghiennoises. Livre IV. Grandmetz*, z.d. 382 blz. ill. (Tablettes du Hainaut. Recueil VI.)
Een tak van de familie de Tomboy is Westvlaams.
Deze tak wordt vrij oppervlakkig bewerkt.
L. Da.
99. R. Goffin, *Généalogies Engghiennoises. Livre V. Grandmetz*, 1967. 310 blz. (Tablettes du Hainaut. Recueil VII)
Genealogieën van de Massiet, heren van Watervliet; van de Brugse familie Meulepas en van de voorouders der familie Matthieu de Wijnendaele.
100. St. Boutens, *Korte genealogische-historische schets over een familie uit de Westhoek: Bancourt*. - IK., III (1967) 92-98.
101. J. Bourgeois, *Het geslacht Bourgeois*. - Ten Mandere, VI nr. 3 (1966) 3-10.
102. M. Sebrechts, *Addenda et corrigenda apportés à la descendance de Jean-Baptiste de Brouwer (1766-1845) publiée par le baron de Brouwer, dans le Recueil XIII (1964)*. - Recueil de l'Office généalogique et héraldique de Belgique, XIV (1967) 113-118.

103. A. Monthaye, *Afstamming der familie Cafmeyer*. Antwerpen, 1966. 25 blz. (gestencild).
104. M. Sebrecchts, *De familie Coppeters, aanvullingen en verbeteringen*. - VS., III (1967) 123-128.
105. Ph. Coussement, *Het geslacht Coussement*. - VS., II (1967) 257-265.
106. Y. Schmitz, *Les della Faille*. III. *Les branches des barons de Nevele et d'Estienpuis*. Brussel, van Bugghenout, 1967, 366 p. 14 platen.
107. G. Pottie, *Een zonderlinge erfenishistorie*. - VS., II (1966) 379-380, III (1967) 61-62.
Betreffende legaat van Jan de la Faelje, uit Antwerpen.
108. M. Mispelon, *Limburgse Gruyters te Ieper*. - Album Dr. M. Bussels, Hasselt, 1967, blz. 413-421.
109. Ch. de Mahieu, *V siècles d'histoire de la famille de Mahieu*. - Uitgave van het Stadsbestuur in samenwerking met de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde. 108 blz. III.
110. J. C. Maris van Sandelingenambacht, *Maris uit Marien (Land van Waas, Oost-Vlaanderen)*. - De Nederlandse Leeuw, LXXXIV (1967) kol. 377-395, 399-425.
Klimt op tot einde 13e eeuw en bekijkt de rechtspositie van het geslacht in de 14e eeuw.
111. L. Van Acker, *De edele familie Nipho de Medici in Vlaanderen*. - VS., III (1967) 331-338.
Afkomstig uit Napels. Te Tielit en Ardooië 16e - 17e eeuw.
112. R. de Liedekerke, *Les Rasse, La maison de Gavre et de Liedekerke*. Brugge, Z.d. 569 blz.
113. R. Bureau de la Glisoelle, *Notes sur Charles-Louis Rubens et sa famille à Paris*. - MGN., XXII (1967) 292-295.
Families Rubens en van de Wiele uit Kortrijk te Parijs begin 19e eeuw.
114. M. Vanden Bavière, *De familie vanden Bavière te Wervik*. - VMSOCW., I, 2 (1966) 2-6.
Achttiende en negentiende eeuw.
115. J. M. Duvosquel, *Genealogische Aantekeningen over de laatste Herenfamilie van Wervik: van der Cruisse de Waziers (1733-1793)*. - VMSOCW., II, 2 (1967) 28-32.
116. J. de Mielenaere, *De Van Doornes uit Poeke*. - B., LXVIII (1967) 175-176.
117. R. Defrancq, *Wervikse notabelen bij de eeuwwisseling. De Verhaeghes te Wervik*. - IK., III (1967) 1-3.
118. B. De Cock, J. De Wael, *Hendrik Heyman (1879-1958)*. - VS., III (1967) 227-229.
Kwartierstaat.
119. M. Mispelon, E. Van Haverbeke, E. De Langhe, A. Ryserhove, *Onze Kwartierstaat. Maurits Sabbe (1873-1938)*. - VS., III (1967) 215-218.

120. J. De Wael, M. M (ispelon), *Onze kwartierstaat, Prof. Leo Van Puyvelde 1882-1965, kunsthistorikus*. - VS., III (1967) 359-361.
121. J. Hendrickx, *Onze kwartierstaat: Gebroeders Edward en Frans Van Raemdonck 1895/97-1917*. - VS., III (1967) 295-298.
122. J. Geldhof, *Ne pereant. Necrologisch jaarboek der geestelijkheid uit het bisdom Brugge, III*: 1966. Brugge, 1967. 119 blz. geill.
123. I. Deblaere, *Een pastoorleven in de XVIIIe eeuw*. - Ons Heem, XXI (1967) 135-138. Ill.
Joannes-Ludovicus Domicent, pastoor van Zwevezele van 1742 tot 1774.
124. W. Verleven, *Dom Columbanus Eeman (1731-1771)*. - Affligem, IV (1967) 76-79.
125. I. Delbaere, *Een pastoorleven in de XVIIIe eeuw*. - Ons Heem. *Paul-Brenard de Fontaine d'après des documents inédits (1596-1643)*. - Revue internationale d'histoire militaire, XXIV (1965) 302-320. Ill.
Een der beste officieren van Spinola, gestorven te Rocroi in 1643. begraven te Brugge.
126. A. Schouteet, *Het Bruese poorterschap van Hubrecht Goltzius*. - Hand. Em., CIII (1966) 197-199.
127. V. Arickx, *Pieter-Jan Gezelle, Napoleonist*. - B., LXVIII (1967) 204-208.
128. I. Ghesquiere, *Remi Ghesquiere. Geluwe, 9 december 1866 - Brugge, 10 oogst 1962*. - V., XV (1966) 393-394.
129. J. De Smet, *Het dagelijks leven van een Bruese kanunnik in de tweede helft van de XVIe eeuw*. - BO., VII (1967) 56-87.
Jacob de Heere (1546-1602).
130. L. Bongaerts, *In memoriam R.P. Georges Vromant C.I.C.M. (1879-1966)*. - Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft, XXIII (1967) 60-61.
Kortrijks missionaris in de Philippijnen en bevoegd jurist; auteur van de reeks *Jus missionariorum* (1926-1934).
131. F. Van Steenberghe, *Notice sur Maurice De Wulf, membre de l'Académie*. - Koninklijke Academie van België. Jaarboek. CXXXII (1966) 161-176.
132. P. Tinel, *Notice sur Joseph Ryelandt membre de l'Académie*. - Koninklijke Academie van België. Jaarboek, CXXXIII (1967) 263-276.
133. J. Vergote, *Monseigneur Prof. Al. Van Hove*. - 't Halletorentje, XIV (1967) 10-14.

6. Folklore

134. A. De Vos, *Beelden uit het vroegere volksleven*. - AM., XVIII (1967) 182-188.
135. E. Jans, *Oude landelijke bouwkunst in Zeeuws-Vlaanderen*. - Neerland's Volksleven, XVI (1966) 82-85.
136. G. Rommelaere, *Een begrafenis met de wijtwagen te Pollinkbove*. - BK., IX (1967) 18-19.

137. J. De Smet, *De hondenkar in het volksleven. Een afbeelding op een schilderij van ca. 1700.* - B., LXVIII (1967) 35-42.
138. Dom. Cracco, *De hondenkar te Roeselare in 1876.* - B., LXVIII (1967) 152.
139. A. V(iaene), *Recepten van mevrouw Anchemant. Brugge 1760.* - B., LXVIII (1967) 46-47.
140. A. Bonnez, *Remediënboek.* - BK., IX (1967) 58-63.
141. J. van Huerne, *Remedies tegen waterzucht en verkoudheid.* - B., LXVIII (1967) 49-50.
Uit een handschrift uit 1570 dat in 1800 toebehoorde aan Joseph van Huerne.
142. W. Devoldere, *Oude remedies te Pittem.* - B., LXVIII (1967) 184-185.
143. A. V(iaene), *Sioux-indianen op toernee in Vlaanderen. 1827-1828.* - B., LXVIII (1967) 119-120.
144. M. Vermeulen, *Westvlaamse spreuken.* - B., LXVIII (1967) 88-91, 238-240.
145. Pr. Alfons, *Vastenavond werd in eer en deugd gevierd.* - BK., IX (1967) 123-124.
146. W. Lemahieu, *Vastenbrieven - II.* - BK., IX (1967) 121-122.
147. E. Lepeer, *Vollaards en Patakons te Wenduine.* - BK., IX (1967) 26-43.
148. K. De Busschere, *Potjekok. Van toverformule naar dreigement.* - B., LXVIII (1967) 47-48.
149. J. H. Maes en D. Masure, *Misvaren* - IK., III (1967) 38, 99-101.
Vervolg van IK., II (1966) 21, 31-32, 52.
150. K. M. De Lille, *Om zepe gaan.* - VMSOCW., II, 2 (1967) 41-45.
151. A. Dawyndt, *Oude wijsjes uit Veurne-Ambacht.* - BK., IX (1967) 163-165.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen

152. F. L. Ganshof, *Een historicus uit de VIe eeuw. Gregorius van Tours.* - KVAB. Mededelingen, XXVIII nr. 5. Brussel 1966. 38 blz.
153. F. L. Ganshof, *Een kijk op het Regeringsbeleid van Lodewijk de Vrome tijdens de jaren 814 tot 830.* - KVAB. Med. XXIX, nr. 2 Brussel 1967. 24 blz.
154. A. Delahaye, *Lagen de goederen, door St.-Willibrord aan Echternach geschonken, werkelijk in Noord-Brabant?* - ABB., XXXVII (1966) 37-60.
S. plaatst alles in Frans-Vlaanderen en gebied omheen Sint-Omaars.

155. C. Delesalle, *La Flandre et les Flandres*. - CF. Bull., XVIII (1966) 7-29.
156. J. B. Akkerman, *De vroeg-middeleeuwse emporia*. - TRG., XXXV (1967) 230-283.
157. A. Verhulst, *De grafelijke burchten in Vlaanderen van de IXe tot de XIIe eeuw*. - Nederlandse Kastelenstichting. Jaarboekje (1966) 13-38.
158. E. Warlop, *De pairs van Vlaanderen* - Nederlandse kastelenstichting. Jaarboekje (1966) 39-45.
159. H. C. Peeters, *De Rijkroniek van Holland, haar auteur en Melis Stoke*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1966, 204 blz.
160. W. Beele, *Bondgenoten van Jakob van Artevelde in het « Westland »*. - IK., III (1967) 110-114.
161. R. Vaughan, *John the Fearless. The growth of Burgundian power*. Londen, 1966. XIV + 320 blz.
162. C. A. J. Armstrong, *La double monarchie France-Angleterre et la maison de Bourgogne (1420-1435)*. - Annales de Bourgogne, XXXVII (1965) 81-112.
163. H. Claude, *Quelques lettres inédites de Philippe de Clèves*. - RN., XLIX (1967) 293-306.
164. J. Huyghebaert, *Reeuwers in Vlaanderen in 1468*. - B., LXVIII (1967) 97-104.
165. J. A. Van Houtte, *The Low Countries, New Cambridge Modern History*. - deel X Cambridge, 1965 blz. 462-480.
166. P. Deprez, *The Demographic Development of Flanders in the Eighteenth Century*. - Population in History. Londen 1965 blz. 608-630.
167. C. Vandenbroeke, *De graanpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden*. - BTFG., XLV (1967) 369-387.
168. E. Defoort, *Particularisme en eenheidsstreven. De Verenigde Nederlandse Staten*. - SH., II (1967) 553-560.
169. F. Petri, *Zur Flamenpolitik des I. Weltkrieges. Ungelöste Fragen und Aufgaben*. - Dauer und Wandel der Geschichte. Aspekte europäischer Vergangenheit. Festgabe für Kurt von Raumer zum 15. Dezember 1965. Münster (z.d.) blz. 513-536.

2. Plaatselijke Geschiedenis

170. L. Stockman, *Nog problemen betreffende Aalschoot*. - AM., XVIII (1967) 125-142.
171. A. Ryserhove, R. Tondat en A. Verhoustraete, *Oud Aalter*. - AM., XVIII (1967) 306-347.
Ikonografie.
172. L. Van Acker, *Gemeentelijke obligatieleningen te Ardooi in de crisisjaren 1841-1847*. - B., LXVIII (1967) 351-357.
173. R. Crois, *Duiventorens in West-Vlaanderen. De duiventoren van Assebroek*. - B., LXVIII (1967) 111-114.

174. P. Nimal, *Naissance de Bapaume, recherches sur les origines de la ville*. Bapaume, 1966. 112 blz.
175. J. Maes, *Dopen en begraven van Vluchtelingen te Beselare in 1794*. - VMSOCW., II, 2 (1967) 33-35.
176. W. Parret en L. Wynendaele, *Beknopte Geschiedenis van Bissegem*. - Adresboek uitgegeven door het N.C.M.V. Bissegem (1966) 121-133.
177. L. Wynendaele, *Bissegem in 1846-1850*. - Gemeentebld. Gemeentebestuur Bissegem, 1966, blz. 20-24.
178. E. Bilé, *Blankenberge door de eeuwen heen. Uit de archieven van Maria de Meulenaere en anderen*. Z.p.n.j. (Brugge, 1967) 63 blz. geill.
179. L. Danhieux, *Omtrent het bouwen van een vissershaven te Blankenberge*. - Zilvermeeuw, XXII nr. 83 (1967) 3-4.
Geeft de inhoud van een brief van de Blankenbergse magistrat aan Belgiojoso.
180. C. B., *Seulkensteking en ringsteking bij de vissers. Blankenberge 1894*. - B., LXVIII (1967) 51-52.
181. G. Dupas, *Les sœurs noires de Bourbourg (1456-1791)*. - CF. Bull., XVIII (1966) 50-64.
182. J. A. Van Houtte, *Bruges. Essai d'histoire urbaine*. - Brussel 1967, 136 blz. (Coll. Notre Passé)
183. P. F. Le Doulx (J. Penninck ed.) *Kroniek J. P. Le Doulx. Brugse Kroniek over 865-1797*. Sint-Andries, 1967. In 8°, 147 blz.
184. E. Desaever en P. Daelman (met medewerking van J. Marechal en A. Schouteet), *Kamer van Koophandel te Brugge. Oorsprong, ontstaan en oprichting. 1280-1965*. Brugge, 1967. 100 blz. ill.
185. L. Devliegher, *De tekening van de Brugse boetprocessie*. - Hand. Em., CIV (1967) 118-120.
186. A. Viaene, *De Marullen te Brugge. Bij een driehonderste verjaring*. - B., LXVIII (1967) 193-203.
187. A. Viaene, *Koning Karel II en de Engelse prinsen in het Busschietershof te Brugge. 2 oktober 1656*. - B., LXVIII (1967) 129-135.
188. F. Simon, *Geschiedenis der Kazernes Knapen en Rademakers te Brugge*. - De Gidsenkring, V, nr 4 (1967) 1-24.
189. M. Van Hoonacker, *Het oude Hof van Watervliet in de Gouden Handstraat te Brugge*. - Haec Olim, XVII (1967) 64-67.
190. L. Leconte, *Une curieuse survivance de l'époque autrichienne et de la révolution brabançonne. L'œuvre des Patriotes à Bruges*. - Carnet de la Fourragère, XV (1963) 65-73.
191. J. Rotsaert, *Veel herrie om een dode*. - BO., VII (1967) 3-24.
Bij 't overlijden van Jacques Goulet, handelaar in lijnwaad te Brugge (XVIIIe E).
192. C. B., *Joseph van Praet over Colard Mansion. Brugge: 1780*. - B., LXVIII (1967) 183.

193. J. De Smet, *Overstromingen in onze streek, 1583 - 1609*. - RPT., IX (1967) 42-49.
In de streek tussen Brugge, Damme en Sluis.
194. R. De Keyser, *Losse gegevens over Schuttersgilden in onze Werkring*. - RPT., IX (1967) 125-129.
Te Dudzele, Westkapelle, Koolkerke, Mikhem, Lissewege, Heist, St.-Anna-ter-Muiden, Damme, Middelburg, Lapscheure, Ramskapelle, Moerkerke en Uitkerke.
195. Broeder Gaëtan, *Breuken en Schaeckels, Schynckallioren, Beleenberden en Standaerts*. - RPT., IX (1967) 99-124.
In bijlage: «Voorlopige inventaris van de breuken en schakels van onze Gilden».
Te Lissewege, Oostkerke, Moerkerke, Uitkerke, Westkapelle, Knokke, Dudzele.
196. A. Van Walleghem, (J. Geldhof, ed.), *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918*. III. Brugge 1967 - 213 blz. ill.
197. E. N., *Het jaargetijde van Marie Ghyselin, grootmeesteres van het Begijnhof te Diksmuide*. 1549. - B., LXVIII (1967) 179-180.
198. Th. Hosten, *Het overlijden van Hildevert Conscience te Diksmuide* (1869). - BK., IX (1967) 160-162.
199. E. N., *Drie zustersteden in de Westhoek. 1836*. - B., LXVIII (1967) 57-59.
Diksmuide, Veurne en Nieuwpoort.
200. W. Wintein, *De ontwikkeling van Dudzele. Historisch-geografische Schets van een Poldergemeente*. - RPT., IX (1967) 1-36.
201. A. V(iaene), *Den Noorderschen Stier. Een bijnaam van de kasteelbeer van Dudzele*. 1670. - B., LXVIII (1967) 165-166.
202. M. Millon, *Les fortifications de Dunkerque à travers les âges*. Dunkerque, 1967 - 223 blz. (bij de schrijver, 61 rue Maurice Berteaux, Coudekerque-Branche, Nord).
203. A. De Vos, *Lokale Scheepvaart te Eeklo*. - AM., XVIII (1967) 5-124.
204. B. Bijnens, *De «Verblyders in 't Kruis» te Eke*. - BK., IX (1967) 113-120.
Eke, (N.-Frankrijk).
205. R. Herman, *Sint-Pieterskerk te Emelgem*. - Ten Mandere, VI nr. 3 (1966) 11-24.
(vervolg)
206. W. Van Hille, *A propos d'Eskebecque et de Ledringhem*. - CF. Bull., XVIII (1966) 45-46.
207. A. Bonnez, *De «Kattekapelle» te Gijverinkbove*. - BK., IX (1967) 74-75.
208. J. en G. Pottie, *Uit de oude doos*. Gemeenteblad uitgegeven door het gemeentebestuur van Gullegem, II (1967) 37-44.
Herbergnamen te Gullegem ca. 1900.
209. E. Dupon, *De moderne Sint-Ritakerk te Harelbeke: een uniek monument*. - De Gidsenkring; V, nr. 3 (1967) 25-27.

210. Fr. Van Bellingen, *Middeleeuws Aardewerk uit Heist-aan-Zee*. - RPT., IX (1967) 37-41.
211. V. Arickx, *Brieven van Napoleonisten uit Heule 1807-1813*. - B., LXVIII (1967) 361-371.
Jan Bakeland, Pieter Jan Van Steenkiste, Pieter Dominiek Lesaffre.
212. B. Bijmens, *Het Vlaamstalig Marcantkapelletje te Herzele*. - BK., IX (1967) 165-167.
Te « Herzele » (N.-Frankrijk)
213. G. Gadeyne, *De omvang en de demografische structuur van de bevolking van Izegem tijdens de Franse overheersing (1794-1815)*. - LG., IX (1967) 85-113, 211-227.
214. R. Parret, *Flietsen uit Izegems verleden*. - Ten Mandere, VI (1966) 25-28.
Opsomming van de belangrijke gebeurtenissen.
215. A. Demeurisse, *Gemeenteraadsverkiezingen*. - Ten Mandere, VII (1967) 18-23.
Te Izegem, 1921-32.
216. J. De Smet, *Jabbeke in 1735*. - BO., VII (1967) 25-38.
217. Broeder Filip, *Statuten ende Costuymen van de aloude Gilde van St.-Sebastiaan te Knokke*. - RPT., IX (1967) 65-88.
Met in bijlage, Statuten van Knokke (1648) en van Zuienkerke (1480).
218. P. Debrabandere, *Sint-Rochuskapelletjes in Kortrijkse straten*. - LG., IX (1967) 255-262.
219. J. Dion, E. Giard, M. Marcq, R. Richez, *Lille, album de photographies*. Lille, 1967.
220. J. Milot, *La citadelle de Lille, « reine des citadelles »*. Société de géographie de Lille, 1967. 140 blz. (tweede, sterk vermeerderde uitgave).
221. H. Platelle, *Esquisse de la vie religieuse de Lille au XVIe siècle*. - Hand. Em., CIII (1966) 125-177.
222. J. Brenne, *Lomme : Esquisse historique d'une banlieue lilloise*. - RN., XLIX (1967) 67-78.
223. G. Pottie, *Over oude molens*. - LG., IX (1967) 143-147.
Te Moen, Sint-Denijs, Helkijn en Heule.
224. K. R. Berquin, *Herinneringen aan Koningin Elisabeth in het Museum van Nieuwpoort*. - BK., IX (1967) 3-11.
225. R. De Keyser, *Over een schuttersfeest te Oostkerke*. - RPT., IX (1967) 89-98.
226. G. Aerbeydt, *Roeselare, anno 1793*. - VS., III (1967) 184-185, 250-256.
227. M. De Bruyne, *Willem Tell in het kunst- en schuttersleven te Roeselare. 1820-1914*. - B., LXVIII (1967) 209-216.
228. M. De Bruyne, *Honderd jaar Koninklijke Stadsharmonie van Roeselare en haar bijdrage tot het cultureel leven in de Rodenbachstad. 1867-1967*. Rumbekke, 1967. In 8°, 323 blz.

229. R. Crois, *Oude bewoningssporen te Roksem*. - Hand. Em., CIV (1967) 88-96.
230. J. Delbaere, *Rumbeke in het kader van het Iepers Kwartier*. - IK., III (1967) 102-105.
231. P. J. Brand, *Uit de geschiedenis van Saeftinghe*. - Zeeuws Tijdschrift, XVII (1967) 257-263.
232. G. Coolen, *Le Tournoi de la Pèlerine près la Croix de Longardin (à proximité de Saint-Omer, en 1448)*. - SAM. Bull., (1967) 1-32.
233. M. Vanmackelberg, *Règlement pour les enfants de cœur de la cathédrale de Saint-Omer (1737)*. - CF. Bull., XVIII (1966) 30-37.
234. T. Vergriete, *De haardentelling anno 1469 van de kasselrij Sint-Winoksbergen*. - VS., III (1967) 39-48, 107-111.
235. (J. Hindryckx ed.), *Het Annunciatenklooster te St. Winnoksbergen VI en VII*. - BK., (1967) 21-24 en 169-172 (slot).
236. M. Coornaert, *Uitkerke. De Topografie, de Geschiedenis en de Toponimie van Uitkerke en St.-Jan-op-den-Dijk tot omstreeks 1900*. Z.p.n.j. (Heist, 1967).
237. A. Franchoo, *Rentebrief op de bezittingen van de « Cleene Thems » te Varsenare*. - BO., VII (1967) 39-54.
238. E. Warlop en L. Blockeel, *« Nova terra que dicitur Vebta ». De abdij van Sint-Diederik bij Reims en de oudste geschiedenis van Vichte*. - LG., IX (1967) 5-58.
239. A. V(iaene), *Overval van vrijbuiters in Wakken. Nieuwjaarsdag 1591*. - B., LXVIII (1967) 52-54.
240. A. R. Goussey, *De Windmolens van Watou*. - BK., IX (1967) 154-159.
241. R. Defranq, *Bijdragen tot de Geschiedenis van Wervik, III: Parochiaal en Kerkelijk leven*. Wervik, 1966. In 8°, 269 + XXX blz.
242. L. Lannoy, *Het oude Wervik*. - VMSOCW., II, 3-4 (1967) 52-55 + kaart.
Geologische studie (vervolgt).
243. P.-J. Logie, *Van de Klijschool naar de Wolvestraat*. - VMSOCW., I, 2 (1966) 7-10.
Plaatselijke en toponymische gegevens.
244. S. Inghels, *Iconographie van Wervik tot 1900*. - VMSOCW., I, 3-4 (1966) 3-6.
Bronnenbeschrijving.
245. J. Roelandt, *De haardentelling voor Wervik in 1469*. - VMSOCW., II, 3-4 (1967) 62-64.
246. J. Roelandt, *Waar stond de versterkte woning van Willem van Wervik*. - VMSOCW., II, 2 (1967) 25-27.
247. J. Roelandt, *Het erf en huis « De Spiegel » in Wervik*. - VMSOCW., II, 3-4 (1967) 65-69.
248. J. Roelandt, *De oudst vermelde, doch niet genoemde beer van*

- Wervik* (1070). - VMSOCW., II, 3-4 (1967) 60-61.
 Waarschijnlijk één der partijgangen van Robrecht de Fries.
249. J. Roelandt, *Jan Buuc en nog enkele andere Buuc's te Wervik*. - VMSOCW., I, 3-4 (1966) 7-12.
250. A. Duerinck, *Als de noodklok luidt voor een douaneontvanger*. - VMSOCW., I, 1 (1966) 6-9.
 De zaak Huberti naar ARA., Raad van Financiën n° 6881.
251. R. V. Verbeke, *Het Pelorijn weer op de Steenakker*. - VMSOCW., II, 2 (1967) 22-24.
 Te Wervik.
252. J. Christiaen en N. De Meerschman, *Wervik nu*. - VMSOCW., I, 1 (1966) 10-11; 1, 2 (1966) 11-12; II, 3-4 (1967) 73-77.
 Naar stedelijke archivalia.
253. A. Beaumon, *Politiepersoneel te Wervik*. - VMSOCW., I, 3-4 (1966) 13-14.
254. P. Gallant, *Uit de geschiedenis van de Wervikse brandweer, 1838-1938*. - VMSOCW., II, 1 (1967) 7-8.
255. P. Gallant, *Dagboek mei 1940. Als bevelhebber van de Wervikse brandweer*. - VMSOCW., II, 1 (1967) 9-13.
256. F. Denys, *Het Brigittijnenklooster van Sint-Sixtusbos te Westvleteren*. - BK., IX (1967) 149-154.
257. A. Hoste, *Dagboek van een vroedvrouw uit Wulveringem. 1780*. - B., LXVIII (1967) 155-158.
258. J. H. Maes, *De Frezenbergmolen te Zonnebeke*. - IK., III (1967) 36-38.
259. R. De Keyser, *Naklank van een voordracht over het Zwin*. - RPT., IX (1967) 50-56.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en Instellingen

260. R. C. Van Caenegem (ed.), *Les arrêts et jugés du Parlement de Paris sur appels flamands conservés dans les registres du Parlement, I, Textes (1320-1453)* Brussel 1966. III + 657 blz. (Comm. Roy des Anciennes Lois et Ordonnances de Belgique, Recueil de l'ancienne jurisprudence de la Belgique, 1re série.)
261. J. Th. de Smidt en Eg. I. Strubbe (o.l.v.) (in samenwerking met M. J. Abeling, J. C. Andries en J. van Rompaey), *Chronologische Lijsten van de geëxtendeerde sententiën en procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, I: 1465-1704*. Brussel, 1966. XXXVI + 647 blz. (Chronologische Lijsten van de Processen en Sententiën van de oude Raden van Justitie van België. Eerste Reeks).
262. R. C. Van Caenegem, *Beschouwing over het gewoonterecht in het graafschap Vlaanderen in de twaalfde eeuw*. - TRG., XXXV (1967) 485-499

263. W. Van Hille, *Deux curieux procès devant le Conseil de Flandre*. - CF. Bull. XVIII (1966) 47-49.
264. F. L. Ganshof, *Pèlerinages expiatoires flamands à Saint-Gilles pendant le XIVe siècle*. - Annales du Midi, LXXVIII (1966) 391-407.
265. A. Viaene, *De stadsbeul van Kortrijk. Een laatkomer onder de beulen van Vlaanderen*. - B., LXVIII (1967) 65-74.
266. A. Viaene, *Beste kleed en parament in oude legaten en testamenten*. - B., LXVIII (1967) 94-96.
267. J. A. Van Houtte, *Gesellschaftliche Schichten in den Städten der Niederlande* - Vorträge und Forschungen, XI (1966) 259-276.
268. V. Desmet, *125 jaar Werkrechtersraad te Ieper*. - IK., III (1967) 49-90.

2. Economische en Sociale Geschiedenis

269. P. Van Gansbeke, *La civilisation rurale de la Flandre gallo-romaine, Essai sur l'histoire agraire du nord de la Gaule*. - De Duinen, IV (1964) 75-104.
270. H. A. Miskimin, *Two Reforms of Charlemagne? Weights and Measures in the Middle Ages*. - EconHR, 2 nd. series XX (1967) 35-52.
271. B. Lyon en A. Verhulst, *Medieval finance. A comparison of financial institutions in Northwestern Europe*. - Brugge, 1967. 101 blz. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte).
272. J. A. Van Houtte, *Stadt und Land in der Geschichte des Flandrischen Gewerbes im Spätmittelalter und in der Neuzeit*. - Festschrift Fr. Lutge, Stuttgart (1966) 88-98.
273. A. Verhulst, *Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163)*. - Cahiers de Civilisation Médiévale, X (1967) 15-28.
274. J. Vermaut, *Schets van de Brugse Textielnijverheid tot omstreeks 1800*. - De Gidsenkring, V, nr. 4 (1967) 25-34.
275. J. H. Munro, *Bruges and the abortive staple in English cloth: an incident in the shift of commerce from Bruges to Antwerp in the late fifteenth century*. - BTFG., XLIV (1966) 1142-1159.
276. Ch. Verlinden, *Draps des Pays-Bas et du Nord-Ouest de l'Europe au Portugal au XVe siècle*. - Anuario de Estudios Medievales, II (1966) 235-267.
Bevat, voor Vlaanderen, gegeven over Brugge, Gent, Komen, Rijsel, Wervik, Ieper, Sint-Omaars, Kortrijk, Dendermonde, Menen.
277. R. Degrijse (met medewerking van O. Mus), *De laatmiddeleeuwse haringvisserij*. - BGN., XXI (1966-67) 82-121.
278. L. Stockman, *De grafelijke molens te Eeklo, Kaprijke en Waarschoot*. - AM., XVIII (1967) 219-233.

279. J. De Cuyper, *Het kapittel van Kortrijk en de hertogelijke bede van 1394*. - LG., IX (1967) 271-275.
280. H. Vander Wee, *Conjunctuur en economische groei in de zuidelijke Nederlanden tijdens de XIVe, XVe en XVIe eeuw*. - KVAB. Med. XXVII, nr. 8. Brussel, 1965. 25 blz.
281. W. Brulez, *De handelsbalans der Nederlanden in het midden van de 16e eeuw* - BGN., XXI (1966-67) 278-310.
282. H. Van der Wee, *De groei van de Nederlandse haring-industrie en het raadsel van het Zeeuwse zout (14e-16e eeuw)*. - Jaarboek van de Oudheidkundige Kring de Vier Ambachten te Hulst (1964-1965) 18-27.
283. P. Deprez, *Hypothekaire grondrenten in Vlaanderen gedurende de 18e eeuw*. - TG. LXXIX (1966) 142-148.
284. A. V(iaene), *Deense rijpaarden in Vlaanderen*. - B., LXVIII (1967) 246-247.
285. J. Mertens, *De processen-verbaal van de « Commission des poids et mesures » van het Leiedepartement (20.6.1798 - 20.2.1801)*. - Hand. Em., CIV (1967) 97-118.
286. L. Van Acker, *De eerste drainages in West-Vlaanderen*. - B., LXVIII (1967) 19-24.
287. L. Vanheule, *Van een blaasbalg en een reusachtige fabriek van pikdorsers*. - BK., IX (1967) 101-110.
Familie Claeys, metaalnijveraars te Zedelgem.
288. Th. Luycckx, (met medewerking van M. Lamberty en F. Wildiers), *Bijdrage tot de geschiedenis van de economische bewustwording in Vlaanderen. Veertig jaar Vlaams Economisch Verbond, 1926-1966*. Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1967. 228 blz. B. Fr. 370.
289. W. Vyncke, *De Belgische zeevisserij en de kwaliteit van de aangevoerde produkten*. - WT., XXVI (1967) 449-452.
290. A. Hoste, *Mens en medemens in de twaalfde eeuw*. - Librije, II (1966) 105-109.
291. G. Maréchal, *De stichting van het hospitaal Onze Lieve Vrouw van de Potterie te Brugge (1276)*. - Annalen van de Belg. Vereniging voor Hospitaalgiedenis, II (1964) 1-22.
292. A. Viaene, *Welige tafelen in de Bourgondische tijd*. - V., XVI (1967) 110-112.
293. L. Stockman, *Inventaris van een kruidenierswinkel. Eeklo 1667*. - B., LXVIII (1967) 86-87.
294. E. N., *Gezinsloon van een werkman. In een volkslied van Ferdinand Morael 1855*. - B., LXVIII (1967) 92-93.
295. (C. L. Desmedt), *Brief uit Amerika - 1845*. - BK., IX (1967) 11-17.
296. R. Van Eenoo, *Het Daensisme te Brugge*. - Handelingen van het XXVe Vlaams Filologencongres Antwerpen (17-19 april 1963) 365-376.

3. Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren

297. A. Dewitte, *Historisch-Kritische problemen bij de begripsinhoud Zuidnederlands Humanisme*. - Librije, III (1967) 25-31.
298. A. Dewitte, *Petrus de Ponte, Brugs leraar te Parijs 1500-1539*. - Haec Olim, XVII (1967) 48-57.
299. L. Elaut, *Hoofdmomenten in de structuur van de verlostang, en het aandeel dat Nederlanders in de historische ontwikkeling daarvan hebben gehad*. - Sch., VII (1965) 57-91.
300. L. J. Vandewiele, *Twee Brugse Apotekersrekeningen uit de XVIIIe eeuw*. Sch., IX (1967) 227-232.
301. W. H. Schukking, *The principal works of Simon Stevin, IV: The art of War*, Amsterdam 1963.
302. P. Boeynaems, *Broeder Jan Bisschop en zijn Pharmacia Galeonica et Chymica*. - Pharmaceutisch Tijdschrift voor België, XXXIII (1956) 197-201.
Brugse Jezuïet, XVIIe eeuw.
303. L. Elaut, *De brugse arts Robert-Benedikt Maes, zijn cartesiaanse buitelingen in een tractaet van 1689*. - B., LXVIII (1967) 25-34.
304. A. Van Elslander, *Aspecten van het periodiseringsprobleem in de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde. De Middeleeuwen*. - HKZNM., XX (1966) 365-372.
305. W. E. Hegman, *Het Conincspel in de Middelnederlandse Letterkunde*. - HKZNM., XX (1966) 183-228.
306. R. Vos, *Gemeenplaatsen rondom de priester in de « Elckerlijc », bij Jan van Boendale, Anthonis de Roovere en Cornelis Everaert*. - OGE., XL (1966) 409-419.
307. P. Rogghé, *De Gentse « Vier gekroonden » of « Quatuor coronati »*. - AM., XVIII (1967) 263-273.
Een XVe eeuws gedicht over de beschermheiligen van metselaars en steenhouders.
308. M. Vandecasteele, *Een rederijkersfeest te Brugge in 1517*. - Jaarboek van de Koninklijke Soevereine hoofdkamer van Retorica « De Fontaine » te Gent, XVII (1967) 1-20.
309. A. Viaene, *Zangmeester Wulfaert Hellinc van Brugge op het rederijkersfeest te Gent. 1539*. - B., LXVIII (1967) 153-154.
310. W. Waterschoot, *Lucas d'Heere en Marcus van Vaernewijck voor het Lam Gods*. - Jaarboek van de Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica « De Fontaine » te Gent. XVI (1966), 109-118.
311. H. Van Nuffel, *Marcus van Vaernewyck (1518-1569) en zijn kroniek over de Beroerlicke Tijden*. - Standen en Landen, XL (1966) 113-145.
312. W. Simaey, *Jan B. J. Hofman 1758-1835*. - LG., IX (1967) 231-245. Kortrijks toneelschrijver.
313. A. Viaene, *Vlaamse boekwinkel in de Patriottentijd. 1789*. - B., LXVIII (1967) 15-18, 167-170.

314. P. Nelde, *Hofmann von Fallersleben voorkeur voor Vlaanderen*. - WT., XXVI (1967) 101-110.
315. H. Bossier, *Geschiedenis van een romanfiguur. De « chanoine Docre » uit Là-bas van J.-K. Huysmans*. Hasselt, 1965. 160 blz. ill. (Vlaamse wetenschappelijke pockets 8).
Het geval Van Haeccke-Docre - Courrière.
316. B. F. Van Vlierden, *Guido Gezelle tegenover het dichterschap. Poëzieopvatting en poëziebeleving bij Guido Gezelle*. Kapellen, 1967. 379 blz. (Publicaties van het Guido Gezellegenootschap. Monografiën en tekstuitgaven).
317. *Gezellekroniek. Bijdragen en Mededelingen van het Guido Gezellegenootschap, IV*. Kapellen, 1967. 180 blz.
318. J. De Mûelenaere, *Randnoten bij een Gezellestudie*. - B., LXVIII (1967) 171-176.
319. A. Viaene, *Hoe het groeide. Een belangrijke monografie over Gezelle's gedichten, gezangen en gebeden door Dr. J. J. M. Westenbroek*. - B., LXVIII (1967) 115-116.
320. J. De Cuyper, *Gezelle te Kortrijk. Pastoor de Coninck over Guido Gezelle*. - GK., IV (1967) 8-26.
321. G. Billiet, O. L. *Vrouw ter Ringen te Kortrijk. Bij een jubellied van Guido Gezelle uit 1878*. - B., LXVIII (1967) 105-110.
322. J. Delbaere-Dumoulin, *Guido Gezelle en Rumbeke*. Rumbeke, Cultureel Jaarboek 1966.
323. K. d(e) B(usshere), *Engelendale, door (Guido en) Caesar Gezelle*. - B., LXVIII (1967) 247-248.
324. K. De Cock, *Gezelle, supporter voor Pius IX en de Zouaven*. - Het land van Beveren, X (1967) 103-108.
325. A. Demedts, *Een Frans gedicht van Gezelle*. - GK., IV (1967) 99-101.
326. M. Vermeulen, *Spreuken van Warden Oom*. - Jaarboek van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland, IV (1964) 7-81.
327. P. Hardy, *Streuvels en zijn volk*. - De Gids op maatschappelijk gebied, LVII (1966) 877-880.
328. A. Vander Plaetse e. a., *André Demedts 60. Hulde. Kortrijk 10-24 december 1966*. Kortrijk, 1966. 56 blz. geill. (André Demedts-huldecomité)
329. L. Scheer, *André Demedts als novelist*. - Dietse Warande en Belfort, CX (1965) 207-212.

4. Geschiedenis van het Onderwijs

330. A. De witte, *De kapittelschool van de collegiale Sint-Salvator te Brugge 1515-1594*. - Hand. Em., CIV (1967) 5-65.
331. A. Viaene, *Kristelijke liedekens. Voor de zondagschool van Sint-Vedastus te Belle 1750*. - B., LXVIII (1967) 145-146.
332. J. Geldhof, *De geschiedenis van St.-Leocollege*. - Contact (mei, aug. en nov. 1967) 31-32 ; 18-19 en 19-20.

333. F. Demunck, *Herinneringen aan de Retorica 1917*. - Collegie-cronieke, XIX (1967) 7-11.
College te Menen.
334. R. Haelewyn en C. De Graeve, *Capita uit de geschiedenis van de Torhoutse normaalschool - II: de periode 1846 tot 1900*. - Sparapels, XX (december 1967) 4-14.
335. R. Vanlandschoot, *Robrecht De Smet en de studentenverbonden in West-Vlaanderen. V. Leuven, o schone dagen*. - 't Halle-torentje, XIV, nr. 4 (1967) 161-172.
336. F. Demeulemeester, *Principaal Jules De Berdt als opvoeder*. - 't Halle-torentje, XIV (1967) 135-137.
337. F. Dewitte, *Surveillant Cyriel Delaere (1861-1917)*. - Haec Olim, XVII (1967) 31-36.
Herinneringen van een oud-leerling over het tienjarig surveillantschap, 1888-1898, van C. Delaere.

5. Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde

338. J. Walgrave, *Van Eyck, Vander Weyden, Metsijs, Patinir, Breugel, Rubens, Rembrandt, Vermeer*. - Mijlpalen in de evolutie van de West-Europese Schilderkunst, Vlaanderen, XV (1966) 106, 118, 122, 126.
339. J. De Baets, *Eyckiana I*. - KVAVM., (1966) 433-435.
340. J. Q. Van Regteren Altena, *Wanneer verbleef Geertgen tot Sint Jans in Vlaanderen?* - Oud Holland, LXXXI (1966) 76-83.
341. C. Van den Bergen-Pantens, *Une annonce de l'école du maître de Flémalle offerte par Jean IV de Sainte-Aldegonde († 1538)*. - SAM. Bull., (1967) 559-563.
342. H. Gellynck, *Roeland Savery. Plundering van het dorp*. - LG., IX (1967) 127-132.
Schilderstuk uit het Museum van Kortrijk.
343. M. Van Averebeke, *Roelandt Savery vertolkt door Italiaans Majolikaschilder*. - Ons Heem, XXI (1967) 97-101.
Kopie van burijsgravure naar ontwerp van R. Savery.
344. L. Vanheule, *Vigor Boucquet*. - BK., IX (1967) 44-57.
Overzicht van de werken van deze XVIIe eeuwse schilder uit Veurne.
345. A. Deschrevel, *Nog Vigor Boucquet*. - BK., IX (1967) 111-113.
346. R. Buckinx, *Een «Delbeke» ontdekt in de St.-Sixtus-abdij te Westvleteren*. - IK., III (1967) 105-109.
347. Schuttringer, *Bâtisseurs de cloîtres, Emmanuel van Speybrouck-Coutteau*. - Les Cahiers de Saint-André, XXIV, nr. 5 (1967) 9-21.
Over de bouwmeester van de abdijkerk te Brugge, met bondige geschiedenis van de abdij Ter Duinen.
348. J. De Cuyper, *Het legendarisch leven van Sint-Willibrord omstreeks 1370 te Kortrijk uitgebeeld*. - LG., IX (1967) 165-186.

349. L. Devlieghe, *Het Sint-Bonifaciuschrijn in de O.-L.-Vrouwkerk te Brugge*. - Hand. Em., CIII (1966) 199-201
350. F. Vromman, *Poperings rijk gebeeldhouwd kerkmeubilair*. - De Gidsenkring, V, nr. 1 (1967) 29-34.
351. D. Bodart, *Les verriers flamands à Rome aux XVIIe et XVIIIe siècles*. - Bull. Institut historique belge à Rome, XXXVIII (1967) 709-738.
Onder andere Jan en Winoc De Valle (de la Val) uit St.-Winoksbergen, en hun bloedverwant, Andries Haghe, alle drie in de XVIIe eeuw werkzaam.
352. J. Roelandt, *Maarten Castelein*. «Blende Maerten van Werwicke» (±1550-±1600). - LG., IX (1967) 263-270.
353. A. Deschrevel, *Geschiedenis van het orgel in de St.-Bertinuskerk te Poperinge*. - IK., III (1967) 9-16.
354. F. Van Molle, *Notes sur quelques calices funéraires du XIe siècle en France et en Belgique*. - Les monuments historiques de la France, XII (1966) 113-119.
o.m. abt Fulbert († 1066) Gent.
355. C. Denorme, *Iepers edelsmeedwerk in West-Vlaanderens Westboek*. - IK., III (1967) 31-35.
356. G. Billiet, *Herkomst en datering van een ciborie in O.-L.-Vrouwkerk te Kortrijk*. - LG., IX (1967) 275-276.
357. E. Klijn, *Twee Vlaamse doopschotels*. - Antiek, I (1966-1967) 32-33.
Betreft twee tinnen schotels, gedateerd 1782 en 1783 en gemaakt door de Brugse tinnegieter Albertus Pavot.
358. M. Notebaert, *Welige tafels met damast*. - V., XVI (1967) 102-105.
359. P. Lambrechts, *De geestelijke weerstand van de westelijke provincies tegen Rome*. - KVAB. Med. XXVIII, nr. 1. Brussel, 1966. 30 blz.
360. G. De Boe, *Belgique romaine 1964-1965*. - L'Antiquité classique, XXXVI (1967) 246-258, ill.
Belsele, Harelbeke, Marke, Meerhout, Ophoven, Oudenburg, Schelle, Sint-Michielsgistel, Velzeke, Zandvoorde, enz.
361. S. J. De Laet (met medewerking van A. Van Doorselaer en M. Desittere), *Van Grafmonument tot heiligdom. Beschouwingen over de oorsprong van het Kelto-Romeins Fanum met vierkante Cella*. - KVAB. Mededelingen XXVIII, nr. 2. Brussel, 1966. 73 blz. ill.
362. B. Trenteseau, *La damasquinerie mérovingienne en Belgique. Plaques - boucles et autres accessoires de buffleterie*. - Brugge 1966. 203 blz. (Dissertationes Archaeol. Gandenses IX).
363. P. Morel, *Un vase mérovingien à Nédonchel*. - SAM. Bull., XX, (1966) 527-529.
364. Jos. Mertens, *Quelques édifices à plan central découverts récemment en Belgique*. - Genava n.s. XI (1963) 387-406 (Mélanges

d'Histoire et d'Archéologie offerts en hommage à M. Louis Blondel).

o.a. Sint-Donaas te Brugge.

365. L. Devliegheer, *Oudheidkundig onderzoek van de O.-L.-Vrouwkerk te Kortrijk*. III. *De restauratie*. - LG., IX (1967) 187-209.
366. R. Delmaire, *Quelques signatures de potiers découvertes à Théroutanne*. - SAM. Bull., (1967) 647-652.
367. A. Verhulst, *Jalons pour la fouille des villages disparus. Note pour servir à l'étude archéologique de villages désertés*. - L'archéologie du village médiéval. Leuven-Gent, 1967 blz. 123-132.
368. A. L. J. Van de Walle, *Les composantes du village et leur problématique propre L'habitat rural*. - L'archéologie du village médiéval. Leuven-Gent, 1967, blz. 71-82.
Betreft o.m. Lissewege.

6. Geschiedenis van de Pers

369. E. Voordeckers, *Drukkers en pers in het arrondissement Roesselare (1847-1914)*. Leuven-Parijs, 1965. 206 blz. (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 43).
370. J. M. Duvosquel, *Bijdragen tot de geschiedenis van de pers te Wervik*. - VMSOCW., I, 3-4 (1966) 15-17 en II, 3-4 (1967) 71-72.
Het blad « Le Clairon », 1925-32 en « Le Sud », 1934-39.

7. Kerkgeschiedenis

371. M. Grisart, *Les Cathares dans le Nord de la France*. - RN., XLIX (1967) 509-519.
372. S. Axters, M. *l'Abbé Jacques Toussaert et l'Histoire du Sentiment religieux en Flandre à la fin du moyen-âge. La vie spirituelle*, LXVII (1963) 574-584.
373. A. Viaene, *De bedevaart « Ten hoghen Rome » en de reisroute Vlaanderen-Avignon. 1322-1540*. - B., LXVIII (1967) 5-14.
374. H. Platelle, *La charte de 1066 et la vie religieuse de Lille au Moyen Age*. - CF. Bull. XVIII (1966) 5-6.
375. J. Vandemeulebroucke, *De eerste jaren van de kartuis « Genadedal » te Sint-Kruis (1318-1324)*. - B., LXVIII (1967) 217-229.
376. L. T. A., *Rebellie in Eversam (1649-59)*. - BK., IX (1967) 125-146.
377. G. Coolen, *Arnoul I d'Ardres et son chapitre*. - SAM. Bull., XX (1966), 577-637.
378. N. Huyghebaert, *Saint Arnould de Soissons et la consécration de l'église du prieuré de Coincy (1082)*. - AB., LXXXV (1967) 317-329.
Een nieuwe bron over de aktiviteit van S. Arnout als bisschop van Soissons.
379. H. Tributou de Morembert, *Jean Chevrot, évêque de Tournai et de Toul vers 1395-1460*. - Mémoires de l'Académie nationale de Metz, CXLV (1963-1964) 171-220.

380. R. Cauwe, *Mgr. Malou en de dogmatische definitie van de Onbevelekte Ontvangenis in 1854*. - Collationes Brugenses et Gandavenses, X (1964) 433-462.
381. *Uitgave van het handschrift van Anna Puttemans (1623-1673) over het Ontstaan van de zusters Maricolen*. - Eigen Erf, XIX, nr. 3 (1967) 13-52.
382. Pr. M. Janssens, *Geestelijke Dochters in het Waasland*. - OGE., XL (1966) 306-343.
Te Beveren, Kruikebeke, Temse, St.-Niklaas en elders, in de XVIIe en XVIIIe eeuw, jazelfs tot omstreeks 1850; invloed van de Jezuiten en de Oratorianen op deze lekehulpsters van de geestelijkheid in Vlaanderen.
383. G. Van Vooren, *Geschillen over de Middelburgse Missie gedurende de 18de eeuw*. - AM., XVIII (1967) 189-218.
384. V. Aricx, *Gevluchte Franse priesters in West-Vlaanderen en vooral in de kasselrij Kortrijk, 1792-1794*. - LG., IX (1967) 59-84.
385. K. De Cock, *Zouavenleger, strijders voor een verloren zaak? Een historisch overzicht*. - Het land van Beveren, X (1967) 74-81.
386. P. Van Zeir, *Het ontstaan van de Ursula-legende*, Historische Documentatie, X (1967) 840-846.
387. E. Coppieters, *De verering van Tata Raphaël: Pater de la Kethulle de Ryhove (1890-1956), eerstgekome in het Kongolees Panthéon*. - Kon. Academie voor Overzeese Wetenschappen. Meded. der Zittingen, (1967) 344-361.
Scheutist; geboren op 15 september 1890 op het kasteel van Leyselbeke te St. Michiels bij Brugge; inrichter van het Boudewijnstadion te Kinshasa, heden het Tata Raphaëlstadion.

INDEX OP DE AFKORTINGEN.

- AB. = *Analecta Bollandiana*, Brussel.
 ABB. = *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, Brussel.
 AM. = *Appeltjes van het Meetjesland*, Eeklo.
 B. = *Biekerf*, Brugge.
 BGN. = *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 's Gravenhage.
 BK. = *Bachten de Kupe*, Nieuwpoort.
 BO. = *Het Brugs Ommeland*, Sint-Andries.
 BTFG. = *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, Brussel.
 CENB. = *Bulletin du Cercle européen de Numismatique*, Brussel.
 CF. Bull. = *Bulletin du Comité Flamand de France*, Rijsel.
 Econ. HR. = *The Economic History Review*, Hertfordshire.
 GK. = *Gezellekroniek*, Kapellen.
 Hand. Em. = *Handelingen van de Société d'Emulation te Brugge*.
 HKZNM. = *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, Brussel.
 IK. = *Iepers Kwartier*, Ieper.
 KVAB. = *Koninklijke Vlaamse Academie van België*, Brussel.

- KVAVM. = *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.*
 LG. = *De Leiegouw, Kortrijk.*
 MGN. = *De Middelaar tussen de genealogische Navorsers, Brussel.*
 OGE. = *Ons geestelijk Erf, Tielt.*
 RBNS. = *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.*
 RN. = *Revue du Nord, Rijsel.*
 RPT. = *Rond de Poldertorens, Oostkerke (Brugge).*
 SAM. Bull. = *Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.*
 Sch. = *Scientiarum Historia, Antwerpen.*
 SH. = *Spiegel Historiaal, Bussum.*
 TEGMP. = *Maandelijks Tijdschrift van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Watermaal.*
 TG. = *Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.*
 TRG. = *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.*
 V. = *Vlaanderen, voorheen Westvlaanderen, Tielt.*
 VMSOCW. = *Verlagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie te Wervik.*
 VS. = *Vlaamse Stam, Handzame.*
 WT. = *Wetenschappelijke Tijdingen, Gent.*

INDEX OP DE SCHRIJVERSNUMEN.

De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels : de, du, des, van, von enz., worden bij de rangschikking in acht genomen.

Abeling M. J., 261	Bossier H., 315
Aerbeydt G., 226	Bourgeois J., 101
Akkerman J. B., 156	Boutens St., 100
Alfons Pr., 40, 145	Bovesse J., 1
Amand M., 53	Brackman W., 32
Andries J. C., 261	Brand P. J., 231
Arickx V., 127, 211, 384	Brenne J., 222
Armstrong C. A. J., 162	Brulez W., 2, 281
Axters S., 28, 372	Bruwier M., 2
Baelde M., 2	Buckinx R., 346
Baert G. P., 66	Buntinx J., 16
Baerten J., 74, 75	Bureau de la Glisoelle R., 113
Balthazar H., 2	Cabal M., 52
Bartier J., 3	Caenepeel A., 9
Bauwens J., 43	Callewaert D., 14
Bauwens-Lesenne M., 6	Cauwe R., 380
Beaumont A., 253	Christiaen J., 252
Beele W., 160	Claude H., 163
Berquin K. R., 224	Closset C., 1
Bijnens B., 204, 212	Coens M., 31
Bilé E., 178	Coolen G., 34, 232, 377
Billiet G., 321, 356	Coornaert M., 236
Blockeel L., 238	Coppieters E., 387
Blockmans W., 2	Coussement Ph., 105
Bodart D., 351	Cracco D., 138
Boeynaems P., 12, 302	Craeybeckx J., 2
Bongaerts L., 130	Cramer-Peeters E., 32
Bonnez A., 140, 207	Crois R., 173, 229

- Daelman P., 184
 Danhieux L., 1, 8, 179
 Dawyndt A., 151
 De Baets J., 339
 De Boe G., 360
 Debrabandere F., 55, 60
 Debrabandere P., 218
 De Bruyne M., 227, 228
 De Busschere K., 54, 148, 323
 De Caluwé A., 67
 De Cock B., 118
 De Cock K., 324, 385
 De Cuyper J., 279, 320, 348
 Defoort E., 168
 Defrancq R., 117, 241
 de Ghellinck Vaernewyck X., 97
 De Graeve C., 334
 Degryse R., 277
 De Keyser R., 194, 225, 259
 De Laet S. J., 50, 361
 Delahaye A., 154
 De Langhe E., 119
 De Langhe J., 47, 48
 Delesalle C., 155
 Delbaere-Dumoulin J., 13, 230, 322
 de Liedekerke R., 112
 De Lille K., 9, 64, 150
 Delmaire R., 366
 de Mahieu Ch., 109
 Demedts A., 325
 De Meerschman N., 252
 De Meulemeester F., 336
 Demeurisse A., 215
 De Mey J., 85
 de Mûelenaere J., 116, 318
 Demunck F., 333
 Denorme C., 355
 Denys F., 256
 Deprez P., 2, 166, 283
 Deruelle C., 3
 Desaever E., 184
 de Schietere de Lophem A., 8
 Deschrevel A., 345, 353
 De Schutter G., 57
 Desittere M., 361
 Desmedt C. L., 295
 De Smet J., 17, 41, 129, 137, 193, 216
 Desmet V., 9, 268
 De Smidt J. Th. 261
 Despy G., 3
 Devaart D., 96
 Devliegher L., 8, 185, 349, 365
 Devoldere W., 142
 De Vos A., 134, 203
 De Wael J., 118, 120
 Dewitte A., 297, 298, 330
 Dewitte F., 337
 Dhondt J., 1, 2
 Dion J., 219
 Dogaer G., 30, 33
 du Bois de Ryckholt Ph., 97
 Duchesne A., 5
 Duerinck A., 250
 Dumont M. E., 1
 Dupas G., 181
 Dupon E., 209
 Duvosquel J. M., 115, 370
 Elaut L., 299, 303
 Emaer A., 49
 Eylenbosch E., 58
 Filip Br., 217
 Franchoo A., 237
 Gadeyne G., 213
 Gaëtan Br. (Rau J.), 195
 Gallant P., 254, 255
 Ganshof F. L., 152, 153, 264
 Gason P. M., 69
 Geldhof J., 122, 196, 332
 Gellynck H., 342
 Ghesquiere J., 128
 Ghijssens J., 71, 72
 Giard E., 219
 Goffin R., 98, 99
 Gotovitch J., 3
 Goussey A. R., 240
 Grisart M., 371
 Gysseling M., 32, 44, 56, 59, 63
 Haeck A. A., 73
 Haelewyn R., 334
 Haelman G., 90
 Hannes J., 1, 2
 Hardy P., 327
 Hasquin H., 3
 Hegman W. E., 305
 Hélin E., 1
 Hendrickx J., 121
 Herman R., 205
 Hindryckx J., 235
 Hoebanx J. J., 3
 Hoste A., 257, 290
 Hosten Th., 198
 Huyghebaert J., 164
 Huyghebaert N., 8, 26, 378
 Inghels S., 244
 Jacquart J., 45
 Jans E., 135

- Janssens Pr. M., 382
 Janssens de Bisthoven B., 8
 Klijn E., 357
 Koeman C., 35, 36
 Lallemand J., 83
 Lamberty M., 288
 Lambrechts P., 359
 Lannoy L., 242
 Lebrun P., 2
 Lecomte L., 190
 Le Doulx P. F., 183
 Lefevre M., 3
 Lemahieu W., 146
 Lepeer E., 147
 Lippens J., 78, 87, 89
 Logie P. J., 243
 Lorette J., 5
 Luyckx Th., 288
 Lyon B., 271
 Maddens K., 10
 Maes J., 149, 175, 258
 Marcq M., 219
 Maréchal G., 290
 Marechal J., 184
 Maris van Sandelingen-Ambacht
     J. C., 110
 Masai Fr., 3
 Masure D., 9, 149
 Mertens J., 8, 18, 19, 285
 Mertens Jos., 364
 Micholitsch A., 95
 Millon M., 202
 Milot J., 220
 Miskimin H. A., 270
 Mispelon M., 93, 108, 119, 120
 Moereels L., 4
 Monthaye A., 103
 Morel P., 363
 Moureaux Ph., 3
 Munro J. H., 275
 Mus O., 9, 277
 Nelde P., 314
 Nimal P., 174
 Notebaert M., 358
 Nuytens M., 88
 Parret R., 214
 Parret W., 176
 Peeters H. C., 159
 Penninck J., 183
 Persoons E., 29, 33
 Petit R., 1
 Petri F., 169
 Piérard C., 1
 Platelle H., 221, 374
 Pottie G., 107, 208, 223
 Pottie J., 208
 Prevenier W., 1, 2, 24
 Regteren Altena J. Q., 340
 Richez R., 219
 Roelandt J., 245, 246, 247, 248
     249, 352
 Roemans R., 13
 Rogghe P., 307
 Rommelaere G., 136
 Rotsaert J., 191
 Ryserhove A., 119, 171
 Scheer L., 329
 Schmitz Y., 106
 Scholliers St., 2
 Schouteet A., 8, 126, 184
 Schukking W. H., 301
 Schuttringer, 347
 Scufflaire A., 1
 Sebrechts M., 102, 104
 Simaey W., 312
 Simon F., 188
 Six J., 8
 Soete J., 55, 60
 Spufford P., 76
 Steeghers W., 90
 Stockman L., 170, 278, 293
 Strubbe E. I., 261
 Taelman J., 84
 Thoens H., 39
 Tinel P., 132
 Tits-Dieuaide M. J., 1
 Tondat R., 171
 Trenard L., 7
 Trenteseau B., 362
 Tribout de Morembert H., 379
 Trimpe Burger J. A. 50, 51
 Uyttebrouck A., 3
 Van Acker L., 111, 172, 286
 Van Acker V. F., 57
 Van Assche H., 13
 Van Averbek M., 343
 Van Bellingen Fr., 210
 Van Butsele P., 91, 92
 Van Caenegem R. C., 260, 262
 Vandecasteele M., 308
 Vandemeulebroucke J., 375
 Vandebaviere M., 114
 Van den Bergen-Pantens C., 341
 Vandenbroeke C., 167
 Vandenhole F., 20
 Vanderbreen N., 64
 Vandercammen E., 86
 Vander Plaetse A., 328

- Van Derveeghde D., 1, 2
 Vander Wee H., 280, 282
 Van de Walle A. L. J., 368
 Vandewiele L. J., 300
 Van Doorslaer A., 361
 Van Eenoo R., 1, 2, 296
 Van Elslander A., 304
 Van Gansbeke P., 269
 Van Haverbeke E., 119
 Vanheede A., 61
 Vanheule L., 287, 344
 Van Hille W., 93, 94, 206, 263
 Van Hoonacker M., 189
 Van Houtte J. A., 165, 182, 267, 272
 Van Huerne J., 141
 Van Keymeulen A., 77, 79, 80, 81, 82
 Vanlandschoot R., 335
 Vanmackelberg M., 233
 Van Meerbeek L., 125
 Van Molle F., 354
 Van Nuffel H., 311
 Van Rompaey J., 261
 Van Steenberghe F., 131
 Van Vlierden B. F., 316
 Van Vooren G., 383
 Van Walleghem A., 196
 Van Wettere-Vanhasselt Y., 37
 Van Zeir P., 386
 Vaughan R., 161
 Verbeke R., 9, 251
 Vercruyse C., 15
 Vergote J., 133
 Vergriete T., 234
 Verhelst J., 1, 2
 Verhoustraete A., 171
 Verhulst A., 2, 38, 157, 271, 273, 367
 Verleyen W., 124
 Verlinden Ch., 276
 Vermaut J., 274
 Vermeulen M., 144, 326
 Vermeulen U., 1, 2
 Verplancke L., 43
 Verstraete D., 42
 Viaene A., 66, 68, 139, 143, 186, 187, 201, 239, 265, 266, 284, 292, 309, 313, 319, 331, 373.
 Vlamynck J., 46
 Voordeckers E., 369
 Vos R., 306
 Vromman F., 350
 Vyncke W., 289
 Walgrave J., 338
 Warlop E., 25, 158, 238
 Waterschoot W., 310
 Wellens R., 27
 Wildiers F., 288
 Willemys R., 65
 Willequet J., 3
 Wintein W., 200
 Witte E., 2
 Wyffels C., 70
 Wynendaele L., 176, 177

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

C. De Clercq, <i>La dévôte Marie de Louvencourt d'Amiens</i> († 1778), et ses écrits conservés à Courtrai	141-151
A. Dewitte, <i>De kapittelschool van de collegiale Sint-Salvator te Brugge 1515-1594</i>	5-65
L. Schepens, <i>Het Engels Seminarie te Brugge</i>	172-197
A. Schouteet, <i>De bouwrekening van twee gewone burgershuizen te Brugge 1541-1542</i>	152-171
H. Vlieghe, <i>Een Aanbidding van de herders door Th. Van Loon in de H. Bloedkapel te Brugge</i>	198-202
C. Wyffels, <i>Note sur les marcs monétaires utilisés en Flandre et en Artois avant 1300</i>	66-87

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

R. Crois, <i>Oude bewoningsporen te Roksem</i>	88-96
L. Devlieghe, <i>De tekening van de Brugse boetprocessie</i>	118-120
J. Mertens, <i>De Processen-verbaal van de « Commission des poids et mesures » van het Leiedepartement 1798-1801</i>	97-118
A. Schouteet, <i>De gedenksteen uit het grafmonument van J. de Matance - B. Pardo</i>	230-235
E.I. Strubbe, <i>Naamlijst van de gezinshoofden te Klerken in 1770</i>	215-226
D. Verstraete, <i>Werk van Rijckaert Brouckman en andere kunstwerken in de kerk van St.-Laureins</i>	227-230
A. Viaene, <i>De tarielijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent</i>	203-214

III. BOEKBESPREKINGEN

M. De Bruyne, <i>Museum van Roeselaarse honderdjarigen</i> (L. Danhieux)	240-242
M. De Bruyne en E. Reynaert, <i>Branden en brandweer te Roeselare van de 15e eeuw tot heden</i> (L. Danhieux)	240-242
R. Haelwijn, <i>Torbout onder het Frans Bestuur</i> (V. Arickx)	238-239
<i>L'Impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat. Actes. — De belasting in het raam van Stad en Staat</i> (J. Mertens)	236-238
G. Michiels, <i>Iconografie der stad Brugge</i> , dl. I en II (A. Janssens de Bisthoven)	122-125
<i>Nationaal Biografisch Woordenboek</i> , dl. II (L. Devlieghe)	127-128
A. Ovaere, <i>Zwevegem vroeger en nu</i> (V. Arickx)	121-122
L. Schepens, <i>Centrale catalogus van tijdschriften en nieuwsbladen in West-Vlaanderen</i> (G. Milis-Proost)	125-127
KRONIEK	129-140, 243-253
BOEKENSCHOUW	254-281

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

Alleen van de nieuwe medewerkers wordt geboorteplaats en -jaar medegedeeld.

- V. Arickx, Jakob van Maerlantstraat 35, Assebroek
 R. Crois (De Panne, 1922), Greenhillstraat 38, Sint-Michiels
 L. Danhieux, Koninginnelaan 82, Blankenberge
 C. de Clercq (Antwerpen, 1905), Tolstraat 54, Antwerpen
 L. Devliegher, Ten Hove 17, Sint-Michiels
 A. Dewitte, Sint-Sebastiaanstraat 9, Varsenare
 A. Janssens de Bisthoven, Sint-Jorisstraat 12, Brugge
 J. Mertens, Rijsenbergstraat 114, Gent
 G. Milis-Proost, Vlieguit 20, Sint-Martens-Latem
 L. Schepens (Brugge, 1937), Nieuwstraat 80, Sint-Michiels
 A. Schouteet, Koningin Elizabethlaan 63, Brugge
 E.I. Strubbe, Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge
 D. Verstraete, Engelendalelaan 19, Assebroek
 A. Viaene, Annuntiatenstraat 82, Brugge
 H. Vlieghe (Kessel-Lo, 1939), Tervuurse vest 166, Leuven
 C. Wyffels, Cyriel Buyssestraat 2, Merelbeke

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation»,* (ten groten deel uitgeput) per deel .... 200 fr.
- C. Carton, *Eligiae Jacobi Papae Hyprensis. Edidit Jacobus Meyerus.* Brugge, 1847, in 4°, 24 blz. .... 25 fr.
- L. De Foere, *Fédération archéologique et historique de Belgique. Congrès archéologique et historique tenu à Bruges du 10 au 14 août 1902.* Brugge, 1902-1903, 2 dln. in 8°, IX-516-93 blz. + 17 pl. .... 150 fr.
- A. Bayot, *La légende de Troie à la Cour de Bourgogne. Etudes d'histoire littéraire et de bibliographie.* Brugge, 1908, in 8°, 50 blz. .... 40 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796).* Brugge, 1910, in 4°, XXV-169 blz. .... 150 fr.
- A. De Poorter, *Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges : Instructions circa divinum officium.* Brugge, 1911, in 8°, XII-44 blz. .... 40 fr.
- L. Van Hee, S.J., *Ferdinand Verbiest, écrivain chinois.* Brugge, 1913, in 8°, 69 blz. + 3 pl. .... 50 fr.
- St. van Outryve d'Ydewalle, *Geschiedenis van het «Veld» of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries.* Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. + 9 pl. .... 150 fr.
- A. Duclos, *De eerste eeuw van het broederschap der Zeven Weedommen van Maria in Sint-Salvators, te Brugge.* Brugge, 1922, in 8°, 147 blz. + 2 pl. .... 100 fr.
- P. Allossery, *Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zogenaamden taalparticularistenstrijd.* Brugge, 1930, in 8°, 435 blz. .... 150 fr.
- A. Schouteet & E.I. Strubbe, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.* Brugge, 1950. Met aanvulling (1940-1963). In 8°, 335 + 60 blz. .... 250 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteeckeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.* Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. .... 80 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male.* Brugge, 1960, in 8°, 255 blz. + 6 pl. .... 200 fr.
- L. Slosse, *Oorlogsdagboek van Rumbekke in 1914-1918.* Uitgegeven door J. Delbaere-Dumoulin. Brugge, in 8°, 228 blz. + 18 pl. 150 fr.
- H. Janse & L. Devliegher, *Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen.* Brugge, 1963, in 8°, 84 blz. ill. 75 fr.
- A. Van Walleghem, *De oorlo^o te Dickebusch en omstreken 1914-1918.* Uitgegeven door J. Geldhof. 3 dln. in-8°, XLIII + 202, 256, 213 blz., + 22 pl. .... 500 fr.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De «Handelingen» vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres : Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis, Koningin Elisabethlaan 63, Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150,— fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.